

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SİYASAL SOSYOLOJİ

Prof. Dr. ALİ YAŞAR SARIBAY

Ali Yaşar Sarıbay (1952), ilk ve orta öğrenimini Tarsus'ta (1969), yüksek öğrenimini İ.Ü. İktisat Fakültesinde (1973) tamamladı. Aynı fakültede doktora yaptı (1979). Iowa Üniversitesinde (ABD, 1980-1981) misafir öğretim üyesi, Ohio State Üniversitesinde Fulbright burslusu olarak bulundu (1988-1989). 1984'te doçent, 1990'da profesör oldu. 1976 yılından beri çalıştığı Uludağ Üniversitesinde Sosyoloji, Sosyoloji Tarihi, Siyasal Sosyoloji ve Siyasal Psikoloji derslerini vermekte ve Kamu Yönetimi Bölümü başkanlığını yürütmektedir.

Ali Yaşar Sarıbay'ın daha önce yayınlanmış kitapları şunlardır:

Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP örnek olayı (Alan: İstanbul, 1985)

Türk Siyasal Hayatının Gelişimi (Ersin Kalaycıoğlu ile beraber) (Beta: İstanbul, 1986)

Prof.Dr. Ali Yaşar SARIBAY

SİYASAL SOSYOLOJİ

Bir Çözümleme Çerçevesi

DER YAYINEVİ
İstanbul - 1994

DER YAYINEVİ

Sahaflar Çarşısı, No. 1

Beyazıt - İstanbul

Tel: 527 01 65, Faks: 513 55 75

P.K. 109 Beyazıt

Yöneten:

İBRAHİM DERBİDER

YAYIN No.: 126

Basıldığı yer:

Doyuran Matbaası

Cilt:

Azizkan Mücellithanesi

Kapak:

Yurdagül Tunca

ISBN 975-353-016-1

Tülin'e

ŞEKİLLER

- Şekil 1 Siyaset Bilimi: Paradigmalar ve Alt Disiplinler
Şekil 2 Siyasal Sosyolojik Paradigma: Görünen ve Görünmeyen
Şekil 3 Siyasal İnanç Öğeleri
Şekil 4 Aktörün İdeolojik ve Pragmatik Tutumları Arasındaki İlişki
Şekil 5 Seçkin-Kitle İnanç Sistemleri Farkı
Şekil 6 Sembol-İşaret-Dil İlişkisi
Şekil 7 Batı Avrupa’da Uluslaşma-Demokratikleşme Süreci ile Yurttaşlığın İlişkisi
Şekil 8 Bölünme ve Çatışma Türleri
Şekil 9 Bölünme Türlerine Tekabül Eden Karşıtlıklar
Şekil 10 Çatışmalara Tekabül Eden Parti Tipleri
Şekil 11 Merkez-Kenar, Devlet-Kilise ve Tarım-Endüstri Çatışmalarının Doğurabileceği Parti Sistemi Tipleri
Şekil 12 Tarihsel Bölünmeler ve Sosyo Politik Olşumlar
Şekil 13 Yapısal Çatışmalar ve Çözümler
Şekil 14 Toplumsal Evreler ve Çatışmalar
Şekil 15 Çelişkiler, Çatışmalar ve Bölünmeler
Şekil 16 Çok Parti Örüntüleri, Sınıfları ve Tipleri
Şekil 17 Tek Parti Türleri ve Ölçütleri
Şekil 18 Parti Tipolojileri ve Bunlar Arasındaki Geçiş
Şekil 19 Devletin Toplum Karşısında Özerklik Dereceleri
Şekil 20 Kontrolün Tesisi Bakımından Devlet-Toplum İlişkisi

TABLolar

- Tablo 1 İzmir’de Yerel Parti Örgütlerinin Patronaj Faaliyetleri
Tablo 2 Parti Liderlerinin Algılarına Göre Seçmenlerin Yerel Parti Örgütlerinden Bekledikleri
Tablo 3 İşçi Partilerinin Kolektif Üyelikleri
Tablo 4 Partilerin Gelirleri İçinde Kamu Ödeneğinin Payı

KISALTMALAR

- APSR The American Political Science Review
CPS Comparative Political Studies
HFD Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi
IJMES International Journal of Middle Eastern Studies
İFM İktisat Fakültesi Mecmuası
SBFD Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	11
1. SİYASAL SOSYOLOJİNİN FİKRİ TEMELLERİ, ALANI VE KAPSAMI	15
I. Siyasal Sosyolojinin Fikri Temelleri: Avrupa	18
II. Siyasal Sosyolojinin Fikri Temelleri; Amerika	20
III. Siyasal Sosyolojinin Kapsamı ve Siyasal Bilim ile Olan Sınırı.....	23
IV. Siyasal Sosyolojinin Türkiye'deki Fikri Temelleri.....	28
V. Türkiye'de Siyasal Sosyoloji Araştırmalarının İlgi Alanları	33
Bölüm 1'in Dipnotları	50
2. ÇÖZÜMLEME ÇERÇEVESİ	53
1. Sosyolojik Paradigma	53
II. Epistemolojik Arkaplan: Sembolik Toplum Kavramlaştırması	57
III. Sembolik Toplum ve Siyaset	62
IV. İncelenecek Konular.....	68
Bölüm 2'nin Dipnotları	70
3. SİYASAL KÜLTÜR.....	73
I. Siyaset Yazınında Siyasal Kültür Kavramı ve Çeşitli Kullanışları.....	73
II. Semboller Sistemi Olarak Siyasal Kültür	76
A. Psikolojik Temel	76
B. Sembolik Çatı	79
III. Siyasal Kültür, İdeoloji ve Siyasal İnanç Sistemi İlişkisi	80
IV. Seçkin Siyasal Kültürü-Kitle Siyasal Kültürü.....	84
V. Siyasal Kültür ve Dil.....	87
Bölüm 3'ün Dipnotları	91
4. YURTTAŞLIK VE KATILMACI DEMOKRASİ.....	95
I. Kavramsal İlişki	95
A. Yurttaşlık	95
B. Katılmacı Demokrasi.....	98

II. Tarihsel Arkaplan: Ulus-Devlet Kurma Süreci ve Yurttaşlık	100
III. Yurttaşlığın Boyutları: Sivil, Siyasal ve Sosyal	105
IV. Katılcı Demokrasi, Yurttaşlık ve Sosyal Hareketler	108
Sosyal hareketler	108
Bölüm 4'ün Dipnotları	111
5. SİYASAL PARTİLER	113
I. Siyasal Parti Kavramı: Kapsam ve Tanım	113
II. Siyasal Partilerin Tarihsel ve Sosyal Temelleri	121
A. Tarihsel Temel: Partilerin Kökeni	121
B. Sosyal Temel: Sosyal Bölünmeler ve Siyasal Gruplaşmaların Niteliği	125
III. Patronaj Aracı Olarak Partiler	136
IV. Partilerin Örgütsel Yapıları ve Katılcı Demokrasi	142
V. Parti Sistemleri	153
Bölüm 5'in Dipnotları	164
6. DEVLET	167
I. Siyasal Çözümlemede Devlet: Literatüre Geri Dönüş	167
II. Devletin Kökeni	169
III. Devlet-Toplum İlişkisi	173
IV. Farklı Devlet Kavramlaştırmaları	181
V. Devlet ve Katılcı Demokrasi	183
Bölüm 6'nın Dipnotları	185
7. SİYASAL DEĞİŞME	187
I. Kavramlaştırma: Siyasal Gelişme mi, Değişme mi?	187
A. Yerleşik Kavram: Siyasal Gelişme	187
B. Seçenek Kavram: Siyasal Değişme	192
II. Siyasal Değişmenin Niteliği	197
III. Siyasal Değişme ve Kontrolün Kurumsallaşması	201
IV. Siyasal Değişme ve Kontrol Mücadelesi	202
Bölüm 7'nin Dipnotları	205
SONUÇ	207
KAYNAKÇA	209
EK KAYNAKÇA : Türkiye'de Siyasal Sosyolojinin İlgili Alanlarına İlişkin Bazı Çalışmalar....	220

ÖNSÖZ

Siyasete ilişkin değişik bir sosyolojik çözümleme çerçevesi önermek amacıyla kaleme alınan bu kitap, aslında kapsamlı bir çalışma projesinin bir bölümüdür. Kitapta geliştirmeye çalıştığımız siyaset olgusuna *topluluk* düzeyinde makro bakış, daha ilerideki bir çalışmamızda *birey* düzeyinde yapılacak tahlillerle tamamlamaya girişilecektir. Sözkonusu çalışma projemiz siyasetin daha açıklayıcı çözümlemesinin ancak *makro* (sosyolojik) ve *mikro* (psikolojik) düzeylerin biresimi sayesinde mümkün olacağı anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayış zaten kitabın bazı bölümlerinde yer yer yansıtılmaktadır.

Kitabın bazı bölümleri daha önce başka yerlerde yayımlanan makalelere dayanmaktadır. Örneğin, "Siyasal Sosyolojinin Fikri Temelleri, Alanı ve Kapsamı" bölümü hocam Prof. Dr. Nermin Abadan – Unat ile birlikte kaleme aldığımız ve "Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi" (Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1986) kitabında yer alan çalışmanın çok az değiştirilmiş şeklidir. "Siyasal Partiler" bölümü, kısmen "İktisat ve Sosyal Bilimler" (C. 3, S. 1, 1982) dergisinde yayımlanmıştır. "Yurttaşlık ve Katılımcı Demokrasi" bölümü ise, "Birikim" (S. 32, 1991) dergisinde yer almıştır.

Bu çalışmayı gerçekleştirmede bazı değerli mesai arkadaşlarımanın manevi katkıları olmuştur. Bu açıdan özellikle Dr. Süleyman Seyfi Öğün’ün desteğini sevgiyle anarım. Kaynakçanın hazırlanmasında yardımcı olan Ar. Gör. Sertar Serdar’a teşekkür ederim.

Şüphesiz en büyük şükran borcum, eşim Tülin Sarıbay'adır. Her çalışmamda olduğu gibi, bunda da sıkıntılarımla paylaştı, desteğini ve yardımlarını hiç bir zaman esirgemedi. Bu çalışmamı ona ithaf etmekle borcumun sadece bir kısmını ödemiş oluyorum.

Nihayet, meslektaşlarımdan ve okuyucularımdan gelecek olan eleştiriler, çalışmamın mutlaka varolan eksiklerini gidermede katkıda bulunacağından, onları memnuniyetle karşılayacağımı şimdiden belirtmek isterim.

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Nispeten kısa bir sürede tükenen bu kitabı, aslında başka bir içerikle yayımlamayı düşünüyordum. Elimde olmayan nedenlerle, bu düşüncemi gerçekleştiremeyip, ertelemiş bulunuyorum. Bu sebeple, ikinci baskı birincisinden farklı hiç bir değişikliğe gidilmeden yapıldı.

Bu baskıda başta Der Yayınları sahibi İbrahim Derber olmak üzere, emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Ali Yaşar Sarıbay

GİRİŞ

Siyaset bir çok boyutuyla akademisyenlerin merakını çekegelmiş; bazen birbirine zıt, bazen birbirini tamamlayıcı yaklaşımlarla çözümlemeye tabi tutulmuştur. Bu yaklaşımların en çok rağbet görenlerinin başında sosyolojik olanı gelmiştir. Sosyolojik yaklaşım, belirli bir süre sosyologların siyasete duydukları akademik ilginin ifadesi olmuştur. Bir başka anlatımla, siyaset olgusunun kendisine "sosyolog" denen biri tarafından çözümlemesinin yapılması, yaklaşımın kendi başına "sosyolojik" sayılması için yeterli sayılmıştır. Dolayısıyla, siyasetin çeşitli çözümlemelerinin arasındaki farkın, epistemolojik/teorik olarak değil, çözümlemeyi yapan kişinin formasyonuna bakarak saptanması adet haline gelmiştir. M. Duverger'nin şu sözleri söylediklerimizi kanıtlayıcı niteliktedir:

"Siyasal bilim ve siyasal sosyoloji sözcükleri hemen hemen eş anlamlıdır. Çoğu Amerikan Üniversitesinde, aynı sorunlara, eğer bunlar bir Siyasal Bilim Bölümü tarafından ele alınmışsa 'Siyasal Sosyoloji' denmektedir. Fransa'da ise 'Siyasal Sosyoloji' deyişi çoğu zaman, siyasal bilimde uzun süre egemen olmuş olan hukuksal ve felsefi yöntemlerden bir kopma ve daha bilimsel yöntemlerle bir çözümleme getirme isteğini yansıtmaktadır. Bu farkların uygulamada önemi yoktur".⁽¹⁾

Bu saptama, kısmen geçerlidir, çünkü uzun bir süre Duverger'nin sözünü ettiği gevşeklik siyaset incelemelerinde hakim bir tutum olmuştur. Bununla beraber, sözkonusu tutuma yolaçan bir başka sebepten söz etmek gerekir. Bu "sosyoloji"nin veya "sosyolojik" olanın genelleştirilmiş olma-

sı, dolayısıyla özgül (specific) olarak içinin doldurulmamasıdır. Böylece, sosyoloji "sosyal" ile özdeşleştirilmiş, "sosyal" olarak nitelenen herşey genelde "sosyolojik" nitelemesine maruz kalmıştır. Bunda da geçerli sayılan mantık şu olmuştur: "Sosyal" olanın tezahürüne bakıp, "sosyolojik" olanı belirleme. Örneğin bu mantığa göre sosyal diye nitelenen cinsiyet, yaş, statü, sınıf, v. d. şeklindeki tezahürüne bakıp, bunlardan biri veya hepsi ile siyasetin ilintisini saptamaya giriştiğimizde; siyaseti sosyolojik olarak çözümlemiş sayılabiliyoruz. Oysa, "tek" bir sosyolojiden söz etmek mümkün olmadığından, diyelim sınıf olgusuna veya sosyal'in diğer tezahürlerine her sosyoloji yapan aynı şekilde bakmamaktadır: Marx'a dayananlar ayrı, Weber'e dayananlar ayrı, Goffman'a dayananlar ayrı şeyler söylemektedirler. Çünkü, üçü de sosyal olanı farklı görüngülerle özdeşleştirmişler ve onun için de farklı "sosyoloji" yapmışlardır.

O halde, Duverger'in aksine, sadece sosyolog olmaktan veya sadece sosyal değişkenlere dayanmaktan dolayı siyaseti çözümlemenin "siyasal sosyoloji" yapmak için yeterli olmadığını söyleyebiliriz.

Şüphesiz, sosyal olanın tezahürleri önemlidir. Ama bundan daha önemli olanı, *sosyal*'in nasıl kurgulandığıdır. Genel olarak bu kurgulamada (construction) içine siyaseti oturtabileceğimiz yeri saptamamız asıl sosyolojik olarak onu çözümlememiz anlamına gelecektir.

Sosyal'in nasıl kurgulandığına bakarken, bizim kalkış noktamız, onun en önemli görüngüsü saydığımız *kültür*dür. Çünkü, Wunthow'un da vurgulamış olduğu gibi, inceleme konumuz ister devlet, ister üretim araçları veya başka bir şey olsun; nesne bizatihi kültürel bir kurgulamadır. Yani bizim ona verdiğimiz anlama tâbidir ve farklı şekillerde yorumlanabilirliği sözkonusudur.⁽²⁾

Bu itibarla, kitabımızda esasen yorumsamacı (hermeneutic) sosyolojinin bir türü olan *fenomenolojik sosyolojinin* öncüllerine (premises) dayanan bir çözümleme şekli geliştir-

meye çalışmış bulunuyoruz. Bunun yanında psikolojinin yardımından mahrum bir sosyolojinin açıklayıcılık gücünün zafı afa uğrayacağı kanısında olduğumuz için; bize göre öncülleri fenomenolojik sosyolojinin öncülleriyle tamamlayıcılık arzeden *bilişsel* (cognitive) psikolojinin yardımına başvurmak gerekli görülmüştür. Kitap, bu bakımdan nispeten sözkonusu iki disiplinin sentezinin ne derece mümkün olabileceğinin arayışını da içermektedir.

Böyle bir arayışın esasları Bölüm 2'de "Çözümleme Çerçevesi"inde belirtilmiştir.

"Siyasal Kültür" (Bölüm 3), "Yurttaşlık ve Katılımcı Demokrasi" (Bölüm 4), "Siyasal Partiler" (Bölüm 5), "Devlet"(Bölüm 6) ve "Siyasal Değişme" (Bölüm 7) temaları "Çözümleme Çerçevesi" dahilinde söylenenlerden hareketle açıklamaya girişilmiştir.

Kitap'ta vurgulanan temel hususlardan birisi, "Siyasal Sosyoloji'nin Siyaset Bilimi denen geniş ailenin *paradigma* konumunda bulunan yeni bir üyesi olduğudur. Sözkonusu konumun nasıl bir değişme/gelişme sonucu ortaya çıktığı ise, Bölüm 1'de "Siyasal Sosyoloji'nin Fikri Temelleri, Alanı ve Kapsamı" başlığı altında incelenmiştir.

Bölümler çerçevesinde yaptığımız incelemeler, siyasetin sosyolojik çözümlemesine dair belirli bir anlayışı formüle etmek denemesidir. Dolayısıyla, söylenenler birer önerme niteliğinde olup, belki fazlasıyla tartışmaya muhtaçtır.

GİRİŞ'İN DİPNOTLARI:

- (1) M. Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, (çev. Ş. Tekeli), İstanbul, 1975 s. 5
- (2) R. Wuthnow, *Meaning and Moral Order: Explorations in Cultural Analysis*, Berkeley, 1987, s. 17

1. SİYASAL SOSYOLOJİNİN FİKRİ TEMELLERİ ALANI VE KAPSAMI

Siyaset olgusuna ilişkin sistematik incelemelerin yaklaşık yirmibeş yüzyıllık bir geçmişi vardır. Bu süre içinde siyaset farklı yaklaşımlara kapsamlara ve adlara sahip disiplinler tarafından incelenmiş, ancak son iki yüz yılda bu disiplinler arasındaki işbölümü giderek özgülleşmiş, nihayet yirminci yüzyılda- şikayetlere bile yol açan sofistike bir uzmanlaşma gerçekleşmiştir.

Onsekizinci ve yirminci yüzyıllar arasında meydana gelen toplumsal değişimler ve bunlara ilişkin problemler mevcut toplumsal incelemelere hâkim olan anlayışı da etkilemiştir. Herşeyden önce, toplumsal değişmeye koşut olarak toplumsal gerçekliğin büründüğü çok boyutlu ve girift görünüm karşısında olguları olması gereken gibi ele alan ve bunun ilke ve kurallarını araştıran sosyal felsefeciliğin yetersizliği anlaşılmıştır. Bu ise, olguları olduğu gibi irdelemeye yönelik bilimsel yaklaşımın gelişmesinde bir hareket noktası oluşturmuştur. Böylece, o güne kadar genel bir kabul görmeyen sosyal yasa ve bağımsız sosyal bilim anyalışı onsekizinci yüzyıldan itibaren kabul edilmeye başlamış; bu yeni anlayışı yansıtan yapıtların sayısı giderek artmıştır.۱

Gerçi, onsekizinci yüzyılda da sosyal olguların felsefi yaklaşımla değerlendirilmesine, toplumsal örgütlerin ve insan ilişkilerinin ne ve nasıl olduklarına değil, nasıl olmaları gerektiği sorununa önem verilmeye devam edilmiştir. Ancak, gene bu yüzyılda sosyal olguların düzenli bir karakteri

olduğu, bundan dolayı fiziksel evreni yönetmelere benzeyen doğal yasalara bağlı bulunduğu düşüncesine de varılmıştır. Aynı zamanda, ideal bir sosyal düzenin ilkelerini ve kurallarını saptamak için, önce varolan sosyal örgütlerin incelenmesinin gerekliliği, toplum felsefecilerini sosyal bilime yöneltmek zorunda bırakmıştır.⁽¹⁾ Çünkü, toplumsal değişimin toplumsal gerçekliğe kazandırdığı girift niteliğini anlamadan, nasıl bir ideal düzene yönelineceğini belirtmenin pek kolay olmayacağı anlaşılmıştır.

Böylece, bir yandan gözleme dayanan çalışmalar gelişirken(örneğin, Montesquieu'nün *Kanunların Ruhı*, (1784) adlı çalışması), öbür yandan "toplumsal yasa" anlayışının işlenmesi(örneğin bu hususta, özellikle A. Comte'un katkıları önemlidir), hatta genel bir sosyal bilim kuramı oluşturma girişimleri(örneğin K. Marx'ın çalışmaları) hız kazanmıştır.⁽²⁾

Onsekizinci yüzyılda meydana gelen bu gelişmelerin sosyalbilim anlayışında yol açtığı iki farklı yönsemeye tanık oluyoruz. Bunlardan birincisi, bütüncül diyebileceğimiz sosyalbilim yönsemesidir. Bu yönsemede hakim olan düşünceye göre; sosyal bilim bir bütündür, çünkü eğer sosyal olguların bağlı oldukları doğal yasalar varsa, bu tüm olgular için aynıdır ve bunları bulup ortaya çıkarmak tek bir sosyal bilimin görevidir.(Bu anlayışın başta gelen temsilcisi A. Comte'dur. Comte sosyolojiyi bütüncül sosyal bilim olarak takdim ederken, bir yandan da bu yeni bilim dalının pozitif yönünü vurguluyor ve ona özellikle tarihsel gelişmenin yasalarını inceleme görevini yükliyordu.⁽³⁾)

Burada bütüncül sosyal bilim anlayışını daha fazla inceleyecek değiliz. Söylemek istediğimiz, sosyal bilim anlayışından önce nasıl ki toplumsal gerçekliğe ilişkin tüm incelemeler *felsefe* şemsiyesi altında toplanıyor idiye,⁽⁴⁾ aynı şeyin, *sosyal bilim* kavramının ortaya atılışından sonra, bu kez *sosyoloji* şemsiyesi altında yapılmak istenmesidir. Comte'un da asıl amaçladığı bu idi.

Ne var ki Comte bu çabasında bütünüyle sosyal felse-

fededen arınabilmiş de değildir. O kadar ki, Aron Comte'u "filozoflar arasında bir sosyolog, sosyologlar arasında bir filozof"⁽⁵⁾ diye tanımlayabilmektedir.

Belirtmek gerekir ki, bu durumda bulunan tek kişi Comte değildir. Belki aynı tanımı ondan öncekiler (örneğin bir Saint-Simon, Proudhon) için olduğu gibi, sonrakiler (örneğin bir Marx, Durkheim) için de yapmak mümkündür. Hatta diyebiliriz ki, hem olanı, hem olması gerekeni bir arada inceleme isteği, yirminci yüzyıl başlarına kadar yapılan sosyal bilim çalışmalarında yaygın bir şekilde bulunmaktaydı.)

Yirminci yüzyıl ise, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllardaki bütüncül yönsemesinin olduğu kadar, bununla ilintili olarak sosyal bilimler arasında gelişen bir işbölümünün ve uzmanlaşmanın başlangıcını da simgelemektedir. Tekilci sosyal bilim yönsemesinde hakim olan düşünce, toplumsal gerçekliğin bütün olarak anlaşılabilmesi için, bu bütünü meydana getiren bölümlerin tek tek ve derinlemesine incelenmesi gerektiği idi. Bu ise, ancak toplumsal gerçekliğin her bir bölümüne (örneğin din, kültür, siyaset, v. d.) tekabülden uzmanlaşmış sosyal bilim disiplinlerinin yardımıyla başarılabilirdi.

Siyasal sosyoloji özünde bu düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkan bir disiplindir. Gerçi siyasi fikirler tarihinin çağ açan büyük düşünürlerinden Aristo, Machiavelli ve Montesquieu günümüz siyasal sosyolojisinin kapsamına giren konuları ele alıp incelemişlerdir; ondokuzuncu yüzyılda ise Saint-Simon, göreceğimiz gibi, özellikle Marx ve Weber çağdaş siyasal sosyolojiye temel malzeme niteliğinde yapıtlar sunmuşlardır. Ama uzmanlaşmış bir disiplin olarak siyasal sosyolojiyi yukarıda değindiğimiz nedenlerle, yirminci yüzyılın bir düşünce ürünü saymakta isabet vardır. O tarihe kadar kimi zaman toplumsal/siyasal felsefe kimi zaman genel sosyoloji içinde eritilme tehlikesi ile karşı karşıya kalan bu disiplin, ancak yirminci yüzyılda çağdaş siyaset bilimi şemsiyesi altında özgün kimliğine kavuşmaya başlamıştır.

Şimdi bu süreci, belirli aşamalar ve bu aşamaları yönlendiren etkenler çerçevesinde daha yakından izlemeye çalışalım.

I. Siyasal Sosyolojinin Fikri Temelleri: Avrupa

Siyasal sosyolojiyi doğuran en önemli etken sadece yukarıda genel hatlarıyla değindiğimiz felsefi yaklaşımdan sosyolojik yaklaşıma geçişin toplumsal gerçekliği incelemedeki *Problemstellung*'u (sorunu ele alış biçimini) değiştirmesi değildir: Kuşkusuz en iyi sosyal/siyasi düzenin doğal koşullarının ne olduğunu sormaktan çok, sosyal siyasal düzenin koşullarını ve mekanizmasını onu oluşturan öğeleri, bu düzenin genelde ve özelde devamlılığını ve değişimini çözümleme⁽⁶⁾ siyasal sosyolojinin doğumunda önemli bir rol oynamıştır. Ancak, siyasal sosyoloji Avrupa siyasal düşüncesinde devlet ve toplum ayırımının kavramlaştırılması üzerine inşa edilmiş bir disiplindir. Sosyolojik *Problemstellung*, bu inşa oluşun sağlam şekilde tamamlanmasında önemli bir işleve sahip olmuştur.

Devlet ve toplum arasındaki ayırım, modern devlet fikrinin doğmasından sonra gündeme gelmiştir. Bu ayırımla birlikte siyasal düşünüyü en çok meşgul eden konu, devletin mi toplumu biçimlendirdiği, yoksa toplumun mu devleti biçimlendirdiği tartışmasıyla ilgili olmuştur.⁽⁷⁾ O kadar ki, genelde *sosyal* ile *siyasal* alanlar arasındaki ayırımın ne olduğundan kaynaklanan bu tartışma, bugün çağdaş siyasal sosyolojinin kurucu babaları arsında iki uçlu bir kutuplaşmaya bile yol açmıştır. Bir uçta, siyasal alanın, bu alanlardaki kurumların ve süreçlerin özgüllüğünü ve özerkliğini küçümseyenler toplanmıştır. Bu ucun temsilcilerinin başında Marx gelmektedir. Öbür uçta ise, siyasal alanın hâkim alanı oluşturduğu, sosyal alanın Pareto, Mosca (bir ölçüde Schumpeter) gibi adlar bulunmaktadır.⁽⁸⁾

Siyasal ve sosyal alanlar arasındaki farklılaşmaya ilişkin kutuplaşma, maddeyonun öbür yüzündeki diğer bir ku-

tuplaşmayla ilintili bulunmaktaydı.. Bu, devletten yana olanlar ile (Hegel ve izleyicileri ile von Stein) toplumdan yana olanlar(Saint-Simon, Proudhon ve Marx) arasında ideolojik bir çatışmanın da ifadesiydi. Birinciler toplum tarafından devletin egemenliği altına girmesini, ikinciler ise, devletin toplum tarafından sınırlandırılmasını, denetlemesini veya tamamıyla ortadan kaldırılmasını savunmaktaydılar.⁽⁹⁾

İkinci görüşü savunanlar arasında gerek tezlerinin özgünlüğü ve kapsayıcılığı, gerek siyasal sosyolojiye katkıları bakımından Marx'ın ayrı bir yeri vardır. Gerçi Marx doğrudan siyaset üzerine yazmamıştır. Bununla beraber yaptığı çözümlemelerde siyaseti ekonomik çıkar çatışmasının ve bu çatışmaya dayanan sosyal sınıflar arasındaki mücadelenin biçimlendirdiği bir gölge olgu olduğunu vurgulamış; böylece siyasetin toplumsal kökenlerine dikkatleri çekmiştir. Marx'a göre siyaset, yöneten-yönetilen ilişkisinde baskı, kabul veya iknayı sağlamada, kısacası hâkim olmayı veya tâbi olmayı belirlemede güce dayanan en önemli araçtı. Bununla beraber Marx, hâkimiyetin (veya tâbi olmanın) tıpkı çatışma gibi insan ilişkilerinin doğal bir parçası olmadığını, her ikisinin de sınıflı toplumlara özgü olduğunu, bu tür toplumların üretim biçimlerinin özgül ve somut özelliklerinden kaynaklandığını savunuyordu.⁽¹⁰⁾ Devleti de bu bağlamda hâkim sosyal sınıf(lar)ın hâkimiyetini sürdürme gayesi üzerine inşa olmuş bir yapı olarak görüyordu; bu ise devletin toplum tarafından biçimlendirildiğinin açık bir ifadesi idi.

Ne var ki, hem Marx'ta hem diğerlerinde "devlet mi toplumu biçimlendirir, toplum mu devleti" tartışması, Lipset'in belirttiği gibi, sanki devletle toplum birbirinden bağımsız iki organmış gibi ele alındığından yanlış bir soru üzerine oturtulmuş bir tartışmaydı.⁽¹¹⁾ Buna karşılık, sözkonusu tartışma siyaseti devletle özdeş gören geleneksel siyasal bilim anlayışının eksikliğini sergilemek gibi olumlu bir katkıda bulunmuştur. Bu katkı sayesinde devletin toplumdaki bir çok siyasal kurumdan sadece biri olduğu; siyasal kurumların da

toplumsal kurum kümelerinden yalnızca birini oluşturduğu görüşü genel kabul görmeye başlamıştı ki, bu siyasal sosyolojinin yeni bir disiplin olarak etkinlik kazanmasında da belirleyici olmuştur. Çünkü o zamandan itibaren, toplumsal kurum kümeleri arasındaki ilişkiyi irdeleme görevini genel sosyoloji üstlenirken, siyasal kurumlarla diğer kurumlar arasındaki ilişkiyi irdeleme görevi siyasal sosyoloji disiplinine bırakılmıştır.⁽¹²⁾ Böylece siyasal sosyoloji genel sosyolojinin uzmanlaşmış bir kolu haline gelirken, geleneksel siyasalbilimden de çok farklı bir yaklaşımı temsil etmiş oluyordu. Bu gelişme bağlamında siyaset devletle sahip olsun veya olmasın, tüm toplumlarda varolan iktidar olgusuyla özdeş kılınacak evrensel bir niteliğe büründürülüyordu.

Siyasetin evrensel bir olgu olarak kavranmaya başlamasında Weber'in yaptığı katkı son derece önemlidir. Bu katkı, Weber'in genel sosyolojinin yaptığının tersini yapmış olmasında, iktidar olgusunu "siyasal kertede" ele almayı başararak belirir: Weber, "belirli bir toprak sınırları dahilinde buyruklarını idari bir örgüt aracılığı ile fiziksel zora başvurma yeteneğine sahip olarak yerine getiren her egemen grup siyasal bir gruptur" tanımıyla, siyaseti ("toprak", "idari örgüt" ve "fiziksel zor" öğelerine yer vererek) devletle bağdaştırmaya çalışmasına karşın, özellikle iktidar ögesi üzerinde durarak, siyasete bakışı, klâsik kurumsal ve hukuksal perspektiften koparmıştır.⁽¹³⁾

Özellikle Marx'ın ve Weber'in derin etkileriyle,⁽¹⁴⁾ 1930'larda Avrupa'da tam anlamıyla kendi özgün kimliğine kavuşan siyasal sosyoloji⁽¹⁵⁾, Avrupa'dan beyin göçünün etkisiyle farklı gelişme çizgisine Amerika'da sahip olmuştur.

II. Siyasal Sosyolojinin Fikri Temelleri; Amerika

Avrupa kökenli sosyal teorinin 1930'larda B. Amerika'ya girmesi, bir yandan Amerikan sosyolojisinin dar ufkunun genişlemesine,⁽¹⁶⁾ öbür yandan Amerikan siyasal biliminin yeni ve değişik bir boyut kazanmasına⁽¹⁷⁾ yol açmıştır.

Gerçi daha önceleri 1920-1930 yılları arasında Amerikan siyasal biliminde yeni bir yönseme belirmeye başlamıştı: Chicago Üniversitesinden C. Merriam'ın başını çektiği bir grup siyasal bilimci, klâsik siyasetbilimine karşı cephe almış, yöntem olarak hukuksal ve tarihsel yaklaşımı arka plana itip, bulgularını sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve ekonomi gibi disiplinler yardımıyla çözümlemeye girişmişlerdi. Daha sonra bu yönseme diğer bilim adamlarını da etkilemiş, nihayet davranışçılık adı altında yeni bir ekole dönüşmüştür. Nitekim, H. Lasswell, V. O. Key, Jr. D. Truman, H. Simon, G. Almond ve G. E. G. Catlin çalışmalarını disiplinler arası bir yaklaşım kullanarak görgül bilgi ve verilere dayandırmaya başlamışlardır. Bu gelişmeyi R. Dahl şöyle ifade etmektedir: "Tarihsel olarak belirtmek gerekirse, davranışçı yaklaşım siyasal bilim içinde bir protesto hareketi idi. Birçok Amerikalı siyasal bilimci, geleneksel çerçeveden, özellikle tarihsel, felsefi ve betimleyici kurumsal çerçeveden tatmin olmuyordu. Bu açıdan davranışçı yaklaşım daha geniş siyasal birimlerden bireylerin incelenmesine yönelen bir çerçeve olarak belirdi: siyasal hayatın görgül yanlarını yöntemler ve kuramlar aracılığı ile anlama girişimi olarak karşımıza çıktı".⁽¹⁸⁾

Böylece seçmen ve oy verme davranışı, siyasal katılma ve kamuoyunun oluşumu gibi süreçlerle; siyasal partiler, çıkar grupları ve kamu yönetiminde karar alma mekanizmalarına ilişkin çok sayıda araştırmanın gerçekleştirilmesi mümkün olabilmıştır.

Avrupalı göçmen bilim adamları ABD'nde sosyoloji ve siyaset bilimi bölümlerinde önemli pozisyonlara sahip olmuşlardı. Bunlar özellikle siyaseti anlamak için sosyolojik ve psikolojik kuramlara eğilmek gerekliliğini vurguluyorlar. Marx'ın, Durkheim'in Pareto'nun, Mosca'nın, Weber'in ve Michels'in v. d. önemine dikkati çekiyorlardı. Bu çabaların davranışçılığın Amerikan siyaset biliminde 1930'larda bir dönüm noktası oluşturmada; 1950'lerde ise yaygınlaşmasın-

da bir hayli katkısı olmuştur. Buna karşılık, sözkonusu bilimadamları içinde bir grup, davranışçılığa karşı giderek eleştirel bir tutum takınmaya başlamışlardır. Bu grup (F. Neumann, S. Neumann, P. Lazarsfeld; H. Speier, H. Gerth, R. Bendix) davranışçı yaklaşımı çok dar buluyor⁽¹⁹⁾ ve siyasetin çözümlenmesinde sosyolojiden çok daha fazla yararlanılmasını istiyorlardı. B. Amerika'da siyasal sosyoloji böylece birmeye ve gelişmeye başladı; sözkonusu sosyolog grup siyaset bilimcisi meslekdaşlarının alanlarına hızla ve vukufu gir-di.⁽²⁰⁾

Bunun yanında, siyasal sosyolojinin A. B. D'nde gelişmesinde bazı kurumsal etkenlerin payı da vardır.

Örneğin "Uluslararası Sosyoloji Derneği" (The International Sociological Association ISA) (20) 1950'lerde "Araştırma Komiteleri" (Research Committees) oluşturmuş; "Siyasal Sosyoloji Komitesi" (The Committee on Political Sociology) ISA'nın bu girişimi doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Aslında böyle bir komitenin kurulması için ilk teklif, İtalya'nın Stresa kentinde 1959 yılında toplanan "4. Dünya Sosyoloji Kongresi"nde, bir grup sosyal bilimci (S. Eisenstadt, M. Janowitz, S. M. Lipset, S. Rokkan) tarafından yapılmış, ancak komite 1960'da faaliyete geçirilmiştir. 1963'de ise, "Karşılaştırılmalı Siyasal Sosyoloji" üzerine ilk uluslararası konferans düzenlenmiş (Tampere): bunu 1965'te (Cambridge'de) düzenlenen ikincisi izlemiştir. 1968'de düzenlenen üçüncü konferans, siyasal sosyolojiye ilişkin uzmanlık konularının belirlenmesi bakımından ayrı bir öneme sahip olmuştur. Nitekim bu konferansta "Siyasal Sosyoloji" Komitesi içinde beş ayrı çalışma grubu oluşturulmuş, bu grupların işleyecekleri şu uzmanlık konuları saptanmıştır:

- 1- Karşılaştırmalı seçim davranışı,
- 2- Karşılaştırmalı öğrenci siyaseti,
- 3- Karşılaştırmalı ulus kurma süreci,
- 4- Silâhlı kuvvetler ve toplum,

5- Karşılaştırmalı topluluk incelemeleri.⁽²¹⁾

Hiç kuşkusuz bu tür kurumsal faaliyetler bir yandan uzmanlar arasındaki karşılıklı bilgi alışverişini, dolayısıyla mukayeseli araştırmaları özendirmiş; öbür yandan siyasal sosyolojinin uluslararası düzeyde kabul görmesinde son derece faydalı olmuştur. Bir diğer yarar, dolaylı olarak siyasal sosyolojinin siyaset bilimi ile olan sınırlarının belirlenmesinde, giderek içeriğinin saptanmasında ortaya çıkmıştır. Bir çok siyaset bilimcisi ve sosyologu bu doğrultuda yaptıkları çalışmalarla siyasal sosyolojinin bugünkü görünümünü kazanmasında önemli katkıda bulunmuşlardır.

III. Siyasal Sosyolojinin Kapsamı ve Siyasal Bilim ile Olan Sınırı

Siyasal Sosyolojinin ve siyaset biliminin aynı inceleme nesnesi (siyaset) üzerine eğilmeleri iki disiplin arasındaki sınırı muğlaklaştırdığı gibi, kapsamlarını da hemen hemen aynı kılmaktadır.

Bu durumun en önemli sebebi, siyasal sosyolojinin çıkış noktası itibariyle sosyolojinin bir dalı olduğu kadar, bugün sosyoloji gibi bir genel sosyal bilim haline gelmiş olan çağdaş siyaset biliminin⁽²²⁾ de bir ögesi sayılmasıdır. Nitekim S.Rokkan, Siyasal sosyoloji için, kimliği açık ve seçik olmayan karma (melez) bir disiplin demekte; bunun bir zaaf olduğunu, ama güçlülüğünün ve yeniliğinin de bu noktadan kaynaklandığını vurgulamaktadır.⁽²³⁾

Ancak, hemen belirtelim ki, iki disiplin arasındaki sınırın muğlaklığı, inceledikleri konular bakımından kapsamlarının hemen hemen aynı oluşu, aralarında hiç fark olmadığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim, gerek siyasal sosyolojide, gerek siyasal bilimde günümüzde otorite sayılan kişilerin yazdıklarına baktığımızda, bu farkın hangi noktalarda belirdiğini görebiliyoruz.

Örneğin, S.M. Lipset, 1959 yılında yazdığı bir makale-

de siyaset bilimini "devlet disiplini" olarak tanımlamış ve şöyle demiştir: "Siyaset bilimi siyasal kurumların pozitif ve açık işlevleriyle ilgilenir. Siyaset sosyolojisi ise, toplumsal çatışma ve toplumsal değişme üzerinde duran 'radikal' bir disiplindir. Siyasetin gizli işlevlerini, şekli olmayan yönlerini, dis-fonksiyonel boyutlarını siyaset biliminden daha geniş ölçüde ele alır ve vurgular. Bundan dolayı, siyaset bilimi kamu yönetimi, veya yönetsel örgütlerin nasıl etkin kılınacağı ile, siyaset sosyolojisi ise bürokrasi, özellikle bürokrasinin doğasında varolan baskı (stress) ve zorlama (strain) ögeleleriyle ilgilenir."⁽²⁴⁾

Daha sonra, R.Bendix İle S.M.Lipset'in beraber kaleme aldıkları bir incelemede ise, iki disiplin arasındaki sınır noktaları şu şekilde belirtilmiştir. "Siyaset bilimi gibi Siyaset Sosyolojisi de iktidarın toplumdaki dağılımı ve kullanımı ile ilgilenir. Fakat, siyaset sosyolojisi, siyaset biliminden farklı olarak, iktidar dağılımının ve kullanımının ilişkin olduğu kurumsal yönlerle uğraşmaz; bunları veri alır. Bu açıdan siyaset sosyolojisi toplumu hareket noktası alır ve toplumun devleti nasıl etkilediğini araştırır. Oysa siyaset bilimi devletten hareketle devletin toplumu nasıl etkilediğini irdeler".⁽²⁵⁾

L.Coser, sosyolojinin bir dalı olarak gördüğü siyasal sosyolojiyi, bir toplumda mevcut iktidar dağılımının sosyal sebepleri ve sonuçlarıyla olduğu kadar, iktidar dağılımındaki değişimlere yol açan toplumsal ve siyasal çatışmalarla da ilgilenen bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Ona göre, siyaset bilimin özgül olarak siyasal alan üzerinde yoğunlaşmasına karşılık siyasal sosyoloji siyasal süreci anlamayı ve toplumsal yapı ile siyaset arasındaki ilişkiyi açıklamayı kendine konu edinir. Bu açıdan, toplumsal katmanlaşma ile siyasal davranış arasındaki veya etnik bölümlerle siyasal süreç arasındaki ilişkiler siyaset sosyologunun başta gelen uğraşısıdır.⁽²⁶⁾

Hamilton ve Wright, siyaset sosyologlarının ve siyaset bilimcilerinin siyasal sistemi farklı kuramsal vurgulamaların

ışığında inceleyen iki ayrı grup olduğunu belirtmekte ve şöyle devam etmektedirler. "Siyaset sosyologları toplumdaki bölünmeler üzerinde dururlar, bu bölünmelerin siyasal yapıyı nasıl etkilendiklerini ve ondan nasıl etkilendiklerini araştırırlar. Siyaset bilimcileri ise, bölünmeleri ihmal ederek daha çok 'Siyaset Oyunu' (Game of Politics) üzerinde dururlar. Kısacası birinciler toplumdaki çatışma üzerinde durarak, bu çatışmayı doğuran ve çözen araçları; ikinciler istikrarı ve bunu sağlayan değerleri ve tutumları incelerler".⁽²⁷⁾

Bazı sosyal bilimciler ise, iki disiplin arasındaki sınır çizgisinin incelenen olgunun bağımsız veya bağımlı değişken kabul edilip edilmemesine göre çekilebileceğini söylemektedirler. Buna göre, sosyolog için bağımlı değişken siyasal yapı; siyaset bilimcisi için ise sosyal yapıdır. Dolayısıyla, genelde sosyoloji sosyal-yapısal durumları, siyaset bilimi de siyasal-yapısal durumları açıklayıcı değişkenler olarak kabul eden disiplinler olmaktadır. Bu bağlamda, siyasal sosyoloji dediğimiz zaman, her şeyden önce, kavram çerçevemizin, yaklaşımımızın veya inceleme biçimimizin odak noktasının sosyolojik olduğunu belirtmiş oluyoruz.⁽²⁸⁾ M.Duverger'nin dile getirdiği şekliyle, "Siyaset bilimi siyasal olayların hem hukuksal kurumlar, tarih, insan coğrafyası, iktisat, demografi v.b. açılardan, hem de doğrudan doğruya sosyolojik bir açıdan ele alındığı geniş bir bilimsel yaklaşımı benimsemektedir. Siyaset sosyoloji ise aksine, özellikle bu son yaklaşımı benimser".⁽²⁹⁾

Nihayet, tartışılmalı konuda sistemli açıklamalardan birini R.G. Braungart yapmıştır. Yazar, siyasal sosyolojiyi siyasal toplumu anlama ve açıklama girişimi olarak nitelerek, toplum ve siyaset arasındaki ilişkiyi inceleyen bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Ona göre, siyasal sosyolojinin ilgi alanına giren üç analitik konu şudur:

1. Siyasetin toplumsal kökenleri
2. Siyasetin yapısı veya siyasal süreç
3. Siyasetin toplum ve kültüre olan etkileri.⁽³⁰⁾

Braungart, bu noktadan hareketle, siyasal sosyolojinin kavramsal kapsamını, esasen toplum ve siyaset etkileşimini meydana getiren nedenler açısından modelleştirerek açıklamaya girişmektedir.

Model 1. Toplum ve siyaset arasındaki basit etkileşim sistemine (simple exchange system) dayanmakta ve şöyle formüle edilmektedir:

$$S(\text{Toplum}) \longrightarrow P(\text{Siyaset})$$

Model 2. İki değişkenli nedensel etkileşimleri (Bivariate causal arrangements) esas almaktadır: ($S \rightarrow P$), ($P \rightarrow P$), ($P \rightarrow S$)

Model 3. Ardışık çok değişkenli ilişki (Sequential multivariate relationship) üzerine kurulmaktadır: ($S \rightarrow P \rightarrow S$)

Yazar ayrıca bu üç modelin ilgilendikleri konuların odak noktaları açısından adlandırmaktadır. Buna göre: Model 1. "Siyasetin toplumsal kökenleri"ne; Model 2, "siyasetin siyasal yapısı"na; Model 3, "Siyasetin topluma olan etkileri"ne tekabül etmektedir.⁽³¹⁾

I- "Siyasetin Toplumsal Kökleri" ($S \rightarrow P$), Braungart'a göre, siyasal sosyoloji alanında hâlâ en popüler yaklaşımdır ki, toplumsal yapının iktidar organizasyonu ve dağılımını nasıl etkilemekte olduğunu araştırır. İnceleme alanları ise şunlardır: "topluluk İktidarı", "toplumsal Yapının siyasete Etkisi" (Siyasal Katılmanın Mevcut Toplumsal Temelleri; Siyasal Davranışın Toplumsal ve Psikolojik Boyutları), "Toplumsal ve Siyasal değişimin Kaynakları".⁽³²⁾

II- "Siyasetin Yapısı" ($P \rightarrow P$), iktidarın siyasal kaynakları ile ilgilenen bir yaklaşımdır: Siyasal alanda yürütme, yasama ve yargı erklerinin iktidarın yapısını, oluşumunu ve dağılımını ne şekilde etkilediğini ele alır. "Siyasal seçkinler ve siyasal sistemler", "siyasal Gelişme", "Siyasal Sistem Tipleri" bu yaklaşımın inceleme alanlarını oluşturur.⁽³³⁾

Giderek hem sosyologlar hem siyaset bilimcileri arasında popüler olan "Siyasetin Topluma Etkileri" ($P \rightarrow S$)

yaklaşımı, hangi yönlerden siyasetin toplumu etkilediği üzerinde yoğunlaşır. Bu yaklaşımın en çok uygulandığı alanlar, "Siyasal Ekonomi", "Kamu-Siyasa Değerlendirmesi" ve "Siya-sa analizidir".⁽³⁴⁾

Bu üç yaklaşımı esas almakla beraber, Braungart, özünde toplum ve siyaset arasındaki döngüsel bir modelden yana çıkmakta ve şöyle demektedir: "Siyasal Sosyoloji paradigmasında esas olan toplumsal etkenlerin siyasal süreçleri ve siyasaları etkilemeleri, bunların da sonra dönüp toplumu etkilemeleridir".⁽³⁵⁾ Bunun şu şekilde formüle edildiğini görüyoruz: $(S \rightarrow P \rightarrow S)$.

Dikkat edilirse, Braungart'ın siyasal sosyolojiyi değerlendirdiği G.Sartori hariç kendisinden önce değindiğimiz bir çok yazarın çerçevesini oldukça aşmış görünmektedir. O sadece toplumdan siyasete yönelen bir etkiden söz etmemekte, siyasetin siyaseti (The Politics of Politics) ara değişkeniyle siyasetten topluma yansıyan etkiler üzerine eğilme gereğini vurgulamaktadır. Aynı nokta üzerinde 1969'da yazdığı bir makalede G. Sartori de durmuştur. Sartori, siyaset(in) sosyolojisi (Sociology of Politics)inden farklı olarak siyasal sosyoloji (Political Sociology) diye yeni bir paradigmadan söz etmiş ve bunun toplumbilimsel (sociological) ile siyasal bilimsel (Politological) alanlar arasındaki noktaları birleştiren bir disiplin olduğunu eklemiştir. Ancak Sartori, bu yeni paradigmanın disiplinler arası işbirliği açısından geleceğe yönelik bir amacı simgelediğini anımsatarak, şöyle demiştir: "Bugün, gerçekte olan, siyasal sosyoloji dediğimiz girişim, siyaset biliminin yadsınması şeklindeki siyaset(in) sosyolojisinden başka bir şey değildir. Eğer disiplinlerarası başarılarla ilgileniyorsak, siyasal sosyolojinin, bir alt alanı olduğuna dair görüşü silmeliyiz ve siyasal sosyolojiyi siyaset(in) sosyolojisinden ayrı tutmalıyız".⁽³⁶⁾

Görüldüğü gibi, sahip olduğu yaklaşım ve kapsamı açısından siyasal sosyoloji siyaset biliminden bir çok önemli noktada ayrılmaktadır. Buna karşılık, günümüzde sosyal bi-

limler arasında ortaya çıkan işbirliği çerçevesinde "siyaset sosyolojisi" de kimliğini değiştirmektedir. Henüz tam anlamıyla yerleşmiş sayılmamakla beraber, bu yeni kimliği Siyasal Sosyoloji temsil etmektedir. Sartori'nin belirttiği gibi, "Eğer siyaset(in) sosyolojisi, siyasal davranışların siyasal olmayan (sosyal) nedenlerine eğiliyorsa, siyasal sosyoloji aynı davranışların siyasal olan nedenlerini de kapsamak zorundadır. O halde, gerçek bir siyasal sosyoloji, disiplinlerarası her bir parçanın verilerini değişkenler şeklinde tekrar ele alan, genişletilmiş modellerle disiplinlerarası duvarları çaprazlamasına kesecek şekilde araştırma yapan disiplin olacaktır".⁽³⁷⁾

IV. Siyasal Sosyolojinin Türkiye'deki Fikri Temelleri

Geçmiş o kadar eski olmasa bile, Türkiye'de genelde sosyal bilim çalışmalarının gelişim çizgisi bir anlamda Avrupa'dakine benzemektedir. Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de başlangıçta toplumsal felsefecilik oluşmuş, olgulara yönelik incelemeler yapılmamıştır. Bu türde ilk çalışmalar ancak Ziya Gökalp'ın katkısıyla ortaya çıkmış; kısmen verilere dayanan bir sosyal olgudan sözedilir olmuştur.⁽³⁸⁾ Ne var ki, Gökalp de, tam anlamıyla kendisini toplumsal felsefecilikten kurtaramamış, hatta giderek "resmi" bir ideologa dönüşmüştür.

Gökalp'ın sosyolojiyi bir disiplin olarak 1914'te İstanbul Üniversitesine sokması, aslında toplumsal felsefeciliğe ilgiyi azaltmamış, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde olgulara dönük olmayan yaklaşım uzun yıllar bizde de devam ettirilmiştir. O kadar ki, Kıray'ın belirttiği gibi, 1940'lara kadar temelde bir bünye değişikliği geçirmemize karşın, üniversitemizde bunların araştırılması diye bir şey sözkonusu olmamıştır. Ancak 1940'larda Ankara Üniversitesinde böyle bir çaba başlamıştır.⁽³⁹⁾

Özgül olarak siyasete dair incelemelerde de durum pek farklı değildir. "Türkiye'de siyasi düşünce ve siyasi yazı-

ların inanılmayacak kadar gelişmiş bir tarihçeye sahip "olmasına; hatta" Osmanlı İmparatorluğu süresince yazılmış eserlerin en orijinallerinin siyasi alanda" bulunmasına karşın⁽⁴⁰⁾ felsefi yaklaşımın bu incelemelerde de hâkim olduğunu görüyoruz. Çünkü esas itibariyle Osmanlılarda siyasal düşünce siyasal gücün kullanılması ve otoritenin kabulü için gerekçeler yaratma sorunu ile ilgili olmuştur⁽⁴¹⁾ ki, bunun özünde yatan yaklaşım siyasi felsefeciliktir. Gerek İttihat ve Terakki döneminde, gerek Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında "Siyasi ilimlere konu olacak bir çok malzeme ortaya çıkmakla beraber siyasi ilimlerin ilim olarak gelişmesinde büyük başarı sağlanamamasının"⁽⁴²⁾ bizce en önemli sebebi, sözkonusu yaklaşımın hakimiyetin kırılamamış olmasıdır.

Bu bakımdan önemli bir aşama "Siyasal Bilgiler Okulu"nun (SBO) 1948 yılında Ankara Üniversitesi bünyesine Fakülte olarak kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. Okul bundan böyle "Siyasal Bilgiler Fakültesi" adını taşımağa başlamıştır. Böylece, hem "siyasi ilimler" in bilimselleşmesini sağlayacak, hem de sözkonusu kurum içinde ileriki yıllarda siyasal sosyolojiyi bir disiplin olarak ortaya çıkartacak süreç başlamış oluyordu.

Bu süreç içinde 1950'li yıllarda, İkinci Dünya Savaşından sonra artmaya başlayan Amerikan siyasal etkisi ve kültürel rolünün Türkiye'de de yoğunlaşmasıyla beraber, S.B.F. ders programında köklü değişiklikler yapma gereksinmesini duymuş, bu doğrultuda ilk adımı atmıştır. Bu tarihe kadar S.B.F. taşıdığı isme karşın Avrupa Üniversitelerinin klâsik hukuk öğretimi programlarının, ekonomi ve maliye disiplinlerinin bir karmasının uygulayıcısı olmuştur. 1859 yılında Fransa'dan esinlenerek kurulmuş olan bu yüksek öğretim kurumu, kamu yönetiminin üst kademe yöneticilerini, diplomatik temsilcilerini v.d. yetiştirme işlevini üstlenmişti. Üniversiteler bir kurum haline gelince, bu defa personel yetiştirmenin ötesinde bilimsel araştırmalara girişme zorunlu-

luğunu duymuştu. Böylece, 1950'lerin başında Anayasa Hukuku, Kamu Yönetimi gibi dersler okutan Bahri Savcı ve Yavuz Abadan bu derslere daha çok siyaset bilimine yönelik bir içerik kazandırmaya girişmişlerdir. Örneğin Y. Abadan yayımladığı *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri* (1952), adlı kitabının birinci kısmını "kamu hukuku kavramı", "devletin unsurları ve işlevleri" gibi konulara ayırırken, ikinci kısımda "parti doktrinleri"ne yer vermiştir. Hiç kuşkusuz bu tür eklektik bir yaklaşımın siyaset bilimini tam anlamıyla yerleştirdiğini söyleyemeyiz. Yine de ülkemizde siyasetin salt hukuki bir yaklaşımla incelenemeyeceği düşüncesi- nin belirmesi bu tür erken dönem çalışmalarının katkısıyla olmuştur.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, S.B.F.'de olsun, diğer kurumlarda olsun, hukuk yaklaşımını benimseyenleri siyaset bilimi içerikli çalışmalara yönelten önemli etken, 1950'de çok partili siyasal hayata geçişle yaşanan rejim değişikliğinin doğurduğu yeni toplumsal ve siyasal oluşumların zorlamasıdır. Hukuk çerçevesinin bu oluşumları tam anlamıyla kavramada yetersiz kalmış olması, siyaset bilimi çerçevesine bir rağbet yöneltmiştir. Nitekim Türk siyaset bilimini sağlam temellere oturtmada büyük emeği geçen Tarık Zafer Tunaya 1952 yılında Türkiye'de *Siyasi Partiler* adlı kapsamlı kitabının "Önsöz"ünde bu durumu şöyle açıklamaktadır: "...Memleketimiz tarihinin hiç bir devresinde rastlamadığı demokratik inkişaflar içinde bulunmaktadır. Ve asıl bu senelerde, hayli geç kalmış olmakla beraber bizim için yeni hadiselerin şimdiye kadar karşılaşmadığımız zorluklar tev- lid ettiği ve edeceği buhranlı senelerde, memleketimizin siyasi partilerini ve dokunulmamış taraflarını, ileriki inkişaf- larını tayin ve tahmin bakımlarından bilmek lüzumu ve mec- buriyeti vardır... Siyaset İlmi (Political Science-Science Poli- tique) adında yeni bir branşın üniversite kürsülerinde inkâr edilmez ve muzafferane bir gelişme kaydetmekte bulunma- sı, bizim de kendi sahamızda bu modern gidişe ayak uydur- mak ve yardım vazifemizi meydana çıkarmaktadır".

Tunaya'nın sözünü ettiği bu modern gidişe "ayak uydurmak" çabaları SBO'nun fakülteye dönüştürülmesinden sonra daha da hız kazanmıştır. Bu kurum yeni kimliğine kavuşunca da, Avrupa'daki kameralist bilim anlayışına uygun olarak lisans düzeyinde belirli uzmanlık alanlarının gelişmesine olanak tanıyan uzmanlık şubeleri sistemine son vermiştir. Böylece yüksek okul bulunduğu sırada kurulmuş olan Maliye, Diploması, İdari Bilimler şubelerinin gelişmesi yeni boyutlar kazanmış; çağdaş bilimsel gereklere uygun yeni uzmanlık dalları tek bir ana konu etrafında örgütlenmiş bulunan fakültelere kıyasla daha kolay yerleşmiştir. Dolayısıyla, SBF'de "Siyaset Bilimi", "Siyasal Teoriler", "Mukayeseli Devlet İdareleri", v.d. dallar bu sayede kökleşebilmiştir. Belirtmek gerekir ki, bu gelişimi hızlandıran bir takım dış etkenler de rol oynamıştır. SBF'nin 1952'de Birleşmiş Milletlerin önerisi üzerine kendi bünyesinde "Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü"nü kurması, bu etkenlerin başında gelenlerden bir tanesidir. Söz konusu Enstitünün kurulmasıyla beraber bir grup Anglosakson bilim adamının gayretiyle normatif anlamda idare hukuku anlayışının ötesinde devlet mekanizmasının işleyişini siyaset bilim kavramlarıyla anlamaya çalışan yeni bir disiplin olarak "Kamu Yönetimi" popülerlik kazanmaya başlamıştır. Yine SBF'nin 1955-59 yılları arasında "Amerikan Yardım Programı'nın bir sonucu olarak New York Üniversitesi ile organik bir işbirliği oluşturması ve ders programını bu çerçevede gelen uzmanlarla birlikte gözden geçirmesi Anglo-Amerikan siyaset bilimi kavramlarının ve anlayışının iyiden iyiye yerleşmesine yol açmıştır. 1960'dan sonra ise, bu kez UNESCO'nun yardımı ile yine SBF'ne bağlı olarak Basın Yayın Yüksek Okulunun kurulması, zorunlu olarak siyasal iletişim kavram ve kuramına yeni alanlar açmıştır. Ayrıca gene bu dönemlerde SBF İdari İlimler Enstitüsüne bağlı "Halkoyu Araştırma Grubu (SİHAG)", seçmen davranışı, kitle iletişim araçlarının etkinliği, vb. konularda sınırlı da olsa görgül araştırmaların yapılmasına olanak sağlamıştır. Örneğin Nermin Aba-

dan-Unat'ın 1966 yılında yayınladığı *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili* adlı kitabı bu çerçevede ortaya çıkan ilk kapsamlı çalışma olmuştur. Yazar bu çalışmada, bir yandan seçimin hukuki temellerini ve siyasal süreç olarak seçim mücadelesinin çeşitli aşamalarını; öbür yandan Eskişehir ve Diyarbakır'da 270 kanaat önderini kapsayan bir görgül araştırma ile siyasal partilerin profilini ve siyasal parti adaylarının sosyal kökenlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

Abadan-Unat'ın bu çalışması, aynı zamanda SBF içinde siyasal sosyolojiyi temel alan bağımsız bir kürsü kurulmasının da gerekçesini oluşturmıştır. Ancak bu kürsü "Siyasal Sosyoloji" adlı altında değil, "Siyasal Davranış" adı altında kurulmuştur. Türk üniversiteleri arasında ilk defa SBF'de kurulan böyle bir kürsünün adı-haklı olarak-çeşitli eleştirilere hedef olmuştur. Nitekim, aynı yıllara rastlayan ve aynı içeriği taşıyan dersin BYY'ndaki adı "siyaset sosyolojisi" idi. Hiç kuşkusuz, belirtmek gerekir ki, sözkonusu farklılık, davranışçı okulu egemen kılma gibi bir tercihten kaynaklanmamıştır. O halde, farklılığı yaratan gerekçe nedir? En önemli gerekçe, SBF'deki kürsü sistemi uyarınca Siyasal Sosyolojiyi, Sosyoloji kürsüsünün bir alt dalı haline getirilmesini önlemek, ona genel sosyolojiden bağımsız bir kimlik kazandırmaktı ki, bu da değişik adla yeni bir kürsü kurmakla mümkün olabilmiştir. Buna bağlı olarak, elbette siyasal sosyolojinin genel sosyolojinin bir parçası olarak varlığını sürdürmesinde belirebilecek olan siyasetin sosyolojik redaksiyonunun, siyaset biliminin alanı genişletme çabalarını durgunlaştıracığı hususundaki endişeden de söz etmeliyiz. Bu ise, akademik personel devşirmede bir takım darboğazlar doğuracak; belki siyaset incelemelerinin çok uzun süre sosyologların tekelinde kalmasına yol açacaktı.

SBF'de bu şekilde bir gelişme seyri gösteren siyasal sosyoloji, diğer kurumların öğretim programlarında da yer edinmiştir. Örneğin, ODTÜ'de İstanbul Üniversitesi İktisat

Fakültesinde, Türk yönetimine geçtikten sonra Boğaziçi Üniversitesinde, nihayet 1975'te Bursa (Uludağ) Üniversitesinde (İstanbul İktisat Fakültesi Siyaset İlmi Kürsüsünün patronoji altında) siyasal sosyolojinin kapsamına giren konularda dersler konulmuş, araştırmalar yapılmış ve konunun uzmanlarının yetiştirilmesine başlanmıştır.

Bu arada, örgütsel düzeyde "Türk Siyasi İlimler Derneği" ve "Türk Sosyal Bilimler Derneği"nin düzenlediği toplantılar, yaptırttığı araştırmalar ve çevirilerin de siyaset bilimi ve sosyolojisinin gelişiminde yaptığı katkıları anımsatmak gerekmektedir.

Bugün ülkemizde siyasal sosyolojinin kapsamına giren konularda azımsanmayacak bir araştırma yazını oluştuğu gibi, uluslararası düzeyde de etkinlikleri olan bir çok uzman yetişmiş bulunmaktadır.

V. Türkiye'de Siyasal Sosyoloji Araştırmalarının İlgili Alanları

Bendix ve Lipset ilk kez 1957'de yayınladıkları ortak yazılarında, o zamanlar hemen hemen genel kabul gören bir şekilde siyaset sosyolojisinin ilgi alanını oluşturan konuları şöyle sıralamışlardır:⁽⁴³⁾

1. Oy verme davranışı (tutum ve kanaat araştırmaları)
2. İktisadi iktidarın temerküzü ve siyasal karar alma
3. Siyasal eylemlerin ve çıkar gruplarının ideolojileri
4. Siyasal partiler, gönüllü dernekler, oligarşi sorunu ve siyasal davranışın psikolojik boyutları.
5. Yönetim ve bürokrasi sorunu

Aradan geçen aşağı yukarı otuz yıl gibi uzun zaman içinde yeni toplumsal ve siyasal oluşumların bu listeyi oldukça genişletmiş olması doğaldır. Nitekim, bugün siyasal sosyoloji disiplinine ilişkin belli başlı ders kitaplarına (textbook'lara) şöyle bir bakmak bile bunu anlamaya yetecektir. Bu ne-

denle, konuların sistematik bir şekilde gruplandırarak sınırlandırılmasında yarar vardır. Bunun için biz burada Türkiye'deki siyasal sosyoloji araştırmalarını ait oldukları ilgi alanları açısından değerlendirirken, Braungart'ın daha önce değindiğimiz "Siyasetin toplumsal kökleri", "Siyasetin Siyasal Yapısı" ve "Siyasetin topluma Olan Etkileri" adları altında yaptığı gruplamayı esas alacağız.

Bununla beraber belirtelim ki, bu gruplama altında Braungart'ın saptadığı konulara tamamen sadık da kalmayacağız. Hem Türkiye'nin özgül koşulları, hem de güncel oluşumlar açısından önem arzeden bazı konuları da ekleyeceğiz. Bir başka husus, Türkiye'de ilgili yazına bakarken sadece Türkçe'de yazılmış yapıtlarla (kitap ve makalelere) kendimizi sınırlamayacağımız, Türk bilim adamları tarafından yazılan yabancı dillerdeki yapıtlara da bakacağımızdır.

A. SİYASETİN TOPLUMSAL KÖKLERİNE İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR

1. Toplumsal Yapı ve Siyaset İlişkisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bu grup altında yer alan çalışmalar bir yandan siyaseti genel olarak toplumsal gerçekliğin bir ögesi olarak çözümleyen, öbür yandan daha özgül şekilde siyasetin problemlerini derinlemesine ele alan çalışmalardır.

Toplumsal gerçekliğin bir ögesi olarak önemli çalışmaları yapanların başında Şerif Mardin gelmektedir. Mardin 1967'de(*) eski Türkler'de ve özellikle Osmanlılar'daki tabaklaşma olgusu bağlamında siyasetin aldığı biçimi irdelemiştir.

"Statü farkındalığı (status awareness), "tabaka (stratum) farkındalığı", tabaka bağlılığı (affiliation), "tabaka bilinci" ve "tabaka eylemi" gibi kavram kategorileri ile çalışma-

(*) Siyasal sosyoloji yazınına ilişkin ele alınan çalışmalar için Kitabın "Ek Kaynakça" bölümüne bakınız. <https://rantey.org>

rak, Türkler'de ilk tabaka öğelerini, "toplumsal sınıfların Osmanlı modelleri'ni ve "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 'sınıfbilinci"ni çözümleyerek; bu öğelerin özellikle ekonomi ve siyaset öğeleri bağlamında onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıldaki gelişmelere nasıl yansdığına bakmıştır.

Mardin başka bir çalışmasında (1969) Osmanlı toplumunda, batıda olduğu gibi, bireyle devlet arasında aracılığı sağlayan kurumların veya gücünü pazar ekonomisinden ve özel mülkiyetten alan ve bu unsurla bağdaşacak kültür ve davranış kalıplarına sahip bağımsız kent yönetimleri, meslek örgütleri gibi ikincil yapılardan oluşan Sivil Toplum'un bulunmayışını çözümlemiştir. Nihayet Mardin'in diğer bir yazısında da (1973) aynı şekilde siyaset olgusuna toplumsal yapısal, öğelere ağırlık vererek baktığını görüyoruz. Benzer bir çalışma Metin Heper'e (1980) aittir.

2. Siyasetin Özgöl Problem Alanlarına İlişkin Çalışmalar

a. Siyasal Katılma, Oy verme ve Seçmen Davranışları

Bu konuda siyaset yazımımızı hayli zengin kılan sayıda çalışmalar bulunmaktadır. 1950 seçimleriyle başlayan yarışmacı parti sistemi çerçevesinde toplum bireyleri siyaseti etkilemede etkin bir konuma gelmişlerdir. Bu nedenle o zamana kadar karşılaşılmayan oluşumlara sahne olan Türk siyasal hayatı seçmen davranışları ve siyasal katılma açısından da gerek yabancı gerek Türk bilim adamlarının yoğun ilgisini kazanmıştır. Ne var ki, bu konudaki ilk çalışmalar sadece seçim olayını kavrama ve ona normatif bir açıklama getirme çabalarıyla yüklüdür ve anayasa hukukunun bir problem alanıdır. Batılı anlamda konuya yaklaşan çalışmaların ortaya çıkması için 1960'ları beklemek gerekmiştir.

Nitekim, bu yıllarda Abadan-Unat'ın (1965'a) "siyasi faaliyetlerin mihrak noktası olan Ankara'da "kent nüfusunun genel siyasal bilgi derecesini ve buna bağlı olarak beli-

ren eğilimleri ölçerek çeşitli toplumsal tabakaların tutumunu ortaya koyan çalışması ilk akla gelen çalışmadır. Aynı yazarın Ahmet Yücekök ile birlikte yaptığı (1967) ve Türkiye'nin dokuz büyük kentinde örnek alınan seçmen gruplarının sosyo-ekonomik statüleri açısından seçimlere (1961-1965) katılma oranları ve bu oranların farklılaşma değerlerinin; partilerin oy ortalamalarının ve farklılaşma değerlerinin ele alındığı bir diğer çalışma da belirtilebilir. Nihayet, Abadan-Unat'ın 1965 seçim verilerini esas olarak yayınladığı bir başka makale ile (1966 a) daha önce belirttiğimiz kitabı (1966 b) anılması gereken katkılardır. Bir başka katkı ise, 1966 kısmi senato seçimleri üzerine yaptığı çözümleme ile Bahri Savcı (1966 a)'ya ait bulunmaktadır.

Seçmen davranışı konusundaki yazın, daha sonraki seçimler üzerine değişik boyutlarda çözümlemeler yapan araştırmalarla zenginleşmiştir. Bu araştırmaların bulguları, Türk seçmen davranışının ve seçim olayının siyasal süreci ne şekilde etkilediğinin anlaşılması bakımından önemli katkılar getirmiştir.

Örneğin, Ergun Özbudun'un (1974 a) 1973 seçimleri üzerine yaptığı bir araştırmada "..., 1973 seçimlerinin Türk parti sisteminde önemli değişimlerin bir işareti olduğu" ve "Türk toplumunun içinde bulunduğu hızlı şehirleşme ve endüstrileşme süreçlerine paralel olarak, partilerin sosyal tabanları(nın) hızla değiş(t)iği, seçmen kütlesinin yeni bir gruplaşma içinde bulun(du)ğu" sonucuna varılmış; bu siyasal değişimin "özellikle büyük şehirlerde bütün açıklığıyla kendisini göster(diği)", "köylerde ise değişimin ana çizgileri(nin) bu derece belirgin (olmadığı)" vurgulanmıştır. Özbudun (1977 a) aynı seçimler üzerine yaptığı bir başka araştırmada ise, bu kez önceki araştırmasında gözlemlediği seçmen kitlesinin içinde bulunduğu yeni gruplaşma veya kritik safılaşma üzerinde, sosyo-ekonomik modernleşme, siyasal katılma ve siyasal kurumlaşma değişkenleri arasındaki ilişkileri inceleyerek ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Yazarın bu

araştırmalarında vardığı sonuç Türkiye’de sosyo-ekonomik modernleşme ile, siyasal kurumlaşma düzeyi arasında açık bir olumlu ilişkinin olduğu ve yeniden saflaşmanın büyük ölçüde merkez-kenar bölünmesine dayanan "eski" Türk parti sisteminin yerini sosyo-ekonomik bölünmelere dayanan "yeni" bir parti sistemine bırakmaya başladığıdır. Aynı tez Özbudun’un Frank Tachau (1975) ile yazdığı bir başka makalede de işlenmiştir.

Bazı araştırmalarda ise, seçmen davranışları sosyal sınıf değişkeni esas alınarak incelenmiştir. Örneğin, Muzaffer Sencer’in (1974) Bahattin Akşit’in (1976) ve Yüksel Gülmen’in (1979) araştırmaları bu türdendir. Ancak, Akşit’inki hariç diğer iki çalışmada da seçmenlerin siyasal davranışı ile sınıfsal konumları (Gülmen’in kavramı daha dar tuttuğu şekliyle, sosyo-ekonomik statüleri) arasındaki ilişki zayıf bulunmuştur. Gülmen bunun başta gelen sebepleri arasında "seçmen tercihinde birincil grupların etkinliğinin geleneksel toplumlarda sosyal hareketliliğin yoğun olduğu toplumlardan çok daha fazla olmasını" göstermektedir. Siyasal sosyoloji bakımından bu, yani seçmenlerin kendi iradeleri doğrultusunda tercihte bulunup bulunmamaları önemli bir sorundur ve bugün siyasal katılma çalışmalarında merkezi bir yer tutmaktadır.

Siyasal katılma, her şeyden önce, bireyin kendi iradesi doğrultusunda meydana getirdiği davranışlarla siyaseti etkileme olayıdır, bu bakımdan seçimlerde oy verme katılmanın sadece bir boyutunu oluşturur. Bir başka deyişle, siyasal katılma seçimlerde oy vermekten ibaret değildir.

Nitekim, bizde bu alanda yapılan çalışmaların ilki olan Deniz Baykal’ın (1970) kitabında, siyasal katılmanın seçimlerde oy vermenin çok ötesinde bir kapsama sahip olduğu vurgulanmış; bir ‘siyasal davranış’ olarak çeşitli değişkenlerle (sosyoekonomik, psikolojik ve siyasal) olan bağlantısı açıklanmış; nihayet bir tipoloji oluşturulmuştur.

Baykal’ın çalışmasından sonra yapılan çalışmalarda

ise, siyasal katılmayı kavramlaştırma çabaları görgül verilerin desteğinde sürdürülmüştür. Örneğin, Özbudun (1974 b, 1976 b) sosyo-ekonomik değişme açısından 1961, 1965 ve 1969 seçim verilerine dayanarak siyasal katılmada bölgesel farkları, şehir-köy farklarını incelemiştir; ayrıca kırsal bölgelerde ve büyük şehirlerdeki siyasal katılma örüntülerini ortaya çıkarmıştır. Yazarın bulgularına göre, Türkiye’de illerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri ile seçime katılma oranları arasında ters bir orantı vardır. Bunun en önemli sebebi, gelişme düzeyleri düşük olan illerde siyasal katılmanın "mobilize" katılma olmasıdır. Kırsal yörelerimizde ağılık ve şeyhlik kurumlarının varlığı böyle bir durumun doğmasında en önemli etkindir. Ersin Kalaycıoğlu’nun (1983) yaptığı araştırmada ise, kentsel/kırsal yaşamın siyasal katılmayı hem artıracak hem azaltabilecek gibi iki tür etkide bulunduğu ve bu etkinin bugüne kadar incelendiğinden çok daha etraflı bir şekilde incelenmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Nitekim yazar, Kenya, Kore ve Türkiye’de gerçekleştirilen bir araştırmanın görgül verilerinden karşılaştırmalı olarak yararlanarak Türkiye’de siyasal katılmanın şu özelliklerini göstermektedir: "...Türkiye’de erkekler, görece olarak yüksek SES (Sosyo Ekonomik Statü)ye sahip olanlar, küçük yerleşme birimlerinde ikamet edenler, kitle iletişim araçlarını düzenli olarak hakkında görece olarak bilgili olanlar ve siyasal etkinlik duygusuna sahip olanlar, bu niteliklere sahip olmayanlara oranla daha sık ve yoğun bir şekilde siyasal yaşama katılmaktadırlar."

Bu alanda belirteceğimiz son bir çalışma Birkan Uysal’ın (1984) iki çimento fabrikasında yaptığı görgül araştırmasıdır. Bu araştırmada katılma, otorite ve karar ilişkileri çerçevesinde ele alınmakta ve demokratik değer ve süreçlere bireylerin bütünleşmesi bağlamında irdelenmektedir. Yazar, ailenin etkisinin sürekliliğine ilişkin varsayımını görgül bulguların doğruladığını belirtmektedir.

Siyasal katılma üzerine yapılan araştırmalarda yapılan çözümlemelerde hemen hemen daima oy kullanan kitle

gözönüne alınmaktadır.⁽⁴⁴⁾ Oysa çeşitli nedenlerle sandık başına gitmeyen seçmenlerin ve siyaseti etkilemede bilinçli olarak pasif kalan bireylerin varolduğu bir gerçektir. Dolayısıyla, siyasal katılma olayının bu bakımdan irdelenmesinde de yarar vardır. Ancak, belirtmek gerekir ki, Türkiye’de bu konuda yapılan araştırmaların sayısı pek azdır. Bu hususta belirtilebileceğimiz sadece iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Cenap Nuhrat’ın(1971) kırsal alanda hiç oy kullanmayan bazı köyleri inceleyen araştırmasıdır. İkincisi, konuyu "siyasal yabancılaşma" olarak daha kapsamlı şekilde ele alan Doğu Ergil’in (1980 a) görgül araştırmasıdır.

b. Siyasal Davranışın Psikolojik Boyutlarına İlişkin Çalışmalar

Siyasal davranışı güdüleyen psikolojik etkenler üzerine yapılan çalışmalar daha çok bireyin siyasal benliğinin ve siyasal inanç sistemi veya ideolojisinin nasıl oluştuğu üzerinde yoğunlaşan çalışmalardır. Bu tür çalışmalar, psikolojik kuramlardan yararlanarak bireyde hangi psikolojik mekanizmaların hâkim olduğunu ve bireyin bu mekanizmaları siyasal hayat içindeki davranışlarına ne şekilde taşıdığını açıklamaya yönelmektedir. Bilindiği gibi, batı yazınında bu gibi çalışmaların başında gelen H.D.Laswell’in *Psychopathology and Politics*, (1930) yapıtı ile R.Lane’in *Political Ideology*, (1962) ve *Political Man* (1972) adlı yapıtlarıdır. Gerek kuramsal, gerek görgül düzeyde yapılan ve sayıları hayli kabarıktır diğer çalışmaları ise burada belirtmeye olanak yoktur.

Bizde ise, maalesef en az çalışma bu alana ilişkin bulunmaktadır. Bunların başında Şerif Mardin’in (1969 a) "Türkiye’de halk katında dinsel inançların siyasal eylemi etkilendirmesine ilişkin" yaptığı çalışma gelmektedir. Diğer bir çalışma Türkler Alkan’a (1979) aittir. Alkan’ın irdelemeye yöneldiği sorun ise bireyin siyasal bilincinin gelişmesinde ailenin okulun ve toplumsal sınıf(lar)ın ne dereceye kadar etkin olduğudur. Yazar bu sorunu aynı zamanda Cumhuri-

yet döneminde Türkiye'de rejimin meşruiyetinin sağlanması, sürdürülmesi ve karşı ideolojilerin denetim altında tutulması süreçleri bağlamında ele almaktadır. Alkan (1983) bir diğer çalışmasında, psikolojik kuramlardan daha çok yararlanmıştır. Yazar bu çalışmasında kişilik çözümlemeleri bağlamında "faşizm ve şiddet" "önyargı ve yabancı düşmanlığı" "terörizm"...gibi konulara eğilmiştir.

Bu arada belirtelim ki, Ergil'in (1980 a) daha önce andığımız çalışması da bir bölümüyle siyasetin psikolojik çözümlenmesine örnek gösterilebilir.

c. Toplumsal ve Siyasal Değişme Sorunlarına İlişkin Çalışmalar

Toplumsal değişme olgusu Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana toplumun bir çok alanını, bu arada siyasal sistemi çok çeşitli ve karmaşık sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Nitekim bu durum siyaset incelemelerinin de ilgi alanını oluşturmuş; sözkonusu sorunlar bu incelemelerde siyasal sistemin değişimi ve istikrarı açısından irdelenmiştir. Bu açıdan dinin toplumsal ve siyasal değişim karşısındaki konumu ve siyasetle olan ilişkisi en çok ilgiyi çeken sorun olmuştur. (B.Dâver, 1955, 1967; B.Savcı, 1959; T.Z.Tunaya 1962; S. Mardin, 1969, 1971, 1977 a, 1977 b, 1981, 1983; M.Sencer, 1968; N.Abadan-Unat-A.N. Yücekök, 1969, 1970; Yücekök, 1971; B.Toprak, 1978, 1981; N.Vergin, 1977; M.Heper, 1981 M.A.Ağaoğulları, 1982; I.Sunar-B. Toprak, 1983; A.Y.Sarıbay, 1985)

Bir diğer sorun, ordunun siyasal hayata müdahalesidir. Ordunun hangi koşullarda, hangi güdülerle ve hangi tarihsel sebeplerle siyasete karıştığı konusunda, Türkiye'nin üç kez deneyim geçirmiş bir toplum olmasına karşın, yapılan araştırmaların sayısı çok değildir (B.Savcı, 1961; E.Özbudun, 1966; A.T.Kışlalı, 1967, 1974 b; N.Abadan-Unut 1970; İ.Turan, 1974; G.Şaylan, 1978; K.H.Karpat, 1981; M.Bozdemir, 1982; E.Tachau, M.Heper, 1983)

Öğrenci hareketleri ve öğrencilerin siyasal davranışları da üzerinde önemle durulan sorunlardan olmuştur (N.Abadan-Unat, 1965, B; 1971: Ö.Ozankaya, 1966; İ.Turan, 1969 a; A.T.Kışlalı, 1974 a; T.Ateş, 1976).

1970-1980'ler Türkiye'sinde siyasal hayat terör ve şiddet olgusunu yaşadı. Sosyal bilimcilerimiz elbette buna kayıtsız kalamazlardı. Nitekim yapılan araştırmalarda, terör ve şiddet konusu yapısal ve kültürel kaynakları ve diğer boyutlarıyla ele alınıp incelendi, anlaşılmasında ve çözülmesinde kısmen de olsa ipuçları sunuldu. Ne var ki, siyasal hayatı bu kadar çok etkilemiş olmasına karşın, bu sorun üzerinde yapılan araştırmaların sayısı çok azdır ⁵⁾. Bu çalışmaların da büyük kısmı (Turan, 1978 a: S.Mardin, 1978: Ö.ozankaya, 1979; M.Bozdemir, 1981; G.B.İsen, 1983: S.Vaner, 1985) soruna kavramsal düzeyde yaklaşmakta, ancak çok azı (D.Ergil, 1980 b; R.Keleş-A.ünsal, 1982) görgül veriler çerçevesinde çözümlemeler yapmaktadır.

Nihayet, toplumsal değişme sürecinde ortaya çıkan önemli sorunlardan biri de, kadınların toplumsal ve siyasal hayatta oynadıkları role ilişkindir. Son yıllara gelinceye kadar Türk toplumunda kadın sorunu, tümüyle kadınlara tanınan yasal haklar bakımından incelenmişse de, bugün bu sorunun toplumun her kesiminde varolduğu ve çok boyutluluk gösterdiği anlaşılmıştır. Nitekim bu husus, Sosyal bilimler derneğinin yayınladığı kitapta (Abadan-Unat, 1979 a) yete-siye vurgulanmıştır. Kadının siyasal hayattaki yeri ise başlıbaşına ayrı bir konudur. Bu konuda göze çarpan ilk olgu, Türkiye'de siyasal karar alma mekanizmaları içinde kadınların-oranı biraz değişmekle beraber-dün olduğu gibi bugün de az sayıda bulunmasıdır. Hatta, bu seçimlere katılmada da geçerli bir gözlemdir. Nitekim, az sayıda da olsa, bazı sosyal bilimcilerimiz bu olgunun nedenleri üzerine eğilen araştırmalarda bulunmuşlardır (N.Abadan-Unat, 1981; Ş.Teke-li, 1979, 1982; Yeşim Arat, 1983) Örneğin Tekeli'ye göre, sorunun sebepleri arasında kadınların benimsedikleri veya

kendilerine benimsetilen ideoloji nedeniyle, siyasetin kendilerini ilgilendiren bir mücadele alanı olarak görmemeleri başta gelmektedir ki, bunun da kaynağında kapitalist toplumlardaki işbölümü bulunmaktadır. Bu toplumlarda esas olarak yeniden üretimden sorumlu tutulan kadınların çalışma ve yaşama alanları evleri olmaktadır.

Bununla beraber, siyasal iletişimin etkisiyle, bir çok kadının siyasallaşarak, bir anlamda siyaseti kendilerini de ilgilendiren bir olgu olarak gördüğünü ortaya çıkaran görgül bir araştırmayı burada belirtiriz (O.Tokgöz, 1979).

B. SİYASETİN SİYASAL YAPISINA İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR

Siyasetin siyasal yapısına ilişkin araştırmalar, iktidar olgusu etrafında toplanan sorunları irdeleyen araştırmalardır. İktidarın ne şekilde, hangi araç ve yöntemlerle ele geçirildiği ve korunduğu; iktidarın toplumun hangi kesimleri tarafından kullanıldığı, hangi yöntemlerle el değiştirdiği, nihayet iktidarın nasıl bir kurumlaşma süreci izlediği bu grup araştırmaların açıklamaya yöneldiği temel sorulardır. Sorulara aranan yanıtlarda odak niteliğindeki konular ise şunlardır: "Siyasal Partiler ve Baskı Grupları", "Siyasal seçkinler", "Parlâmentolar", "Siyasal Gelişme" ve "Siyasal Sistem Türleri."

1. Siyasal Partiler ve Baskı Gruplarına İlişkin Çalışmalar

Siyasal iktidarı ele geçirmek veya paylaşmak amacı siyasal partilerin varlık nedenleridir. Bu nedenle siyasal partiler özellikle çoğulcu yapıdaki siyasal sistemlerin baş aktörleridir.

Türkiyede çoğulcu siyasal hayata geçildikten sonra siyasal partilerin önemi ve etkinliği artmıştır, aynı zamanda bu konudaki siyaset yazını zenginleşmeye başlamıştır.

Partiler konusunda ilk yapılan çalışma 1946 yılında ortaya çıkmış ve bir sosyolog tarafından yapılmıştır. Niyazi Berkes (1946) çalışmasında modern parti'yi "siyasi mücadeleyi gayri şahsi şekle sokan mekanizma" olarak tanımlayarak, iktidar mücadelesinin kurumsal çerçevesine dikkati çekmektedir. Kuşkusuz iktidar mücadelesinin kurumsal bir çerçevede vuku bulmasında hukuki düzenlemelerin rolü büyüktür. Nitekim bu konu da hayli ilgi uyandırmış ve bir çok yazar partileri büyük ölçüde bir hukuk olgusu olarak incelemiştir. (B. Savcı, 1958, 1964, 1965 a: Y.Abadan, 1959; D. Perinçek, 1968). Bunun yanında, partileri tarihsel, siyasal ve sosyolojik birer olgu olarak gören çalışmalar yapılmış (T.Z. Tunaya, 1952; A.payaşıoğlu, 1952; N.Abadan-Unat, 1966; M.Sencer, 1971; S.Akşin, 1971, 1980; E.Onulduran, 1974; K.H.Karpat, 1975; S.Sayarı, 1975, 1978; E.özbudun, 1976 a, 1977 b, 1981; Ü.Ergüder, 1980; M.Tuncay, 1981; Ç.Yetkin 1982); ayrıca partilere ilişkin özgül sorunlar da incelenmiştir (i.Turan, 1968; S.Sayarı, 1976). Türkiye'de partiler konusunda yapılan bazı araştırmalar ise, monografi türündedir. (C.Eroğul, 1970; S.Kili, 1976; A.Y.Sarıbay, 1985)

Siyasal iktidarı ele geçirmek kadar olmazsa bile gene de önemli bir hareket onu etkilemektir. Bu işlevi demokratik toplumlarda baskı grupları yerine getirir. Kuşkusuz baskı grupları bu işlevlerin yerine getirirlerken siyasal partilerle olduğu kadar, siyasal iktidarla da düzenli bir ilişki geliştirebilirler ve bu ilişki demokratik siyasal hayatın işlerliğinde önemli katkılarda bulunabilir. Türkiye'de yapılan çalışmalar, bazı kavramlaştırma girişimlerinin dışında (Y.Abadan, 1959; N.Abadan-Unat, 1959) meseleye bu yönüyle bakan çözümlemeler içermektedir (Y.K.Zabunoğlu 1969, M.Akad, 1976).

2.Siyasal Seçkinlere İlişkin Çalışmalar

Siyasal iktidarın kimler tarafından elde tutulduğu veya toplumun kimler tarafından yönetildiği konusu, siyasal iktidar mücadelesini anlamak bakımından çok önemlidir. He-

le Türkiye gibi yenileşme hareketlerinin hep seçkin gruplarınca gerçekleştirildiği, siyasal seçkinlerin etkinliklerini uzun süre koruya geldikleri toplumlarda bu önem daha da artmaktadır.

Türkiye’de siyasal seçkinler üzerine doğrudan yapılan çalışmaların sayısı çok azdır. Bu çalışmalar da daha çok kanunun kavramsal düzeyde irdelenmesi veya mevcut kuramların sınırlı bir çerçevede karşılaştırılmasından ibarettir. (B.Dâver, 1965; M.Kapani, 1977; T.Alkan, 1977; M.Turhan, 19849. bu konuda F.W.Frey’in 1965’te yayınladığı *The Turkish Political Elite* adlı klâsikleşmiş çalışmasına benzer nitelikte bir başka çalışma bizde henüz gerçekleştirilmiş değildir. Bunun bir istisnası olarak belki A.Ünsal’ın (1976) yazmış olduğu makale gösterilebilir.

Buna karşılık, bürokrasi ile ilgili çalışmalarda dolaylı olarak siyasal seçkinler konusunun da işlendiğini görüyoruz. Bu tür çalışmaların başında M.Heper’in (1974) yapıtı belirtilebilir. Yapıtında özellikle Osmanlı Türk sivil bürokrasisinin siyasal hayatta oynadığı rol üzerinde duran Heper, aynı zamanda konuyu siyaset sosyolojisi yaklaşımıyla kapsamlı bir şekilde ilk inceleyenlerdendir. Yazar, "Osmanlı-Türk devletinin gelişiminde genellikle siyasal sistemin sosyo-ekonomik sisteme etkin olduğu "ve" Osmanlı-Türk devletinde temel siyasal çatışmaların lâikleşme teması etrafında gelişmesi ve bu çatışmayı sürdürenlerin bir sosyo-ekonomik sınıf temelinden yoksunlukları(nın) bu görüşü kanıtladığı" varsayımından hareketle çözümlemelere girişmekte ve görgül bulgularla bu temel varsayımı sınamaktadır. Çözümlemelerin yazarı ulaştırdığı sonuç ise; çeşitli aşamaları izleyerek oluşan bir "bürokratik yönetim geleneği"nin siyasal etkinliğinin giderek zayıflamasıdır: "Sivil bürokrasi, artık homojen bir entellektüel elitin parçası olmadığı gibi güçlenen sosyo-ekonomik gruplar bürokrasiyi etkilemek durumundadır."

Nitekim, Heper’in yapıtıyla aynı yayın yılını paylaşan bir başka yapıt ise (G.Şaylan, 1974) Türkiye’de endüstriyel topluma geçiş yönünde toplumsal değişimin "girişimci sı-

nıf'ın önderliğinde yürütüldüğünün; Cumhuriyetin ilk yıllarında burjuva sınıfının güçsüzlüğü nedeni ile etkisiz kalan girişimciliğin giderek güçlenmesi ve önderlik fonksiyonunu yürütmesinin öyküsüyle ilgilidir. Bu çalışmada görgül bulguların desteği ile bize gösterilen, iktidar mücadelesinde ekonomik seçkinlerin siyasal seçkinlerden daha etkin bir konum kazandıklarıdır. Bu gözlem diğer bazı çalışmalar tarafından da doğrulanmaktadır. (M.Heper, 1976 a; İ.Turan, 1984)⁽⁴⁶⁾.

3. Parlâmentoya İlişkin Çalışmalar

Siyasal iktidar ilişkisi, aynı zamanda bir hükmetme-tâbi olma ilişkisidir. Bu ilişkinin özünde bazı genel kabul görmüş ve meşruiyetini yasalardan alan kurallar bulunur. Siyasal sistemlerde kural yapımı parlâmento veya meclislerin başta gelen görevidir ki, bu insanlık tarihinin kaydettiği nispeten yeni bir olgudur.

Türkiye'de ise parlâmentonun geçmişi yüz on yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu süre içinde demokratik siyasal hayatı besleyen önemli bir kurumsal gelenek oluşmuş bulunmaktadır. Ne var ki, Türk siyasal hayatının gelişim süreci içinde parlâmentonun konumu, işlevi ve yapısını çözümleyen araştırmalar sınırlı sayıda yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğunluğu parlâmento olgusunun ya hukuki boyutlarıyla ele almış (T.Güneş, 1956; E.Özbudun, 1962; T.Karamustafaoğlu, 1965; S.Armağan, 1978) veya tarihsel boyutuna ağırlık vererek incelemiş (İ.Ortaylı, 1976, 1978; S.Akşin, 1970 a. 1970 b); pek azı toplumsal ve siyasal boyutları üzerinde daha ağırlıklı olarak durmuştur (A.T.Kışlalı, 1967; G.Şaylan, 1976; İ.Turan, 1978 b; E.Kalaycıoğlu, 1980; A.N.Yücekök 1982; İ.Turan, 1985). Siyasal hayatta "kural yapımından", "temsil işlevi"ne; "meşrulaştırma-emniyet subabı-çıkış yolu" olmadan, "siyasal eğitim ve toplumsallaştırma işlevi"ne, denetleme işlevi"nden "hükümet danışmanlığı", hatta "yargı işlevi"ne kadar uzman roller oynayan parlâmentoyu derinlemesine anlamak, bu tür çalışmaların artmasıyla mümkün olabilir.

4. Siyasal Gelişmeye İlişkin Çalışmalar

Siyasal gelişme, çok boyutlu, değişik şekillerde tanımlanan bir kavramdır⁽⁴⁷⁾. Bununla beraber 1950'lerde ortaya atıldığında bu kavramla amaçlanan, İkinci dünya Savaşından sonra Afrika ve Asya'ya yayılan yeni devletlerin oluşturduğu çeşitli siyasal kurumların, grupların ve süreçlerin açıklanması ve gelişmelerinin tahminidir. Bu nedenle, batı yazınında bu alanda yapılan ilk çalışmalarda hem yeni siyasal sistemler, hem de bunların içinde bulundukları yapı "geleneksel" olarak ifade edilmiş, bunun karşısı olarak da Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da örnekleri görülen "modern" siyasal sistemlerin ve toplumsal yapıların bulunduğu ileri sürülmüştür. Böylece, siyasal gelişme, modernleşmeye bağımlı olarak, geleneksel toplumsal yapı ve siyasal sistemden modern olanlara geçiş olarak kabul edilmiştir⁽⁴⁸⁾.

Gerçi 1960'larda siyasal gelişme olayına bu şekilde yaklaşım eleştirilere uğramış; kavrama açıklık getirme çabalarına koşut olarak onun çok boyutluluğuna dikkat çekilmiştir. Buna karşılık, kavramın özgün (orijinal) şeklindeki kullanılmasına gösterilen rağbet günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla, bugün "siyasal gelişme" dendiğinde, şu oluşumlar kastedilmektedir⁽⁴⁹⁾: 1. Yüksek düzeyde farklılaşmış bir siyasal yapının varolması, 2. Genel olarak, merkezin hukuki ve idari alanının genişlemesi; siyasal faaliyetlerin toplumun tüm alanlarına yayılması, nüfuz etmesi, 3. Geleneksel seçkinlerin etkinliğinin kırılması ve geleneksel meşruiyet anlayışının zayıflaması.

Bu oluşumlar, Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber, ulus-devlet kurma aşamasının önemli meseleleri arasında yer almıştır. Bu bağlamda, bir yandan ulusal bir siyasal kimlik yaratma, siyasal katılımı genişletme; öte yandan merkezi siyasal bir otoriteyi temsil etme ve çeşitli sosyal gruplar arasındaki iktidar mücadelesini kurumsal bir çerçeveye oturtma girişimleri Cumhuriyet dönemi siyasal gelişmesinin önemli yönleri olarak belirlemiştir: Türkiye'nin siyasal geliş-

mesi üzerine yapılan çalışmalara bu açıdan bakıldığında ortaya şöyle bir görünüm çıkmaktadır: Bu çalışmaların çoğu Türk siyasal gelişiminin arka planını (Osmanlı dönemi batılılaşma girişimlerini) sorgulayan ve bunun tarihsel boyutuna daha çok ağırlık verir niteliktedir (B.Savcı, 1965 b, 1966 b; T.Z.Tunaya, 1960, 1979); bir kısmı uzun bir modernleşme sürecinin aşamalarını sosyolojik ve siyasal bilimsel kavramlaştırma girişimleridir. (K.H.Karpat, 1959, 1967, 1973; N.Berkes, 1964 a, 1964 b, 1965, 1973; S.Kili, 1968, 1981; A.N.Yücekök, 1968: İ.Turan, 1969 b; T.Timur, 1971: İ.Sunar, 1974: E.Akarlı, 1975; M.Heper, 1976 b, 1977; E.Kongar, 1979, 1981; N.Abadan-Unat, 1979 b; Ş.Mardin, 1983 b).

Sözkonusu çalışmalarda kullanılan kavramsal çerçevelerde çok büyük oranda batı siyasal gelişme yazınının etkisi görülmekle beraber, olguların açıklanmasında eleştirel bir tutum ve yeni kavram arayışları da gözden kaçmamaktadır.

5. Siyasal Sistem Türlerine İlişkin Çalışmalar

Yöneten-yönetilen ayırımının aldığı biçim, bir toplumdaki siyasal iktidar olgusunun kurumsal çerçevesinin anlatımını da içerir ki, bu çerçeve "siyasal sistem" olarak adlandırılmaktadır. Bir başka deyişle, siyasal sistem, herhangi bir toplumda iktidarı, hükmetmeyi ve otoriteyi içeren kurumsallaşmış insan ilişkileri biçimidir. Bu biçimler üzerine yapılan incelemeler, batıda Aristo ile başlar ve günümüz sosyal bilimcilerine kadar gelir.

Bu kadar ilgi çekmiş vede çekmekte devam eden bir alana siyaset bilimcilerimizin gösterdikleri ilgi yok denecek kadar az olmuştur. Bu konuda yapılan bir kaç çalışma da (E.Çam, 1976; Y.Gürbüz, 1980: G.Şaylan, 1981) genel olarak dünyanın belli başlı siyasal sistemlerini betimlemeye yönelik çalışmalardır. İlginç olanı, bazı Anayasa Hukuku kitaplarında ayrılan bölümler dışında, siyaset sosyolojisi açısından Türk siyasal sistemini anlamaya yönelik irdelemelerin de hemen hemen bulunmamasıdır. Bunun bir istisnası, C.Oktay'ın (1983) yapıtıdır. Oktay, bu yapıtında Türk siya-

sal sistemini çevre koşullarında vuku bulan değişimler bağlamında ele almakta ve bunun sistemin alt ögesini oluşturan kamu bürokrasisinin işleyişinde ne gibi sorunlara yol açtığını tartışmaktadır. Bir diğer istisna ise, A.Ünsal'ın (1980) Türk siyasal sistemini alt sistem etkileşimi açısından inceleyen çalışmasıdır. Yazar bu çalışmasında bir alt sistem olarak Anayasa Mahkemesinin Türk siyasal sisteminde oynadığı rolü kuramsal ve görgül düzeylerde irdelemektedir.

Siyasal sistem türleri üzerinde yapılan araştırmaların yok denecek kadar az sayıda bulunması, belki, Türk sosyal biliminde olgulara karşılaştırmalı olarak bakma alışkanlığının henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olmasına bağlanabilir.

C. SİYASETİN TOPLUMA ETKİLERİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

Siyasetin toplum üzerine etkilerini irdeleyen çalışmalar, esas itibariyle yönetsel kurumların, programların ve siyasaların hizmet sunulan kurum veya gruplar üzerindeki etkinliğini değerlendirmeye yönelmektedirler. "Siyasal ekonomi" (political economy), "siyasa değerlendirmesi" (policy evaluation) ve "siyasa analizi" (policy analysis) alanlarında yapılan incelemeler bu türdendir⁽⁵⁰⁾.

Bizde ise bu tür çalışmalar hem az, hem de kapsam olarak sınırlı bulunmaktadır. Örneğin, siyasa değerlendirme si ve siyasa analizi siyaset araştırmacılarımızın hiç ilgisini çekmemiş konular olarak durmaktadır. Siyasal ekonomi görelili olarak daha ilgi çekmiş bir alan görünümündedir. Ne var ki, bu alana ilişkin çalışmalar da siyasal sistemin toplumdaki sosyal ve siyasal kaynakları ne şekilde ve nasıl topladığı, dönüştürdüğü ve dağıttığı sorunu ile pek az ilgilenmiş olan çalışmalardır. Bunların bir kısmı sadece iktisadi etkenlerin işleyişine nasıl yansıdığına bakan çalışmalardır. (T.Bulutay-N.Yıldırım, 1968 T.Bulutay, 1970; Ş. Tekeli, 1977). Ancak pek azı sosyal ve siyasal kaynakların nasıl toplandığı, dönüştürüldüğü ve dağıtıldığı sorununu irdelemektedir. (E.Özbudun, A.Ulusan, 1980; Ü.Ergüder, 1981).

Oysa, hem siyasal sistemin alt-sistemlerle olan ilişkisinin, hem de siyasal sürecin bütünselliğinin anlaşılmasına bu tür araştırmaların artması oldukça katkıda bulunabilecektir.

Bu bölümde güttüğümüz amaç, bir yandan sosyal bilimler arasındaki uzmanlaşma olgusunun bir ürünü olan siyasal sosyolojinin gelişim çizgisini, kapsamını ve ilgi alanlarını saptamak; öbür yandan bunların Türkiye bağlamında sahip olduğu görünüme bakmak olmuştur.

Bu açıdan, belirtilmesi gereken ilk husus, Türkiye’de siyasal sosyolojinin ilgi alanlarında azınsanmayacak bir yazının karşımıza çıkmış bulunmasıdır. Yaptığımız gruptandır- malara göre en çok sayıda çalışma "Siyasetin toplumsal Kökleri" altında toplanmaktadır. Buna karşılık, "Siyasetin Siyasal Yapısı" ve "Siyasetin Topluma Etkileri" başlığı altında toplanan çalışmalar daha az sayıdadır. "Siyasal Sosyoloji paradigması"nı gözönüne aldığımız da, az sayıda olan bu son grup çalışmaların artmasının, siyaset olgusunu çok değişkenli bir model şeklinde çözümlemeye katkısı büyük olacaktır.

Bir başka husus, incelediğimiz çalışmalarda kuramsal ve görgül olmayan araştırmaların çokluğudur ki, bunlar da 1960'lara kadar yabancı yazını (özellikle Anglo-Amerikan yazını) tanıtıcı veya bu yazındaki yönsemeleri yansıtıcı çalışmalardır. Ancak 1960'lardan sonra gerek kuramsal, gerek görgül özgünlüğü olan çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır⁽⁵¹⁾. Kuşkusuz, bu tür çalışmaların artması da siyasal sosyolojinin gelişiminin hızlanması açısından son derecede gereklidir.

Nihayet, önemli bir husus da, incelenen çalışmaların çoğunda siyaset sosyolojisi ve siyaset bilimi arasındaki sınırın tam anlamıyla belirlenmemesi, hatta zaman zaman iki disiplinin özdeş görülmesidir. Bu ise, siyaset sosyolojisinin özerk ve uzmanlaşmış bir kimliğe bürünmesini engelleyici niteliktedir. Oysa disiplinler arası işbölümü ve uzmanlaşmaya gerekli duyarlılık gösterilirse hem kavram, kuram ve yöntem kargaşası son bulacak, hem de siyasal sosyoloji Türkiye’de sağlıklı bir geleceğe sahip olacaktır.

BÖLÜM 1'İN DİPNOTLARI:

- (1) M.Duverger, *Sosyal Bilimlere Giriş*, (Çev., Ü.Oskay), 1973, s.9/14
- (2) *Aynı eser*, s. 14/9
- (3) R.Aron, *Main Currents in Sociological Thought*, I, New York, 1968, s. 102.
- (4) Bu sadece sosyal inceleme dalları için değil, doğa incelemeleri, pozitif disiplinler için de sözkonusudur: yani tüm disiplinler felsefe şemsiyesi altında toplanmaktaydı. Ancak, pozitif bilimlerin bu şemsiyenin altından çıkmaları, sosyal disiplinlerden önce olmuştur. Bu konuda bkz. C. Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, İstanbul, 1972 2.b. S.25.
- (5) Aron, *a.g.e.*, S.114.
- (6) S. N. Eisenstadt, "General Introduction: The Scope and development of Political Sociology, *Political Sociology: A. Reader*, Ed.S.N.Eisenstadt, New York, 1971, s.5.
- (7) W. G. Runciman, *Social Science and Political Theory*, Cambridge, 1969, second edition, s.25
- (8) Eisenstadt, *a.g.e.*, S.6
- (9) S. M. Lipset, "Political Sociology," *Sociology Today*, V.1., Ed.R.K.Merton ve diğerleri, New York, 1959, s.82.
- (10) R. Miliband, *Marxism and Politics*, London, 1977, S.17-18.
- (11) Lipset, *a.g.e.*, S.82.
- (12) Lipset, *a.g.e.*, S.83.
- (13) N.Vergin, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, t.y., S.15
- (14) M.Janowitz, "Political Sociology", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, V.11-12, Reprint edition, 1972, s.299.
- (15) R.Bendix-S.M.Lipset, "The Field of Political Sociology", *Political Sociology: Selected Essays*, Ed.L.A.Coser, New York, 1966, s.9/10.
- (16) R.Bendix, "Introduction", *State and Society: A reader in Comparative Political Sociology*, Ed.R.Bendix Ve diğerleri, Berkeley, 1973, s.3.
- (17) R.A.Dahl, "The Behavioral Approach in Political science", *Contemporary Political Thought*, Ed.J.A.Gould-V.V.Thursby, New York, s.121.
- (18) *Aynı eser*, 124
- (19) Davranışçılık, sadece bu grup tarafından değil, Amerikalı siyaset bilimcileri tarafından da eleştirilmiştir ki bunların başında D.Easton gelmektedir. Gerçi Easton siyaset biliminde teorinin unutulduğu yerden çıkartılıp geliştirilmesini 'davranışçılık devrimi'ne bağlamaktadır. Buna karşılık, davranışçılık 'asimilasyonculuk' (hy-

per factualism) ile malul bulmakta ve bunun burada belirtmeyeceğimiz bir çok sebebini sıralayarak davranışçılığı eleştirmektedir. Bk.Ş.Tekeli, *David Easton'un Siyaset Teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1976, s.28, 72/78.

- (20) Dahl, *a.g.m.*, S.121.
- (21) Bu bilgiler için bkz., S.Rokkan, "International Cooperation in Political Sociology", *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, Ed.E.Allardt-S.Rokkan, New York, 1970
- (22) Greer, günümüz siyaset bilimini toplumun siyasal-yönetsel boyutuna uygulanan bir genel sosyal bilim olarak görmektedir. Aynı görüşe Braungart da sahiptir. Bkz., S.Greer, "Sociology and Political Science", *Politics and the Social Sciences*, Ed.S.M.Lipset, New York, 1969, s.62, R.G.Braungart, "Political sociology: History and Scope", *Handbook of political Behavior*, Vol.5, S.Lohg, New York, 1981, s.3.
- (23) Rokkan, *a.g.m.*, S.19 Aynı şeyi Bendix de söylemektedir. Bkz, Bendix ve diğerleri, *a.g.m.*, S.10.
- (24) Lipset, *a.g.m.*, S.83.
- (25) Bendix-Lipset, *a.g.m.*, S.26.
- (26) L.A.Coser, "Introduction", *Political Sociology: Selected Essays*, a.g.e., S.1/3.
- (27) R.F. Hamilton - J. Wright, *New Directions in Political Sociology*, Indianapolis, 1975 s.5.
- (28) Bkz., C.Sartori, "From the sociology of Politics to Political Sociology", *Politics and Social Sciences*, a.g.e., S.65/67 A.Effart, "Power to the Paradigms: An Editorial Introduction", *Perspectives in Political Sociology*, Ed.A.Effart, New York, t.y., S.7.
- (29) M.Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev., Ş.Tekeli), İstanbul, 1982, 2 b., S.5,
- (30) *Braungart, a.g.m.*, S.3.
- (31) *Aynı makale*, s.25/60.
- (32) *Aynı makale*, s.36/40.
- (33) *Aynı makale*, s.40/47.
- (34) *Aynı makale*, s.47/55.
- (35) *Aynı makale*, s.68.
- (36) *Sartori, a.g.m.*, S.67/69.
Bu konuda ayrıca şu yazıya bakılabilir: A.Y.Sarıbay. "Siyaset (in) Sosyolojisi, Siyaset (in) Bilimi, Siyasal sosyoloji", *İktisat ve Sosyal Bilimler*, C.2, S.2., 1981
- (37) *Sartori, a.g.m.*, S.92.
- (38) M.Kıray, "Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Ankara, 1971. S.9.

- (39) *Aynı makale*, s.9.
- (40) K.Karpat, "Siyasal ilimer Araştırmaları", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, a.g.e., S.67.
- (41) *Aynı makale*, s.67.
- (42) *Aynı makale*, s.67/68.
- (43) Bendix-Lipset, *a.g.m.*, 10,
- (44) A.T.Kışlalı, Haklı olarak bu durumun Türkiye'de seçim sonuçlarının tahliline yönelmiş araştırmalarda daha başlangıçta önemli bir hatanın kaynağı olduğunu belirtmektedir. Bkz., "Rejim Açısından Araştırılması Gereken İki sorun: Gençlik Hareketleri ve Sandık Başına Gitmeyen seçmenler", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, a.g.e., S.80.
- (45) İ.Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul, t.y., 2b., s.166
- (46) *Aynı eser*, s. 167/178.
- (47) E.Kalaycıoğlu, "Siyasal Gelişme Çalışmalarının az Gelişmişliği," *Prof.Dr.Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan 2*, İstanbul, 1982, s.509.
- (48) *Aynı makale*, s.511.
- (49) S.N.Eisenstadt, "Breakdowns of modernization", *Readings in Social Evolution and Development*, Ed.S.N.Eisenstadt, New York, 1970, s.423.
- (50) Braungart, *a.g.m.*, S.47.
- (51) Benzer bir sonuca bir başka incelemede de varılmıştır. E.Kalaycıoğlu, "Siyaset Biliminde Davranışsal Yaklaşım ve nicel Araştırma: Türkiye Örneği", "Atatürk Türkiyesinde Çağdaşlaşma ve Siyasal Bilim Konferansı"na sunulan tebliğ, İstanbul, 1984, s. 14.

2. ÇÖZÜMLEME ÇERÇEVESİ

1. *Sosyolojik Paradigma*

Bölüm 1’de Siyasal Sosyoloji’nin yeni bir paradigma olarak siyaset olgusunu toplumsal gerçekliğin bütünlüğü içinde kavrarken üç boyutlu bir özellik içerdiği vurgulanmıştı.

Burada kısa bir hatırlatma yaparsak, bu üç boyutlu paradigma’nın:

- 1- Siyasetin, toplumsal köklerini,
- 2- Siyasetin siyasal yapısını,
- 3- Siyasetin topluma olan etkilerini döngüsel olarak irdeleyerek siyaset olgusunu bölünmez olan toplumsal gerçekliğin bütünlüğü içine oturttuğu söylenebilir.

O halde, Siyaset Bilimi ile Siyasal Sosyoloji arasındaki fark da her şeyden önce bu noktada aranabilir.

"Siyaset Bilimi" adı altında şimdiye kadar yapılan çalışmalar daha çok Siyasal Sosyoloji paradigmasının "Siyasetin siyasal yapısı" boyutuna tekabül etmekte, siyaset bilimini sadece bundan ibaret saymaktadır. Bu, deyim yerinde ise, siyasetin "siyasalbilimsel" olarak incelenmesidir. Ama, siyaseti sosyolojik olarak incelemek istiyorsak ve bu incelemeyi yaparken indirgemecilik (reductionism) tuzağına düşmek istemiyorsak, incelememiz "siyasal sosyoloji" olarak adlandırdığımız üç boyutlu bir paradigma olmak zorundadır.

Bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir: Acaba siyasal sosyoloji yeni bir siyasal bilim olarak mı öneriliyor? Böyle

bir önerme söz konusu değil. Daha önce de değindiğimiz gibi, siyaset bilimi siyaset olgusunu çeşitli yönleriyle çözümleyen farklı disiplinleri (Siyasal ekonomi, Siyasal antropoloji, Siyasal sosyoloji, Siyasal felsefe, Siyasal tarih, uluslararası politika gibi) çerçeveleyen tıpkı sosyoloji gibi genel adlandırma, Ama, bu genel adlandırma farklı yöntemsel anlayışları ve paradigmaları içermektedir. Siyaseti nasıl ki sosyolojik olarak inceleyebiliyorsak, ekonomik ve antropolojik olarak ta inceleyebiliriz. Bunların hepsi de siyaset bilimi incelemeleri olup, farklı paradigmaları içermektedir.

Bu bakımdan, siyasal sosyoloji-siyaset bilimi yerine ikame edilen bir disiplinden çok, genel bir disiplin altında yer alan yeni bir paradigmadır. Bu durum Şekil'de gösterilmektedir.

			Genel Çerçeve
İncelenen Olgu	Paradigma	Özel Disiplin	S İ Y A S E T B İ L İ M İ
S	Sosyolojik,	Siyasal Sosyoloji	
İ	Ekonomik,	Siyasal Ekonomi	
Y	Tarihsel,	Siyasal Tarih	
A	Antropolojik,	Siyasal Antropoloji	
S	Felsefi,	Siyasal Felsefe	
E	Uluslararası	Uluslararası Siyaset	
T			

Şekil 1

Siyaset Bilimi: Paradigmalar ve Alt-Disiplinler

Şekil 1'de tasvir edilen ayrışma bağlamında daha iyi anlamlandırabilmek için, paradigma'dan ve sosyolojik ten neyi kastettiğimizi de belirtmek gerekiyor.

Paradigma bilim tarihçisi ve felsefecisi Thomas S.-Kuhn'un⁽¹⁾ Sosyal bilimlere kazandırmış olduğu bir kavramdır. Gevşek bir tanımı yapılacak olursa, paradigmanın dünyaya bakma tarzını, buna dayanarak ne tür bir bilimsel incelemenin yapılacağını ve hangi tür tercihin kabul edileceğini bilmeyi ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Bu tanım çerçevesinde paradigmamızın "sosyolojik" olması ne anlama gelmektedir?

"Sosyolojik" olmak, *par excellence*, sosyolojik soru sormaktır. Bu soru, her şeyden önce, insan eyleminin genel kabul gören ve resmen tanımlanmış olan amaçlarının arkasında yatana bakmayı zorunlu kılar⁽²⁾. Bunu yaparken de insani olayların farklı anlam düzeylerine sahip olduklarını ve onların bazılarının günlük hayatın bilincinden gizlenmiş olduklarını kabul ediyoruz. Ohalde, sosyolojik bakış, esas itibariyle sosyal yapıların, ilişkilerin dış yüzüne değil, bu yüzün ardında yatan belirleyicilerine eğilmektir. Bu bakımdan, sosyoloğun ilgilendiği problem, diğerlerinin problem dediği şey olmayabilir. Çünkü, sosyolojik problem, özünde sosyal etkileşim (social interaction) bakımından ne olup bittiğine bakmaktır. Otoritelerin veya diğer resmi görevlilerin bakışına göre yanlış olan şey değildir sosyolojik problem⁽³⁾.

Bu bağlamda, suç yerine kanun; boşanma yerine evlilik; ırk ayrımı yerine ırklara dayanan katmanlaşma; ihtilal yerine hükümet sosyolojik problem olarak nitelenebilir.⁽⁴⁾

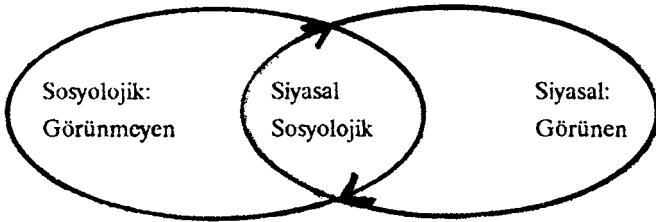
Bundan hareketle, siyasetin sosyolojik incelemesinin, esas itibariyle siyasal yapıların, ilişkilerin veya daha teknik deyimle siyasal etkileşimin ardında yatan etkenlere bakmak olduğu söylenebilir.

Yalnız, bu etkenlere bakışımız, bir kere daha vurgulayalım ki, üç boyutlu ve döngüsel olmak zorundadır. Sadece görünenin altında yatan görünmeyen etkenlere (siyasetin toplumsal kökleri) bakmamalıyız. Görünene de (siyasetin siyasal kökleri) ve bu ikisi arasındaki etkileşimi de dikkate almalıyız. Çünkü, temel varsayımımız toplumsal gerçekliğin

bölünmez bir bütün olduğu ve siyasetin bu bütün içinde yer aldığıdır. Daha somut olabilmek amacıyla şöyle bir örnek verebiliriz: İnceleme konumuz devlet olsun. Devletin işbölümü ve toplumsal sınıflarla olan bağıni ortaya çıkardığımızda onun toplumsal köklerine eğilmiş oluruz ve şüphesiz bu sosyolojik bir incelemedir. Ama bununla devletin görünmeyen yönüne bakmış oluyoruz. Ancak, devletin bir de onu meydana getiren personeline (cumhurbaşkanı, bakanlar, bürokratlar), kontrol araçlarında (polis, jandarma) ve kurumlarında (yasama, yargı, yürütme) somutlaşmış görünen yüzü vardır. Bunlardan sadece birine bakmak, hem eksik bir bakış olur; hem de baktığımız yönü ile onu özdeşleştirme gibi bizi indirgemecilik tuzağına düşürebilir(*) Siyasal sosyolojik paradigma sözkonusu olduğunda, devlet hem toplumsal kökleriyle hem de siyasal kökleriyle, nihayet bunlar arasındaki etkileşimle beraber incelenmek durumundadır.

Şekil 2:

Siyasal Sosyolojik Paradigma: Görünen ve Görünmeyen

Şekil 2, siyasal sosyolojik paradigmanın siyasetin görünen ve görünmeyen yönlerini nasıl kapsadığını göstermektedir. Şekildeki ok işaretleri yukarıda sözünü ettiğimiz döngüsellığı ifade etmektedir.

(*) Devlet örneğimizde siyaset olgusunun bir unsuru olarak ele alındığından ona ilişkin bir indirgemecilikten söz edilmştir. Şüphesiz daha üst düzeyde bir indirgemecilik siyaseti devletle özdeş kılmak olabilir.

Mevcut paradigma ile ilgili olarak bir hususu daha belirtmek yerinde olacaktır. Kesişen dairelerin sol yanı Sartori'nin Bölüm 1'de aktardığımız sosyolojik indirgemecilik; sağ yanı ise, siyasal bilimsel (politicological) indirgemecilik dediği anlayışları temsil etmektedir. Şüphesiz, indirgemecilik çağdaş sosyal bilimlerdeki uzmanlaşma gözönüne alındığında tercih edilir olmasa dahi, büyük bir günah da değildir; bir tarzıdır. Siyasal sosyoloji bu tarzın aşılması gerekliliğini vurgulayan çoğu siyaset incelemecilerini buna ikna ettiğini sandığımız bir paradigmadır. Yoksa siyaseti, örneğin onu sadece toplumsal köklerine indirgeyerek çözümlemek mübah ve hâlâ çok yaygındır. "Siyaset Sosyolojisi" (The Sociology of Politics) dediğimizde, tekrar edelim ki, bakışımızın sosyolojik olduğu kadar indirgemeci olduğunu da belirtmiş oluyoruz. "Siyasal Sosyoloji" (Political Sociology) dediğimizde ise indirgemeci olmayan bir sosyolojik bakışa sahip olduğumuzu ifade etmiş bulunuyoruz. Diyoruz ki, bakışımız yukarıda satırlarda tanımladığımız anlamda kalkış noktası olarak öncelikle sosyolojik olmayan değişkenleri de dikkate alıyor ve siyaseti toplumsal gerçekliğin bölünmez bütünlüğü içinde anlamlandırabilmek için her değişken arasındaki etkileşimi varsayıyor. Bu açıdan, siyasal sosyoloji'nin öne çıkan bir başka özelliği onun disiplinlerarası entellektüel bir faaliyet olmasıdır.

II. Epistemolojik Arkaplan: Sembolik Toplum Kavramlaştırması

Sosyolojik bakışın doğasını belirleyen, şüphesiz bakış sahibinin dayandığı toplum anlayışı ve kavramlaştırmasıdır. Genel olarak toplumdan neyi anladığımızı formüle edebiliyorsak, olguların toplumsal gerçekliğin bütünlüğü içindeki yerini ve anlamını belirleyebiliyoruz demektir.

Bu kısımda, siyasete sosyolojik bakışımızı belirleyen toplum modelimize dair açıklamalarda bulunacağız. Bunu yaparken de paradigmanın disiplinlerarası doğasına uygun

olarak belirli bir sosyoloji (Fenomenolojik) ve Psikoloji (bilisel) arasındaki sentez denemesine girişeceğiz.

Sosyal ve siyasal düşünce tarihinde toplum kavramlaştırmaları iki temel kategoriye ayrılabilir⁽⁵⁾.

1. Doğal toplum kavramlaştırması
2. Sembolik toplum kavramlaştırması

Doğal toplum kavramlaştırması, toplumsal hayatın dayandığı ilişkiler ağının, doğal dürtü ve zorunluluklar üzerine inşa olduğunu ileri sürer; toplumsal hayatın içerdiği düşün, değer ve anlam sistemlerini pratik neden ve etkinliklerin bir türevi olarak çözümler. Bu bağlamda, toplum, pratik ilişkilerin bir yansıması veya tasarımıdır. Doğal toplum kavramlaştırması pozitivist sosyal bilim anlayışının bir ürünüdür.

Sembolik toplum kavramlaştırmasında, toplumsal hayatı oluşturan ilişkiler ağı sembolik nitelik taşır ve toplum üyelerinin eylemleri ancak sembolik bir bütünlük içinde yer aldığı zaman anlam kazanır. Bir başka deyişle, toplum üyelerinin eylemi, sembolik bir temellendirmeye tâbi olduğu zaman eylem niteliğine bürünür. Bu kavramlaştırmaya göre, toplumsal hayat sembolik olarak kurulmuştur. Sembolik toplum kavramlaştırması yorumsamacı/hermenötik sosyal bilim anlayışına dayanır.

Bizin burada gerçekleştirmeye çalıştığımız çözümleme çerçevemiz, sembolik toplum kavramlaştırmasını esas aldığı için, bunun üzerinde biraz daha durmamızda yarar vardır.

Sembolik toplum kavramlaştırması, toplumsal varlığı olan (being) değil, oluşturan olarak gören ve önemli olanın biçim (form) olduğunu vurgulayan bir teorik anlayışa dayanır.

Bu açıdan, gerek fiziksel doğanın gerek insan doğasının sosyal hayata yansıyan etkileri, oldukları gibi hissedilir. Bu noktadan hareketle, oluşturduğu biçimin dışında doğanın anlamsız olduğu ve doğanın ancak sembolik bir sistem

içinde yoğurulduğu zaman bir anlama kavuşacağı ueri sürülebilir. Bu sebeple, "gerçek"ın ve "bilgi"nin farklı ve ayrı dünyalar olduğu söylenebilir⁽⁶⁾.

Bu noktada epistemolojik olarak ortaya çıkan şudur: doğal dünyanın aksine, toplumsal ilişkilerin yapısı ve sosyal olayların anlamı, bilim adamının teorisinin fonksiyonu değildir. Sosyal bilimcinin, karşı karşıya olduğu birincil düzen değil, ikincil düzen (second order) gerçekliktir. Bu ise, öznelere arası paylaşılmış sembollere dayanan mantıksal olarak düzenlenmiş bir dünyadır. Bu bakımdan, sembollerin aydınlatılması açıklamanın özüdür. Bir başka deyişle, günlük hayatın sembolik dünyası, sosyal bilim incelenmesinin nesnesidir. O halde, diyebiliriz ki, sosyal bilimde teorinin (paradigma diye okuyun) esas amacı, bir sosyal bağlamdaki sembolik dönüşün ve gerçekliğin kurgulanmasının niteliğini belirlemektir⁽⁷⁾. Bu tür bir sosyal gerçeklik ve bilim anlayışı, fenomenolojik olarak adlandırdığımız ölçüde insanın aktör (act'te bulunan) olduğu önermesinden hareket eder, yani insanı sosyal gerçeklik karşısında seyirci kabul etmez. Bununla bağlantılı bir başka önerme, bir proje sahibi olarak insanın eyleminin, önceden düşünülmüş olan bir plana dayandığıdır⁽⁸⁾. Bu açıdan, insan aktör olarak önceden verili ve organize bir günlük hayatın (life world) içinde hareket eder. Öğrendiği dil, edindiği kültür ve içinde yaşadığı sosyal yapılar onun bu günlük hayatı yorumlamasına ve buna dayanarak eylemde bulunmasına yarayacak tanımların ve tiplerin stoğunu meydana getirir. Önemli bir nokta, günlük hayatın sadece önceden yapılanmış olmayıp, bu dünyanın içerdiği öğelerin anlamlarının da önceden verili olduğudur.

Bu anlamlar, sembolik olarak belirlenir. İnsanlar, içinde yaşadıkları toplumu karmaşık ve anlaşılması zor bulduklarından, olguları daha basite indirgeme zorunluluğu duymaktadırlar. Toplum da kendilerine hazır bir semboller dizisi vererek bu zorlukları aşmada yardımcı olmaktadır. Mardin'in belirttiği gibi, "toplum hayatının sembolik içeriğini

destekleyen yönü insanın doğal olarak içinde yaşadığı nesnelerin özelliklerine bağlanması, soyutlamaları bile somut örneklerle göre yapmasıdır. Örneğin devlet soyut bir kavramdır, fakat jandarma veya polis devleti sembolleştirir, dolayısıyla somut hale getirir.⁽¹⁰⁾

Semboller zihni kurgulardır. İnsanlara anlamlandırma araçları sağlarlar. Bunu yaparken de, kendileri için topluluğun sahip olduğu özel anlamları ifade etmenin yollarını da belirlerler".⁽¹¹⁾

Daha önce, günlük hayatın anlamlı nesnelerin ve ilişkilerin bir dünyası olduğunu belirtmiştik. Anlamlar bu dünyada olduğu gibi, yaşanır. Bu bizim dünyayı algılamamızdır. Yalnız, algılama duygular aracılığı ile alınan şeylerle sınırlı değildir: algılanan, algıladığını anlamlandırır da. Bu bağlamda, şöyle bir önermeye varabiliriz. Genel olarak sosyal eylem, aslında anlam ihtiva etmez: eyleme ilişkin yapılan yorumlara dayanır ve dolayısıyla anlamların etkileşimini içerir⁽¹³⁾. Bu doğru ise, farklı kişilerin aynı fenomeni farklı yorumlayacakları da ileri sürülebilir.

İnsanlar çevrelerini anlamlandırma sürecinde sembolere başvururlarken iki temel etken tarafından yönlendirilirler. Bunlar:

1. Duygusal (emotive)
2. Bilişsel (cognitive)

etkenlerdir⁽¹⁴⁾. Duygusal etken, bireyin o nesneye yönelik duyguların yönünü ve yoğunluğunun ifade eder. *Bilişsel etken* ise, bireyde nesnenin çağrıştırdığı anlamı ifade eder. Bu çerçevede birşeyin o nesneye ait tüm bildiklerini/bilgilerini kapsar. Burada "bildikleri" ile kastedilen nesnel (objective) bilgiler değil, doğru (true) kabul edilen bilgilerdir.

Sembollere başvurmada duygusal ve bilişsel etkenlerin rolünü daha ayrıntılı olarak belirlemek için, *bilişsel psikoloji*'nin (cognitive psychology) özgül bir dalı olan *sosyal bilişi*'nin (social cognition) yardımına ihtiyacımız vardır.

Sosyal bilişi, insanların kendilerini ve diğer insanları

nasıl anlamlandırdıkları ile uğraşır. İnsanların sosyal dünyayı anlamaları, önce onlara diğer insanları nasıl anlamlandırdıkları sorularak öğrenilebilir. Bu, tam da femomenolojiye giden yoldur⁽¹⁵⁾. Çünkü, burada anlamlandırmada teorisyenin yorumu değil, eylemde bulunanın rolü ve yorumu söz konusu edilmektedir. Bu anlamda, sosyal bilişi dünyayı algılayanın kendi yorumunu bize sağlamaktadır⁽¹⁶⁾.

Dünyayı algılama ve yorumlamayı açıklamada sosyal bilişinin sahip olduğu önemli kavramlardan birisi Çizem (schemata)dır. Çizem, bir tip/kişi veya kavram hakkında organize bilgiyi içeren bilişsel bir yapıdır. Çizem hem kavramın attettiği şeyleri, hem de bu atıflar arasındaki ilişkileri içerir⁽¹⁷⁾.

Herhangi bir insan (Profesör, asker, politikacı, sanatçı) ve durum hakkında genel ve önceki bilgi, algılayan kişiye yeni karşılaştığı şeyleri anlamlandırma imkânı tanır. Çizem kavramı, kişi ve durum hakkında soyut şekilde depolanmış enformasyonu içerir.

Örneğin, Türk'lerin çizeminde Cumhurbaşkanı'nın ciddi tavırlı ve mesafeli bir kişi olduğu söylenebilir. Bu Cumhurbaşkanı çizemi özgül (Specific) cumhurbaşkanı örneklerinden soyutlanmış genel örnek olarak hafızaya depolanmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, Askeriyeyi bir zamanlar tişört giysili olarak denetlemesi, bir çok insanı şaşırtmış, hatta basında tartışmalara yol açmıştı. Bu tartışmalar, her şeyden önce, yeni karşılaşılan durumları anlamlandırmada çizemin oynadığı rolün bir göstergesi sayılabilir.

Buraya kadar anlatılanlarla, sosyal etkileşimin ardındakilere *sosyolojik* bakışı resmetmeye çalışmış bulunuyoruz.

Özetlersek, sosyal etkileşim, sembollerde ifadesini bulan bir anlamlar dünyasını temsil etmektedir. Bu anlamlar dünyası, sosyal etkileşimde bulunan her aktörün çizemi dahilinde yapılan bir yorumlamanın ürünüdür. Farklı yorumlar farklı anlamlandırmalarda, farklı anlamlandırmalar da sembollerde ifade bulduğundan etkileşen de görünürdeki

aktörler değil, onların çizemleri içine yerleştirmiş oldukları anlam dünyaları ve semboller dizisi olmaktadır.

Bu çerçevede siyaset olgusunu nasıl çözümleyebiliriz? Aşağıda girişeceğimiz açıklamalarla bu sorunun cevabını vermeye çalışacağız.

III. Sembolik Toplum ve Siyaset

Daha önce de belirttiğimiz gibi, eğer siyasetin sosyolojik incelemesi esas itibariyle siyasal etkileşimin ardında yatan etkenleri ortaya çıkarmak ise: bu noktada önem kazanan soru, bu etkenlerin neler olduğudur? Bu soru şüphesiz dolaylı olarak "Siyaset nedir" sorusu ile özdeş sayılabilir.

Eski Yunan siyasal düşüncesinden bu yana "siyaset nedir" sorusuna çeşitli cevaplar verilmiştir. Bu cevapları burada tartışmayacağız. Bunun yerine yapacağımız, siyaset olgusunu bizim ne ile özdeş gördüğümüzün açıklamasına girişmek olacaktır.

Bize göre, siyasal etkileşimin ardında yatan etken, *kontroldür*. Dolayısıyla, buradaki çözümlemelerimiz itibariyle, siyaseti bir kontrol ilişkisi olarak görüyoruz.

Kontrol, her şeyden önce, kabul edilmiş sosyal kurallara dayanan sosyal bir ilişki türüdür. Bu ilişkide bir şahıs veya grubun diğer bir şahıs veya grup üzerindeki bir haktan veya faydadan yararlanmasıdır. Örneğin; kadınların kocalarına tâbi olmaları, bu bağlamda bir kontrol ilişkisidir ve bu ilişki için de kocalar oturulacak evin yerinin kararlaştırılması veya çocukların hangi okula gideceklerinin belirlenmesi hakkına sahip olabilirler⁽¹⁸⁾. Aynı şekilde, öğretmenlerle öğrenciler, işverenlerle işçiler, polislerle suçlular arasındaki bir kontrol ilişkisinden sözedebiliriz. Hemen belirtelim ki, bir kontrol ilişkisinin "uygun" veya "rasyonel" olup olmaması önemli değildir. Önemli olan bu tür bir ilişkide kontrolü gerçekleştiren aktörün eyleminin o toplumdaki kabul edilmiş sayılan bir kurala dayandırılması ve bu kuralın eylemdeki "hak"lılığı meşru göstermeye yaramasıdır.

Kontrol *iktidar* ve *otorite* kavramlarıyla yakından bağlantılıdır. Her iki kavram da kontrolün birer biçimidir. *İktidar* bir aktörün eylemi ile diğerinin rızası olmaksızın, onu kendi iradesine rağmen yönlendirmesidir. *Otorite* ise meşru iktidardır; iktidarın kurumsal çerçevesidir. Daha özgül olarak, otorite bir aktörün diğerinin bilinçli rızasına dayanan kolektif amaçları belirleme eylemine yönelik bir kontroldür.⁽¹⁹⁾

Bir kıyaslama yaparsak: iki aktör arasındaki ilişkide, bu ilişki aktörlerden birisinin iradesine karşı gelinmesi halinde dahi sürdürülebiliyorsa bir kontrol şekli olarak iktidar sözkonusudur. Ama, sözkonusu ilişki iki aktörün kolektif amaçları, oydaşması (consensus) ve işbirliği dahilinde vuku buluyorsa otoriteden söz edebiliriz.

Kontrolün açık veya örtük iki aktörün arasındaki hakların veya faydaların edinilmesinin kolektif bir eylem şeklinde tezahürüne dayanması⁽²⁰⁾ iktidar ve otorite dışında bir başka kontrol biçimi olarak *patronaj*dan söz etmemizi gerektirmektedir.

Patronaj, aktörler arasında yüzyüze ve şahsi nitelikli, formel otorite bağına dayanmayan mütekabiliyet üzerine kurulu sosyal bir ilişkidir. Bu ilişkide genellikle eşit olmayan iki taraf vardır. Bu iki taraf arasındaki eşitsizlik görece refah, iktidar ve statü farklılığına dayanır. Taraflardan biri patronajı belirleyen (patron), öbürü tâbi olan (client/yanaşma)dır. İlişkinin özelliği, patronun daima yanaşmasının hayatının idamesi ve refahı için mal ve hizmet arz eden kurumda olmasında belirir.⁽²¹⁾

Patronaj ilişkisinin mütekabiliyet (karşılıklılık) esasına dayanması: patronun yanaşmaya mal ve hizmet arz ederken, yanaşma üzerinde bir hakkı ve faydayı elde etmesini de içerir.

Patronajın tamamen şahsi ve eşitsizliğe dayanan nitelikte oluşu, kolektif bir sosyal eylem niteliği taşıyamaması onu tam anlamıyla kontrol ile özdeş kılmamakta, kontrolün özgül bir şekline büründürmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde *siyasal etkileşimi* şöyle tanımlayabiliriz: Siyasal etkileşim, tüm somut biçimleri ile (iktidar, otorite, patronaj) veya bunlardan biri yoluyla bir şahsın/grubun, diğer bir şahıs/grubun üzerinde *kontrol* kurma mücadelesi olup; bu mücadeleyi ve sonuçlarını bir *topluluk*'a ve/veya *toplum*'a meşru kabul ettirmesi sürecidir.

Kontrolün bir şahsın/grubun diğer bir şahıs/grubun üzerindeki bir hakkı veya faydayı (bunlara genel olarak *çıkart* diyebiliriz) sağlamaya yönelik olduğu hatırlatıldığında; *siyasal etkileşimi*, sosyal etkileşim türlerinden ayırabilmek için bir kıstasa ihtiyacımız olduğu açıktır. Bu kıstas, kontrol mücadelesinin ve sonuçlarının topluluk ve/veya toplum üyelerince *meşru* görülmesi ve bu meşruluğun son tahlilde *zorlayıcı* bir tarzda bile sağlanabileceğinin kabul edilmiş olmasıdır.

Bununla beraber, bizim burada geliştirmeye çalıştığımız çözümleme bakımından, başkalarını kontrol etmeyi başarmada esas olan, onlara kendi *çizemlerimizi ikna* yolu ile kabul ettirmektir. Eğer, diğer insanları kendi gerçeklerimizi paylaşmaya ikna edebilirsek, onları istediğimiz tarzda eylemde bulunmaya da yöneltebiliriz⁽²²⁾.

Şüphesiz, bu ikna etmenin güç kullanma tehdidinden psikolojik yaptırımlara; geleneklerden sadakat duygusuna kadar toplumdan topluma değişen çok çeşitli yolları kapsaması mümkündür⁽²³⁾. Hangi yolla gerçekleşirse gerçekleşsin, siyasal etkileşimin şu üç muhtemel sonuca yönelik olarak işleyebileceğini söylemek mümkündür⁽²⁴⁾:

1. Siyasal etkileşim, bir şahıs/grubun bir diğer şahıs/grup üzerinde hali hazırda sahip olduğu bir hak veya faydadan yoksun kalmasını doğurabilir.

2. Siyasal etkileşim, bir şahıs/grup üzerinde yeni bir hak veya fayda elde etmesini önleyebilir.

3. Siyasal etkileşim, bazı şahıs/gruplara hak veya fayda sağlarken, diğer şahıs/grupları bundan dışlayabilir.

Bu bakımdan, bize göre *siyasal hayat* söz konusu üç muhtemel sonuca yönelik kontrol mücadelesini kapsayan bir eylem bütünüdür.

Geliştirmeye çalıştığımız çözümleme çerçevemizin temel kavramlarından biri olan siyasal etkileşimi açıklamış bulunuyoruz. Şimdi de, siyasal etkileşimin vuku bulduğu esas ortamı ifade eden diğer bir temel kavramımız olan *siyasal topluluğu* (political community) açıklamaya girişelim.

Bundan önce, hemen belirtmemiz gerekir ki, bizim siyasal topluluk kavramımız D.Easton'un kullandığı siyasal topluluk kavramından farklıdır. Easton, kavramı, siyasal sistemin siyasal bir işbölümüyle birarada tutulan şahıslar grubuna atfen kullanmaktadır⁽²⁵⁾.

Kendi kavramımızın, farkını açıklayabilmek için, önce genel olarak *topluluktan* ne anladığımızı belirtmemiz yerinde olur. Topluluğu şahsın aidiyet hissettiği bir varlık olarak anlıyoruz. Bu varlık, hısımlık/akrabalıktan daha büyük, fakat toplumdan hemen önceki bir soyutlamayı ifade etmektedir. Topluluk, insanların en temel ve gerçek, sosyal hayat deneyimlerini edindikleri evi dışındaki ortamdır. Bu bağlamda, topluluk insanın nasıl sosyal olunacağını öğrendiği ve bunu devamlı uyguladığı bir alandır.⁽²⁶⁾

Buradan hareketle, siyasal topluluk dediğimizde de, analitik olarak insanların siyasal hayat deneyimlerini edindikleri-bunları öğrenip uyguladıkları-bir ortamı kastediyoruz.

Topluluğun belirleyici ögesi *sınır* (boundary)dır. Sınır şahsın kimliği gibi, topluluğun kimliğini de içine alır ki, bu kimlik, sosyal etkileşimin bir gereği olarak ortaya çıkar. Yalnız tüm sınırlar veya herhangi bir sınırın tüm ögeleri, objektif olarak ortaya çıkmaz: o topluluğun insanların zihniyetinde de belirir (gerek aynı tarafta gerek karşı tarafta olsun). Bu bağlamda sınır, sembolik bir niteliğe sahiptir.⁽²⁷⁾

Ö halde, insanların siyasal olmayı öğrenmeleri de, her şeyden önce, onların kendilerini donatan siyasal sembolleri aracılığıyla topluluğa duygusal bağlarla bağlanmaları, diğer insanlarla anlamlar değerler bakımından bir dayanışma içinde bulunmalarıdır.

Dolayısıyla, sembolik anlamda siyasal topluluk, bir soyutlamadan daha çok bilincin bir ürünüdür. Topluluk bilinci ise, ait olunan topluluğun algılanmasında içkindir ve sınırlar bu bilince dayanarak etkileşim içindeki insanlar tarafından oluşturulur⁽²⁸⁾.

Daha önce kontrol sağlamanın koşulunun kendi çizimimizi diğerlerine kabul ettirmek olduğunu belirtmiştik. Bu, son tahlilde, çizimlerin biçimlendiği farklı siyasal toplulukların sembolik olarak etkileşimi anlamına geleceğinden; topluluk sembollerinin anlamında da değişme yol açabilir. Yeni ve farklı semboller daha önce oynanan rolü benimseyecekleri gibi, eski semboller de yeni amaçlar için kullanılabilir. Dolayısıyla, siyasal sembollerin anlamındaki değişim siyasal sembollerin oynadığı roldeki değişime eşlik edebilir. Örneğin, dinsel sembollerin (İran'da, Lübnan'da, K.İrlanda'da) yeni siyasal anlamlar edinmesi gibi...⁽²⁹⁾

Söz konusu değişimle birlikte, gelen yeni bilgilerin entegrasyonu temel inançları sorgulamaya, sembolleri yeniden düzenlemeye sebep olabilir. Çünkü, aktörün çizimi sosyal ve siyasal dünyanın bu sembolik düzenlemesi üzerine inşa olur⁽³⁰⁾.

J. Piaget'den esinlenerek, bu düzenlemenin şu üç mekanizmaya dayandığını belirtebiliriz⁽³¹⁾.

1. Özümseme (Assimilation)
2. Uyarlama (Accommodation)
3. Dengeleme (Equilibration)

Bu mekanizmalar, birbirleriyle bağlantılı olarak şu şekilde işler: Aktörün siyasal topluluk içinde günlük hayattan öğrendiği, kısmen onun bu öğrendiklerini bilişsel olarak na-

sıl sunduğu ve organize ettiği ile belirlenir. Bu da, günlük hayata uygulamaya hazır bir çizemin varlığı ile mümkündür. Şimdi, diğer bir siyasal topluluktan gelen yeni bir enformasyon karşısında aktör iki tür davranış gösterilebilir: Ya mevcut çizimine uygun hale getirmek için gelen yeni enformasyonu değiştirir; ya da gelen enformasyonu uygun hale getirmek için çizimini değiştirir. İlki (enformasyonu değiştirme) *özümseme*; ikincisi (çizimi değiştirme) *uyarlamadır*.

Piaget, amacın daima özümseme olduğunu belirtmekle beraber, özümseme ile uyarlama arasındaki bir denge mekanizmasının önemini vurgular: Uyarlamanın tamamlanmasıyla yeni bir çizem oluşur, bu yeni çizem'e yeni girdiler dahil edilir ve özümser. Bu noktada bir döngüsellikten söz edebiliriz: siyasal topluluk aktöre çizimini oluşturmaya ve dolayısıyla ait olduğu topluluğu diğerlerinden ayırmasına yarayacak bir işlev görmektedir. Fakat, topluluklar arası etkileşim de, aktörün çizimini değiştirme yoluyla onun ait olduğu topluluğu yeniden tanımlamasına yol açabilmektedir.

Bu bölümde son bir husus olarak analiz birimi bir kavram olarak neden toplumu değil de topluluğu tercih ettiğimiz üzerinde de kısaca duralım.

"Toplum" yaygın olarak bir ulus devletin sınırlarını ifade etmekte kullanılmaktadır. Bununla beraber, toplum her zaman siyasal sınırlara tekabül etmeyebilir. Örneğin, günümüzde Sovyetler Birliği içinde "Türk toplumu" dediğimizde bir ulus-devletten söz etmiş oluyoruz. Öte yandan, burada çözümlememiz sosyolojik olacaksa ve sosyal olanın analiz birimi de *sosyal* ise; sosyal'i toplum ile muadil göremeyiz. İki kişinin etkileşiminden çeşitli gruplara, geniş organizasyonlara ve tabii toplumlara varıncaya kadar çeşitli düzeylerde sosyal'i bulmamız sözkonusudur.⁽³²⁾

Bir topluluk, farklılığı, bölünmeleri (cleavages) çoğunluğu çağrıştıran bir anlamla yüklüdür. Toplum, bu farklılıkların, bölünmelerin ve çoğulcuğun çerçevelendiği bir bütünsel-

liğin ifadesidir. Sosyolojik bakmak bu farklılıklara/bölünmelere bakmayı içerir. Bu sebeple, topluluğu siyasal etkileşimin vuku bulduğu esas ortam olarak almak, sözkonusu bakışa daha uygun olacaktır.⁽³²⁾

IV. İncelenecek Konular

Kitabın kapsayacağı inceleme konularını belirlemek için başvurulacak temel kıstasın kullandığımız çözümleme çerçevesi olması gerektiği kanısındayız. Çünkü, böylece neyin dikkate alınıp neyin alınmayacağına daha net karar verilebiliriz.

Çözümleme çerçevemiz dahilinde siyasetin ardında yatan temel belirleyicinin esasen kontrol olduğunu belirtmiş, dolayısıyla bu kontrolün siyasal etkileşimi yönlendiren bir dinamik olduğunu vurgulamıştık. Öyleyse, kontrolü eksen olarak hangi konuların incelemeye öncelik hakettiğini belirleyebileceğiz. Bu mantıktan hareketle, aşağıda gerekçeleriyle beraber incelenecek konuları sunuyoruz.

Siyasal Kültür: Hangi hakların ve faydaların (genel olarak çıkarların) kontrole konu olacağını belirlemede, onların meşrulaştırmada ve ifade etmede en başta gelen kaynak siyasal kültürdür. Öte yandan, gerek siyasal topluluğun sembolik olarak inşa edilmesinde, gerek topluluğa mensup aktörlerin çizemlerinin şekillenmesinde siyasal kültürün etkisi son derecede önemlidir. Çünkü, en geniş anlamıyla kültür, dünyayı nasıl algıladığımızı, sembollerini nasıl düzenlediğimizi ifade eder.

Yurttaşlık ve Katılımcı Demokrasi: Şüphesiz, siyasal etkileşimin temel birimi *aktördür*. Ama, aktör bir soyutlama değil, gerek topluluk, gerek toplum düzeyinde hukuki bir çerçevede hak ve ödevlere sahip somut bir kontrol süjesidir. Yurttaşlığı inceleyerek aktörün dahil olduğu sözkonusu çerçeveyi ve bu çerçeveye ilintili olan diğerlerini anlamaya girişeceğiz. Bunu da çağımızın en önemli siyasal gerçeği olan ka-

tılmacı demokrasi bağlamına oturtarak yapmak daha açıklayıcı olacaktır.

Siyasal Partiler: Farklı toplumsal bölünmeler temelinde örgütlenmiş olmaları ve o bölünmeleri temsil işlevini görmeleri, siyasal partileri devletle toplum arasında bir köprü yapmakta; dolayısıyla, onları makro düzeyde bir kontrolün ögesi durumuna sokmaktadır. Bu sebeple, önemli bir inceleme konumuz siyasal partiler olacaktır.

Devlet: Toplumu bir bütün olarak yönetmeye, son tahlilde mevcut toplulukların tümü üzerinde kontrol yeteneğine sahip bir üst topluluğun varlığı, bir çok yerde devlet olarak adlandırılmakta ve onu bu yüzden başkontrolör olarak incelememizi gerekli kılmaktadır.

Siyasal Değişme: Kontrolün içeriği, biçimi, yöneldiği araçlar zaman içinde değişebilir. Bu değişimin sebepleri ve sonuçları bizim için önemlidir. Bu bakımdan, siyasal değişim gibi bir inceleme konusu belirlememiz uygun olacaktır.

İlerideki bölümler, belirttiğimiz bu inceleme konularına ilişkin çözümlemeleri ayrıntılı şekilde içermektedir.

BÖLÜM 2'NİN DİPNOTLARI:

- (1) T.Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev.: N.Kuyaş), İstanbul, 1982
- (2) P.Berger, *Invitation to Sociology*, Harmondsworth, 1978, s.41.
- (3) *Aynı eser*, s. 50
- (4) *Aynı yer*
- (5) İ. Sunar, *Düşün ve Toplum*, Ankara, 1979, s. 45
- (6) *Aynı eser*, s.45
- (7) J.Gunnel, "Social Science and Political Reality: The Problem of Explanation", *Social Research*, 35/1 (1968).
- (8) H.Y.Jung, "A.Critique of the Behavioral Persuasion in Politics: A Phenomenological View", *Phenomenology and the Social Sciences*, ed., M.Natanson, Vol. 2, Evanston, 1973, s. 146
- (9) G.Psathas, "Introduction", *Phenomenological Sociology*, ed., G.P-sathas, New York, 1973, s.8-9.
- (10) Ş.Mardin, *İdeoloji*, Ankara, 1982, 2.b, S.96
- (11) A.P.Cohen, *The Symbolic Construction of Community*, London, 1985, s.20.
- (12) Psathas, *a.g.m.*, S.14.
- (13) Cohen, *a.g.e.*, S.17.
- (14) C.D.elder-R.W.Cobb, *The Political Uses of Symbols*, New York, 1983, s. 37.
- (15) S.T.Fiske-S.E.Taylor, *Social Cognition*, New York, 1987, s.1.
- (16) *Aynı eser*, s.5
- (17) *Aynı eser*, s.140
- (18) A.J.Belanger, *Framework for a Political Sociology*, Toronto, 1985
- (19) P.M.Hall, "A Symbolic Interactionist Analysis of Politics" *Perspectives in Political Sociology*, ed., A. Effrat, New York, t.y. S.47
- (20) Belanger, *a.g.e.*, S.20.
- (21) J.Scott, "Patronage or Exploitation?", *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, ed., E.Gellner-J.Waterbury, London, 1977, s.22.
- (22) Belanger, *a.g.e.*, S.51
- (23) D.Easton, *A Framework for Political Analysis*, Chiago, 1979 (Phoenix Edition), s.50
- (24) Bu sonuçlar için D.Easton'dan (Bk., *aynı eser*, s.50) esinlenmekle beraber kendi terminolojimize dayanan, ondan farklı bir formülasyon öneriyoruz.
- (25) D.Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, Chicago, 1979 (Phoenix Edition), s.177

- (26) Cohen, *a.g.e.*, S.15
- (27) *Aynı eser*, s.12
- (28) Easton, bu anlamda "sösyal" bir topluluktan sözedilebileceğini ve siyasal topluluğun bundan farklı olduğunu; bu topluluğu meydana getiren şahısların topluluk duygusuna sahip olup olmamalarının önem arzetmediğini belirtiyor.
Bk., *Easton, A Systems Analysis...*, *Ä.g.e.*, s.177:182-183
- (29) Cohen, *a.g.e.*, S.13
- (30) Elder-Cobb, *a.g.e.*, S.140.
- (31) "Taking a Piagetian Point of View" *Political Reasoning and Cognition: A.Piagetian View*, S.Rosenberg-D.Ward-S.Chilton, Durham 1988.
- (32) Toplum kavramının çeşitli boyutları ve toplulukla olan ilişkisi için bk., D.Frisby-D.Sayer, *Society*, London, 1986.

3. SİYASAL KÜLTÜR

1. Siyaset Yazınında Siyasal Kültür Kavramı ve Çeşitli Kullanışları

Siyaset yazınında (literatüründe) siyasal kültür (Political Culture) kavramını esas alarak çözümleme yapanların yöneldikleri amaç aslında ortaktır: İncelenen siyasal sistemin işleyegitmesine katkıda bulunan kültür tipinin belirlenmesi. Bununla beraber, siyasal kültür adı altında farklı anlamlara dayanan tanımlar yapılmaktadır. Örneğin, siyasal kültür denildiğinde; bazen bir ulusun siyasal gelenekleri veya kamu kurumlarına ruh veren özellikleri anlatılmaktadır. Bunun yanında, siyasal hayata damgasını vuran resmi olmayan kurallara; o toplumda hakim olan siyasal ideolojinin dile getirdiği amaçlar da siyasal kültür kavramı içinde düşünülmektedir. O kadar ki, bu bağlamda, siyasal ön yargılardan siyasal üsluba; siyasal ruh halinden neyin meşru olup neyin meşru olmadığına varıncaya kadar bir çok özellik siyasal kültüre atfedilmektedir.

G.M. Patrick, siyasal kültürün siyaset yazınında esas itibariyle dört farklı tanıma dayanan, dört farklı kavramlaştırmasının bulunduğunu söylemektedir. Bunlar⁽¹⁾:

1. D.Easton'un yapmış olduğu "nesnel" (objective) kavramlaştırma,
2. G.Almond, B.Powel ve S.Verba'nın "Psikolojik" veya "öznel" (subjective) kavramlaştırmaları,
3. L.W.Pye'in "bulgusal" (heuristic) kavramlaştırması.

4. R.R.Fagen ve R.C. Tucker'in "içlemsel" (comprehensive) kavramlaştırmasıdır.

Siyasal kültürün "nesnel" kavramlaştırması, tam da işleyegitmekte olan siyasal sistem (nesnel) ile uygun olan siyasal kültür arasındaki ilişki temeline dayanır. Burada nesnelikten kasıt, bireylerden bağımsız, onları aşan, fakat aynı zamanda onları birarada tutan bir bütünlüktür. Nitekim, Easton'a göre, bu anlamda her toplum amaçları ve varsayımları çok kutsal ve ihlal edilemez olan kendi siyasal-kültürel totem ve tabularına sahiptir. Bunlar tartışma dışı olup belirli bir saygıyı gerektirir. Bu çerçevede, siyasal kültür belirli bir düşünme, hissetme ve davranma örüntüsünü amir, inançlar, fikirler, normlar ve değerler dizisidir. Siyasal sistemin girdileri (inputs) ve başarımı (performance) sistemi üyeleri otoriter veya bağlayıcı bir güç şeklinde algıladıkları için siyasal kültür tarafından etkilenir. Dolayısıyla, nesnel olarak, belirli bir sistemin başarımı, belirli bir siyasal kültürle uyumlu olmaya bağlıdır⁽²⁾.

Siyasal kültürün psikolojik veya öznel kavramlaştırılması, nesnel kavramlaştırılmasının tam tersidir. Yani bireylerden bağımsız, onları aşan bir siyasal kültür kavramı değil, aksine birey (özne) de temellendirilen bir kültür kavramı söz konusudur. Örneğin, G.Almond, B.Powell ve S.Verba çeşitli bireysel ve ortak çalışmalarında yaptıkları kavramlaştırma bağlamında, siyasal kültürü; bir siyasal sistemin üyeleri arasında siyasete karşı bireysel tutum ve yönelimlerin bir örüntüsü olarak tanımlamaktadırlar. Bu açıdan, siyasal kültürden söz ettiğimizde, esasen bir siyasal sistemin üyelerinin bilişlerinde (cognitions), duygularında ve yargılarındaki içselleştirmeye atıfta bulunuyoruz demektir⁽³⁾.

Bulgusal (heuristic) kavramlaştırma, bir anlamda gör-gül bir temellendirmeye dayanır. Buna göre, siyasal kültürün ne olduğu ancak araştırma yapılarak bulunur. Örneğin, L.W.Pye'ın siyasal kültür kavramlaştırmasına hâkim olan görüş budur. Pye'a göre, siyasal kültür bir toplumun gelenekle-

rini, kamu kurumlarının ruhunu, yurttaşlık bağıını kolektif akıl yürütmeyi, liderlerin üslubunu ve kodlarını içerir. Bunun için de o topluma ilişkin bir araştırma yapma gereği Pye'in en fazla vurguladığı yöntemsel hususların başında gelir. Gerçi Pye bu vurguyu yaparken öznel kavramlaştırmanın işaret ettiği, psikolojik eğilimlerin önemini ve değerini inkâr etmiyor. Ama onlar kadar toplumun kollektif tercihinin öneminin de altını çiziyor. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, siyasal kültür, bir siyasal sistemin hem kollektif tarihinin bir ürünü, hem de o sistemi meydana getiren bireylerin şahsi hayat tarihlerinin bir ürünü olmaktadır⁽⁴⁾. Pye, bu noktadan hareketle, Çin, Burma gibi bazı toplumlar üzerine yaptığı araştırmalarla, siyasal kültürün somut olarak nasıl bulgulanabileceğini de bize göstermiştir.⁽⁵⁾

Siyasal kültürün içlemsel (comprehensive) kavramlaştırması; "siyasal kültür" dendiğinde, bu kavramı meydana getiren nitelik ve özelliklerin tümünü anlar. Nitekim, gerek R.R. Fagen'in⁽⁶⁾, gerek R.C.Tucker'in⁽⁷⁾ çalışmalarında bu tür kavramlaştırma bağlamında siyasal kültür, bireylerin davranışları ile zihin yapıları arasındaki bağlaşılmayı (conjunction) belirleyen herşeydir. Bu anlamda, hem örtük (covert) hem açık (overt) davranışlar ve bunları yönlendirmede etkili psikolojik etkenlerin tümü siyasal kültür kapsamında değerlendirilmektedir. Kapsamı en geniş siyasal kültür kavramlaştırması budur.

Yukarıda belirtilen dört kategori kavramlaştırma arasında Siyaset Biliminde en yaygın olarak kullanılan, dolayısıyla bir çok çalışmanın etkilendiği "öznel" veya "psikolojik" siyasal kültür kavramlaştırmasıdır. Bu çalışmanın benimsenmiş olduğu semboller sistemi olarak siyasal kültür kavramlaştırması da, psikolojik kavramlaştırmanın bazı yanlarından etkiler taşımakta, hatta bu etkiler sayesinde bir bütünsellik göstermektedir. Bu itibarla aşağıda siyasal kültürü semboller sistemi olarak açıklamaya girişirken, psikolojik kavramlaştırmayı kalkış noktası olarak almak uygun olacaktır.

II. Semboller Sistemi Olarak Siyasal Kültür

A- Psikolojik Temel

Hatırlanırsa, psikolojik kavramlaştırma, siyasal kültürü özünde temellendirmektedir. Bu noktadan hareketle, bir ulusun siyasal hayatına dair o ulus bireylerinin, tutum, inanç ve duygularının bütünü siyasal kültür olarak adlandırılmaktadır. Bununla beraber, o ulusun tarihinin mevcut sosyal, ekonomik ve siyasal kültürü biçimlendirmede bir payının olduğu da kabul edilmektedir. Geçmiş deneyimler tarafından biçimlendirilen tutumlar gelecekteki siyasal davranışlar üzerinde de önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu açıdan, sonuç itibarıyla, bireylerin öğrenerek eylemde bulunmaları kadar, eylemde bulunarak öğrenmeleri de mümkün olmaktadır.⁽⁹⁾

Bireyin siyasal nesnelere karşı tutumunu oluşturmaya katkıda bulunan üç etken ayırdedilebilir. Bunlar⁽¹⁰⁾:

1. Bilişsel (Cognitive)
2. Duygusal (Affective)
3. Yargısal (Evaluative) etkenlerdir.

Birey, siyasal sistemin işleyişine onun önde gelen şahıslarına ve mevcut politika sorunlarına dair belirli bir bilgiye sahip olabilir. Bu bilgi, hiç şüphesiz, bireyin bütün olarak sisteme uymasının tamamlayıcı bir parçası işlevi görebilir.

Öte yandan, birey, sistemi, ailesinin ve/veya arkadaşlarının etkisiyle duygusal olarak reddedebilir. Otoriteler tarafından kendisine empoze edilenlere duygusal olarak uyamayabilir.

Nihayet, birey, sistemi moral bir değerlendirmeye tâbi tutulabilir. Sözgelimi, bireyin demokratik normları onu sistemin siyasal taleplere yeterli düzeyde yanıt vermediği sonucuna götürebilir; veya ahlâki normları kayırmacılığı kınamasına yol açabilir.

Bireyin sisteme karşı tutumu ister bilişsel, ister duygusal, ister yargısal olsun; bu üç etken birbiriyle bir iç bağa sahiptir: sistemin bir değerlendirmesini yapmak için, şüphesiz onun hakkında bazı bilgilere sahip olmak gerekir. Bu bilgiler duygularımız tarafından yönlendirilmiş olabilir. Nihayet bilgilerimiz duygularımızı yönlendirebilir⁽¹¹⁾. Bununla beraber, kabul etmeliyiz ki, yargılarımızın ve/veya duygularımızın temelleneceği asgari bir bilgi en büyük ihtiyacımızdır. Bilginin sahip olduğu önem derecesi siyasal kültür tipini de belirleyici niteliktedir. Şüphesiz meseleye tersinden de bakılabilir: Siyasal kültür tipi, bilginin sahip olabileceği önem derecesini belirleyebilir, onun duygusal ve yargısal etkenlerle olan ilintisini yönlendirebilir.

Psikolojik kavramlaştırma üç tür kültür tipi öngörür. Bunları;

1. Yöresel (Parochial)
2. Uyruk (Subject)
3. Katılımcı (Participant) nitelemeleriyle ayırdedebiliriz.⁽¹²⁾

Yöresel nitelikli siyasal kültürde, birey köy veya kabile grubunun dışında siyasal sistem denen daha kapsamlı bir varlığın çok az farkındadır veya hiç farkında değildir. Dahası, bu tip kültürde birey ne siyasal sisteme yönelik muhtemel etkisinin, ne de ona karşı yükümlülüklerinin bilincindedir. Dolayısıyla, bireyin siyasal sisteme (onun girdi ve çıktılarına) ve siyasal aktör olarak kendi kendine yönelik bilişsel, duygusal ve yargısal yönelimleri sıfıra yakındır⁽¹³⁾.

Buna rağmen, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde okur-yazar oranının yüksekliği, kitle iletişim araçlarının yaygın nüfuzu gibi etkilerle saf (pure) yöresel siyasal kültür tipine rastlamak zor olduğundan; bu tip, geleneksel ve geçiş toplumlarına özgü kalmaktadır.

Uyruk siyasal kültür tipinde birey yaşantısında ulusal siyasal sistemin etkisini veya potansiyel etkisini idrak eder

ve kendini onun bir parçası olarak görür. Fakat, siyasal hayattaki rolü pasiftir ve hükümet tarafından yönlendirilir. Politika tercihlerine, yönetime dair pozitif veya negatif beklentilere, rejim ve otoriter hakkında meşruluk anlayışına veya ondan yabancılaşıma duygusuna sahip olmakla beraber, siyasal katılımcı değildir.

Katılımcı siyasal kültürde ise birey, sistemin girdi sürecinin farkındadır ve siyasete katılmaya isteklidir. Daha önemlisi, bu kültür tipinde birey katılım için fırsatların kullanımını değerlendirme yeteneğine ve dolayısıyla etkinlik duygusuna sahiptir.

Görüldüğü gibi, hangi tip siyasal kültür yürürlükte olursa olsun, son tahlilde bireylerin hep tutum, inanç ve değerleri ön plânda tutulmaktadır. Bu, psikolojik kavramlaştırmanın önemli bir eksikliğidir. Çünkü, bir kültürden bahsedebilmemiz, bir kolektivitenin varlığını zorunlu kılar. Başka bir deyişle, bireylerin inançları, değerleri ve tutumları vardır ama, kültürleri yoktur. Kültür, ulus, bölge sınıf, etnik topluluk, formal organizasyon, parti gibi bir kolektivite özelliğine dayanır.⁽¹⁴⁾

Grup veya topluluk hayatının kolektif tasarımı (collective representation) ise sembollerdir. Semboller bütünleştirici güçler olarak çalışır; dolayısıyla bireyleri birleşmiş bir bütüne birlikte bağlayarak, kolektivitenin önkoşulu olan dayanışmayı da yaratır. Dahası, semboller aktörü yönlendirir, ona karışık ve belirsiz siyasal dünyayı *anlamlandırmada* yardım eder.

Zaten siyasal kültürü en iyi anlamların sistematik çözümlemesini yaparak anlayabiliriz ki, bu da siyasal kültürü bir siyasal semboller sistemi olarak görmektir.⁽¹⁷⁾

O halde, bireyin inanç, tutum ve değerler temeli üzerine kolektif tasarım olan sembolleri çatmadan siyasal kültürü tam olarak anlamaya, hatta ondan söz etmeye olanak yoktur.

B. Sembolik Çatı

Semboller zihni kurgular olarak insanlara anlamlandırma araçlarını sağlarken, onlar için aynı zamanda, topluluğun sahip olduğu özel anlamları ifade etmenin yollarını da belirler.

Bunu yaparken, sembollerin yönelmiş oldukları üç amaç vardır. Bunlar⁽¹⁸⁾;

1. *Zihinsel Ekonomi Yapmak*: Özetleme, bilgiyi ve yaşanan olayı indeksleme faaliyeti. Örneğin, ABD'de Başkan Ronald Reagan döneminde uygulanan ekonomik politikaları tüm anlamlarıyla "Reaganeconomics" şeklinde tek bir kelimeyle çağrıştırmak gibi. Aynı şekilde Türkiye'de "24 Ocak", "12 Eylül" örnek olarak belirtilebilir.

2. *İletişim İhtiyacımızı Karşulamak*: Örneğin, mezun olunan bir okulun yakaya takılan rozeti, tutulan bir futbol takımının amblemi; birbirini hiç tanımayan iki insanın bile ilk anda iletişim kurmalarına vesile olabilir.

3. *Toplumsal/Siyasal Kimlikleri Belirlemek veya Onamak*: Ulusal marşın, bayrak töreninin ulusal liderin ölüm yıldönümünün, devletin kuruluş yıldönümünün gördükleri işlevi bu kategoride değerlendirebiliriz.

Öte yandan, semboller, insanları günlük hayatın dünyevi havasından alır, kolektivite ile yeniden birleştirir ve siyasal topluluğa olan inancı yeniden onar⁽¹⁹⁾. Bunu yaparken de, toplumsal hayatın karmaşık gerçekliğini organize ederler ve bilişsel yol haritaları rolünü görürler⁽²⁰⁾. Dolayısıyla, siyasal hayatta aktör bu bilişsel yol haritasına bakarak yönelir ve içinde bulunduğu siyasal dünyayı anlamlandırır. Örneğin "Muhafazakâr" ve "Liberal", "Solcu" ve "Sağcı" ayırımları ve sıfatları bu anlamlandırmayı kolaylaştıran yaftalar olarak belirtilebilir. Bu tür yaftaların oynadığı rolün etkisine dair somut bir örneği Türkiye'den verebiliriz.

Şerif Mardin, bir makalesinde⁽²¹⁾ Türkiye'de eskiden

beri en ciddiye alınan radikalizm şeklinin din aleyhtarlığı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, Mardin'e göre, geniş kapsamlı sosyal reform isteyen bir kimse, bunu bir din esasına oturtabilirse "solcu" sayılmamakta; fakat özel mülkiyetin ve girişimin en ateşli savunucusu din aleyhinde ise "sol"cu olmaktadır.

Örneğimiz, sembollerin (burada "din aleyhtarı" olup olmama) bilişsel yol haritaları olarak etkileşimde bulunduğumuz insanları nasıl anlamlandırabileceğimizi göstermenin yanı sıra, sembollerin ideolojilerle ve inanç sistemleriyle olan ilişkilerine de bir ölçüde işaret etmektedir. Bu itibarla, bu noktada sembollerin hangi koşullarda ideolojilere veya inanç sistemlerine dönüşebileceği sorusu önem kazanmaktadır. Aşağıda bu sorunun cevabını vermeye çalışacağız.

III. Siyasal Kültür, İdeoloji ve Siyasal İnanç Sistemi İlişkisi

Daha önce, sembollere yönelmenin hem duygusal, hem de bilişsel boyutları olduğunu belirtmiştik (Bk. Bölüm 2). Hatırlanırsa, duygusal boyut, aktörün sembole yönelik duygularının yönünü ve yoğunluğunu; bilişsel boyut ise, aktörde nesnenin çağrıştırdığı anlamı ifade etmekteydi.

Aktör sembollere iki tür bilişsel anlam yükleyebilir⁽²²⁾.

1. Bağımsız (Substantive)
2. Çağrışımsal (Association)

Bağımsız anlam, bir aktörün dış dünyaya ve onun işleyiş tarzına ilişkin içselleştirilmiş inançlarına ve değerlerine dayanır. Bunlar ise toplumsallaşmanın ve hayat deneyimlerinin ürünüdür. *Çağrışımsal anlam* ise, aktörün kendini kavramlaştırmasının (self-conception) ve kendini özdeşleştirmiş olduğu grup veya topluluğun ortaya çıkardığı anlamdır. Kendini kavramlaştırmadan kasteddiğimiz, aktörün "ben kimim" sorusuna verdiği cevaptır. Bu bağlamda, çağrışımsal anlam, aktörün referans noktası olarak kullandığı diğer ak-

törler ve gruplarla ilişkisinin doğurduğu konumların ifadesi olarak nitelenebilir.

Bu açıdan bakıldığında, bir aktörün herhangi bir sembole yönelmesi, önemli derecede bilişsel nitelik taşıyorsa, sembole gösterilen bağlılığın *ideolojik* olduğu ileri sürülebilir.⁽²³⁾ Bu anlamda, ideolojiyi sembolik kurgulamaların (constructions) kolektif olarak paylaşılmış anlamların ifade edilmesine ve aktarılmasına araç olarak hizmet eden bir alt-kategorisi saymak mümkündür.⁽²⁴⁾

Öte yandan, ideolojinin moral yükümlülüklerin belirlenmesindeki rolü⁽²⁵⁾, onun inanç sistemi ile olan ilişkisini de tesis eder. Burada inanç sisteminden kastımız ise, öğeleri arasındaki işlevsel karşılıklı bağlar sayesinde bir arada bulunan fikirlerin ve tutumların oluşturduğu bütündür⁽²⁶⁾.

Siyasal inanç sistemi dediğimizde de, siyasete ilişkin inançların bütününe belirtiyoruz. Siyasal inanç sistemleri aktörlere ne tür siyasal eylemin ahlaki veya haklı olacağı konusunda yol gösterirler. Örneğin; otoriteye itaat etmek için, gerekli olan onun eylemlerinin haklılığı veya yerindeliği aktörün inanç sistemi yardımıyla değerlendirilir ve bunun sonucunda aktör otoriteye itaate devam edip etmeyeceğine karar verir⁽²⁷⁾.

O halde, siyasal inanç sistemi, siyasal topluluğa dair moral yükümlülüklerin ifa edilmesinde bir meşruluk ölçütü olarak kabul edilebilir ve bu açıdan da ideolojinin kapsamında yer aldığı söylenebilir.

İnanç sistemi de bilişsel ve duygusal olmak üzere iki boyuta sahiptir. Bilişsel boyut; *kapalı*, yani, kanıt ve tartışmalara tâbi olmayış veya *açık*, yani kanıt ve tartışmalara tâbi oluş şeklinde belirebilir. Duygusal boyut ise, güçlü veya zayıf nitelikte olabilir. Şüphesiz bu iki boyut arasında sıkı bir bağlantı söz konusudur; bu, siyasal inanç sisteminin tipini de belirleyici niteliktedir. G.Sartori, R.Dahl'dan esinlenerek sistemin söz konusu iki boyutu ve bu boyutların içerdiği özellikler arasındaki çapraz ilişkilere göre dört tip siyasal

inanç ögesi belirlemektedir. Şekil 3 bu tipolojiyi göstermektedir.

Şekil 3
Siyasal İnanç Ögeleri

		Duygusal Güçlü ← → Zayıf Boyut	
Bilişsel Boyut	Kapalı Açık	Sabit	Esnek Olmayan
		Sağlam	Değişken

G.Sartori, "Politics, Ideology and Belief Systems", *American Political Science Review*, 63 (1969), s.404'den uyarlanmıştır.

Şekil 3'e göre, örneğin bilişsel boyutu kapalı, fakat duygusal boyutu güçlü olan bir siyasal inanç sistemi ögesi sabit; ama bilişsel boyutu açık, duygusal boyutu güçlü olan sistem ögesi ise, sağlam tipe tekabül etmektedir. Öte yandan, sabit (fixed) tipte bir siyasal inanç ögesi katı, dogmatik, kanıta ve tartışmaya itibar etmeyen özellikler taşır. Esnek olmayan (inelastic) tip, halen tartışmaya ve kanıta itibar göstermesine karşılık düşük dinamizm gösterir. Sağlam (firm) tip öge, pekişmiştir ama, kanıt ve tartışmaya açıktır; dolayısıyla ilke olarak değişebilir özellik arzeder. Nihayet, değişken (flexible) tip öge, zayıf bir özellik göstermekle beraber, kanıt ve tartışmaya açık olup, değişebilirliğe sahiptir.⁽²⁸⁾

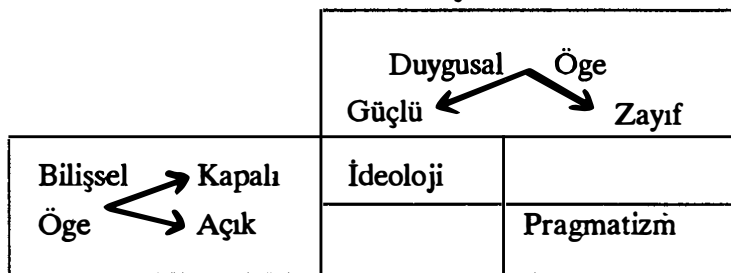
İnanç sisteminde ögeler arasındaki işlevsel karşılıklı bağların, fikirlerin ve tutumların bir bütün oluşturmadaki katkısına yukarıda değinmiştik. Bu itibarla, aktörün sahip olduğu bilişsel ögeler, siyasal tutumlar ve beklentileri arasın-

da uyum kurmaya, çelişkiye düşmemesi ve mantıksal bir tutarlılığa yönelmesi beklenir. Fakat, aktörün sahip olduğu iki farklı inanç sisteminin var olması halinde mantıksal bir çelişkinin ortaya çıkması da mümkündür. Çünkü aktörün öznel durumu ile mantıksal nesnel durum arasında her zaman uyum olduğu söylenemez.⁽²⁹⁾

Bu durumda, aktör *ideolojik* tutum ile *pragmatik* tutum arasında bir salınım gösterir, diyebiliriz. Bunu anlamak için, gene aktörün inanç sisteminin bilişsel ve duygusal öğeleri arasındaki ilişkinin niteliğine bakmak gerekmektedir. Sartori'den ilhamla bu durumu aşağıda şekil 4'te görüldüğü gibi izah edebiliriz.

Şekil 4

Aktörün İdeolojik ve Pragmatik Tutumları Arasındaki İlişki

Sartori.a.g.m.,s.405'den uyarlanmıştır.

Şekil 4'ten de anlaşılacağı üzere, aktör siyasal inanç sistemi dahilinde bir sembole yönelik olarak kapalı bir bilişkiye (cognition), fakat güçlü bir duyguya sahip ise, konumu itibariyle ideolojiktir. Daha doğrusu, bu durumda aktörün inanç sistemi bir ideolojiye dönüşmüştür. Buna karşılık, açık bir bilişkiye, aynı zamanda zayıf bir duyguya sahip aktörün sembolik yönelim içindeki konumu ise, pragmatiktir.

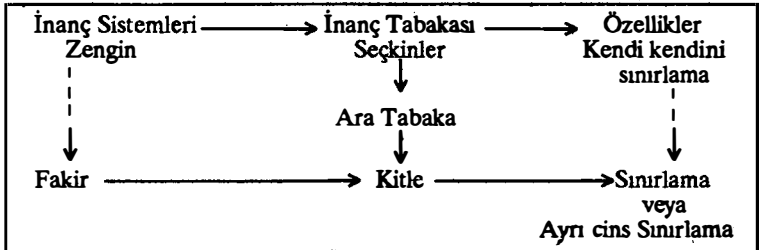
İnanç sisteminin mantıksal tutarlılığı ve sınırları o toplumdaki seçkinler (elit) tarafından belirlendiğinden; siyasal

etkileşime giren aktörleri bu itibarla seçkinler ve kitle olarak iki genel kategoriye ayırabiliriz. Genel olarak siyasal kültür bağlamında bu iki kategori arasında çeşitli açılardan farklar vardır ve bu farklar önemli etkilere sahiptir.

IV. Seçkin siyasal Kültürü-Kitle Siyasal Kültürü

Seçkin Siyasal kültürü ile kitle siyasal kültürü arasındaki önemli farkı bilişi düzeyi belirler. Seçkinler, kitleye göre daha yüksek bir bilişi düzeyine sahiptirler. Bu husus, kendini siyasal kültürün önemli bir boyutu olan inanç sisteminde özellikle gösterir: Seçkinlerin inanç sistemini meydana getiren öğelerin işlevsel karşılıklı bağları açık seçik bellidir. Oysa kitlenin inanç sistemi bu özelliği içermez. Bir başka deyişle, aktörün seçkinlik konumu azaldıkça, sahip olduğu inanç sisteminin yapısal bütünlüğü de azalmakta, dolayısıyla aktörün hangi düşünce ögesinin hangisiyle bağlantılı olduğu hususu belirsizleşmektedir. Sonuç itibariyle de aktörün bilişi kapasitesi azalmakta ve dünya görüşü giderek daralmaktadır. O kadar ki, birçok ayrıntılı bilgiyi birleştiren geniş çaplı inanç sistemleri yerine, mantıksal sınırlanmasında bile bahsedemeyeceğimiz çok ufak çaplı inanç sistemi demetleri kendini göstermektedir.⁽³⁰⁾ Sartori, bu açıdan, seçkinlerin inanç sistemlerinin (dolayısıyla siyasal kültürlerinin) daha zengin, kitleninkinin ise fakir olduğunu belirtmektedir. Şekil 5 aşağıda bu durumu ifade etmektedir.

Şekil 5
Seçkin-Kitle İnanç Sistemleri Farkı

Sartori, a.g.m., S.408'den uyarlanmıştır

Seçkin ve kitle arasındaki fark, her şeyden önce, eğitim düzeyinin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Seçkin tabaka toplumdaki çoğunluğa göre daha uzun süre eğitim görmüş kişilerden meydana gelir. Bilişi düzeylerinin yüksek olmasına bağlı olarak seçkin tabakaya mensup kişiler soyut düşünebilme ve buradan mantıksal yargılara ulaşma yeteneğine sahiptirler. Bu itibarla, bu kişiler sembolleri yönlendirirler (manipüle ederler) ve kitleye kendi yorumlarını empoze ederler. L.Dittmer, seçkinlerin bu faaliyetini çerçeveleme (*framing*) olarak adlandırmaktadır⁽³¹⁾. Çerçeveleme, esas itibarıyla sembollerin dışsal ve içsel ortamının başkalaştırılarak çoğaltmasıdır. Bu itibarla, bir sembolün dışsal ve içsel olarak çerçevelenerek seçkinler tarafından kitleye aktarılması mümkündür. Dışsal çerçeveleme, ayinsel nitelikli törenler ve kutsanmış biçimler - ki bunlar dili günlük hayatın içerdiği çıkarların ifadesi olmaktan yalıtmaya yöneliktir - kullanılarak yapılır. Böylece sembol tamamen farklı bir yapıya büründürülür, daha etkileyici, güçlü ve büyük hale getirilir. İçsel çerçeveleme ise, özgül (specific) veya saygın bir kelime hazinesiyle (vocabulary) fiziksel jestlerin birarada kullanılmasıyla yapılır ve böylece sembollere ek bir güç ve kutsallık ihsan edilmiş olur.

Seçkinler çerçevelemeyi kurumsallaştırarak kitle üzerinde kontrol sağlarlar veya mevcut kontrollerini pekiştirirler. Bunda ise ayinleştirme (ritualization)nin rolü son derecede önemlidir. Ayinleştirme, sembol sistemini, dolayısıyla siyasal kültürü yalan çıkarabilecek öngörülme-yen dış olaylardan mümkün olduğunca tecrit etmeye yönelir ve bu itibarla siyasal kültürü inananlar topluluğu içine adeta hapseder. Bu sayede kontrol tesis edilmiş ve istenen bir toplumsal/siyasal düzen mümkün hale gelmiş olur.⁽³²⁾

Burada belirtmek gerekir ki, seçkinlerin bu şekilde rolünü tayin eden tek etken olarak eğitimden söz etmek yanlış olur. Eğitimin düzeyi çok düşük olan bir aktör de, siyasete duyduğu ilgi, siyasal olayları izleme dolayısıyla sürekli ve

düzenli siyasal faaliyette bulunarak da eğitime benzer bir avantaj elde edebilir; bu bakımdan eğitim düzeyinden bağımsız olarak güçlü bir inanç sistemine sahip olabilir.⁽³³⁾ Kaldı ki, seçkin tabaka da ideolojileri, inanç sistemleri, nihayet siyasal kültürleri bakımından kendi içinde bir derece farklılığı gösterebilmektedir. Örneğin, daha çok ideolojik seçkinlere rastlayabileceğimiz gibi, daha çok pragmatik veya daha az ideolojik olanlarına da rastlayabiliriz⁽³⁴⁾.

Seçkin-kitle siyasal kültür ayırımına somut örnekler kendi toplumumuzdan verilebilir.

Şerif Mardin'e göre, Osmanlı İmparatorluğunda bir yanda süslü dil ve değerleriyle 'yönetici sınıf' (seçkinler olarak okuyunuz), öbür yanda taşranın halka mahsus kültürü ve bu kültürde içkin canlı bir dil vardı⁽³⁵⁾. Bu bağlamda, Türk siyasal kültürü üzerine yapılan bazı araştırmalarda varılan sonuç; bu kültürün "biz"-"onlar", bir başka deyişle, "dost" - "düşman" ayırımı üzerine temellendiğidir. Bu özellik, grup-içi dayanışmayı, fakat aynı ölçüde grup-dışı eleştiriyi en duyarlı konular haline getirmiş⁽³⁶⁾; doğal olarak da hoşgörü yokluğunu ortaya çıkarmıştır⁽³⁷⁾. Türkiye'de seçkinlerin kitle üzerindeki kontrollerini pekiştirmede yardımcı öge, Mardin'in vurguladığı gibi, onların demokratik teorinin özü olarak İslâmi siyasi düşüncelerine de uygun olma gibi bir avantaja sahip bir kavramlaştırmaydı: Topluluğun genel uyumu⁽³⁸⁾.

Topluluğun genel uyumunu sağlamaya yönelik olarak dışsal sembolik çerçeveleme ise *bölücülük* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu klişe, her toplum kesiminin karşısında tehlikeli gördüğü kesime karşı kullandığı gözde bir suçlama aracı işlevini görmüştür.⁽³⁹⁾ Öte yandan, seçkinlerin topluluğun genel uyumu için kullandığı içsel sembolik çerçeveleme ise, *devlet* olmuştur. Siyaset, iktidar, hatta ulusal hayatın hemen her yönü *devlet* sembolü etrafında toplanmış; seçkinler kendi kaderlerini devlete sadakatle özdeşleştirmişler⁽⁴⁰⁾ kitleden de "yüce" ve "güçlü" devlete karşı aynı sadakati istemişlerdir.

Buna rağmen, Türk siyasal kültürünün seçkin niteliğinin özellikle çok partili hayata geçişten sonra kırılma sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Nitekim, yapılan bazı görgül çalışmalar bu kırılmayı, burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz bulgularla ispatlamaktadır⁽⁴¹⁾.

Seçkin-kitle siyasal kültür ayrımında çok belirgin olmasa da dilin sembolleri yönlendirmede (manipüle etmede) oynadığı role bir miktar işaret ettik. Gerçekten de, sembolün özel bir türü olarak dil, diğer sembollerin temsil edemediği gerçekliği temsil edebildiğinden, siyasal kültür bağlamında önemli bir yere sahiptir. Bunun için, bu yerin üzerinde ayrıca durmakta yarar vardır.

V. Siyasal Kültür ve Dil

Dil aslında insanın temel sembolüdür⁽⁴²⁾. O kadar ki, diğer tüm sembol sistemleri sadece dil aracılığı ile yorumlanabilir. Dilde ifadesini bulmayan herhangi bir nesnenin herhangi bir anlama sahip olması da mümkün değildir⁽⁴³⁾. Dil gerçekliğin bir parçasını temsil etmekte veya ona gönderme yapmakta kullanılır. Gerçeklere sembollerle yaklaştığımız; neyi göreceğimizi, neye dikkat edeceğimizi ve nasıl yorumlayacağımızı sembollere göre yaptığımız anımsanırsa; dilin sosyal etkileşime girmemizi, dolayısıyla kültürle bütünleşmemizi sağlayıcı rolü ortaya çıkar.

Bu itibarla, dil aracılığıyla paylaşılmış olan sembolik ifadeler toplumsallaşma aracıdır ve aktörle topluluk arasındaki sosyal bağı yaratır, diyebiliriz⁽⁴⁴⁾. Şüphesiz, bu bağı yaratılmasında dil basit bir araç olmayıp; söz konusu bağı temellendiren olayların anlamına şekil veren, hatta onların bizzatihi bir parçasıdır.

Semboller ancak kelimelerle tasvir edildiklerinde bize bir anlam ifade ederler. Dahası, sembolik olan eylemleri ve tüm nesneleri kelime kullanarak tanımlarız. Dolayısıyla, bir tür anlatım ögesi olarak kelimeler, gerçekte bütün sembollerini mümkün kılan bir öneme sahiptir⁽⁴⁵⁾. O halde, genel ola-

rak kültürü, özel olarak da siyasal kültürü, esasen dilsel olarak organize edilmiş yorumsal örüntüler bütünü olarak yaşadığımızı⁽⁴⁶⁾ ve bu yaşadıklarımızı kelimeler şeklinde anlatıp aktardığımızı söyleyebiliriz. Bu sayede bir durumu tanımlamış, yani somut olarak dile getirmiş oluyoruz.

Fakat, bir de mevcut bir durumun soyut bir şekilde anlatımı söz konusudur ki, bunda da bize işaretler (signs) yardımcı olmaktadır.

İşaretler, esas itibariyle öznel anlamları indekslemede işlev gören soyutlamalardır. Bir örnek vermek gerekirse: bir silahın esasında hayvanları avlamak amacı ile üretildiği aşikârdır; ama bu silahın genel olarak saldırganlığın ve şiddetin bir işareti haline gelmesi de pekala mümkündür.⁽⁴⁷⁾ Burada silahın işaret olarak gördüğü işlev, biraz da dolaylı bir çağırışım şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu çağırışım her zaman aynı işaretle beraber ise, sembolden söz etmek mümkündür. Bu bakımdan, bir nesnenin özü itibariyle işaret işlevini görebileceğini söylemekle beraber; işaretin *dolaylı* çağırışımsal bir anlamı olmasının, onu sembol haline getireceğini de belirtebiliriz. İkinci durumda, işaret nesnel olarak paylaşılan bir gerçeklikle dolaylı bir ilişki içindedir ve bunun için sembol niteliğindedir⁽⁴⁸⁾. Sözgelimi, kırmızı trafik ışığı bir işarettir ve çağırışımsal bir durumu ifade etmektedir ve çağırışımsal bir anlamı yoktur. Oysa kırmızı bayrak bir çok çağırışımına sahiptir; bazıları için sevinç, diğer bazıları için hüznün şeklinde paylaşılan bir gerçekliğin parçalarıyla ilintili olduğundan semboldür⁽⁴⁹⁾.

İşaretlerin sembollere dönüşümü, aslında kullandığımız dilin dönüşümüne de yol açar. Örneğin "kırmızı" işaret niteliğini taşıyan bir kelimedir ve *nesne dil*'in bir ögesini oluşturur. Fakat "kırmızı bayrak" ihtilali, "kırmızı elma" ise Ziya Gökalp'in "Turancılık" idealini çağrıştıran bir semboldür ve *meta dil*'in bir ögesidir. Bu durumu Şekil 6 yardımıyla aşağıdaki gibi izah edebiliriz.

Şekil 6

Sembol-İşaret-Dil İlişkisi

Meta Dil	Sembol		
	İşaret		Çağrışım
Nesne Dil	İşaret eden	İşaret edilen	

L.Dittmer, "Political Culture and Political Symbolism",
World Politics, 29/4 (1977), s.568'den uyarlanmıştır.

Sembollerin yaratmış olduğu Meta-Dil (üst-dil) olgusu, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda bir kontrol aracı olabileceğine dair bir düşüncüyü de zihnimize uyandırmaktadır. Şöyle ki; sembollerin en önemli işlevleri insanlara *anlamlandırma* araçlarını sağlamalarıydı. Bu, söyleyegeldiğimiz gibi, dilde yansımaktaydı. Yani dilde ifadesini bulmayan nesnenin herhangi bir anlama sahip olması mümkün olmamaktaydı. Dil ise, son tahlilde, dünya hakkında temel ilkelere ve varsayımlara dayanan kategoriler ve kurallar sistemidir⁽⁵⁰⁾. Bu anlamda, dil nesnel gerçekliğin bir aynası olmayıp, onu karmaşık ve şaşırtıcı dünyadan soyutlamış anlamlı algılamaları organize ederek yaratır⁽⁵¹⁾. O halde, dil benim algıladığım dünyayı tasvir eden semboller dizisi olmaktadır. Bu itibarla, bir dili kullandığımda, yani sembollerden oluşan bir meta dil meydana getirdiğimde, sadece anlaşılma gayesi gütmüyorum: İnsanların itaat etmelerini, saygı duymalarını değer vermelerini, vs.de sağlamak istiyorum⁽⁵²⁾. Kısacası, kullandığım dil, diğer insanlar üzerinde kontrol sağlama isteğini de bir aracı olarak belirtiyor⁽⁵³⁾. Bu bağlamda, gerçekliğin dilsel olarak yaratılması, gelişigüzel

ve rastlantısal değildir; siyasal eyleme uygun gelen anlamların yaratılması süreci, gerçekliğin dilsel olarak kurgulanmasını sınırlar. Anlamlandırma, aktörlerin duygusal talepleriyle ilgili olduğu zaman ortaya çıkar⁽⁵⁴⁾. Bir başka deyişle, duygusunu temsil ettiği ölçüde de anlam ifade ederler. Bu da, bir anlamda, siyasal kültürün özüdür: Aktörlerin siyaset hakkında hissettikleri⁽⁵⁵⁾.

Dolayısıyla, seçkin tabakaya veya kitleye mensup olsun, bir aktörün siyaset hakkında ne hissettiğini anlamamanın önemli bir yolu, onu içinde gömülü olduğu siyasal kültürün en önemli ögesi olan dili *nasıl* konuştuğuna bakmaktır.

BÖLÜM 3'ÜN DİPNOTLARI:

- (1) G.M.Patrick, "Political Culture", *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*, Ed.G.Sartori Beverly Hills, 1984, s.,271-280
- (2) D.Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, New York, 1965
- (3) G.Almond, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston 1966, G.Almond-B.Powell, Jr.(Eds), *Comparative Politics Today: A World View*, Boston, 1980.
G.Almond-S.Verba, *The Civic Culture*, Princeton, 1963.
- (4) L. W. Pye, "Introduction: Political Culture and Political Development", *Political Culture and Political Development*; Eds, L. W. Pye - S. Verbe, Princeton, 1965.
- (5) Bk., L.W.Pye, *Politics, Personality, and Nation Building: Burma's search for Identity*, New Haven, 1962; *The Spirit of Chinese Politics*, Cambridge, 1968.
- (6) R.P.Fagen, *The Transformation of Political Culture in Cuba*, Stanford, 1969.
- (7) R.C.Tucker, "Culture, Political Culture, Communism", *Political Culture and Communist Studies Konferansında sunulan tebliğ*, 19-21 Kasım 1971.
- (8) G.M.Patrick, *a.g.m.*, s.266.
- (9) G.A.Almond-B.Powell, Jr., *Comparative Politics: System, Process, and Policy*, Boston, 1978, 2nd Edition, s.25.
- (10) *Aynı eser*, s.26.
- (11) *Aynı eser*, s.26.
- (12) *Aynı eser*, s.35.
- (13) S.P.Huntington-J.1.Dominquez, *Siyasal Gelişme* (çev: E.Özbudun), Ankara, 1986, s.20.
- (14) D.J. Elkins-R.E.B.Simeon, "A Cause in Search of Effect, on What Does Political Culture Explain?" *Comparative Politics*, 11/2 (1969). S.129.
- (15) R.E.Klatch, "Of Meanings and Masters: Political Symbolism and Symbolic Action", *Polity*. 21/1/(1988), s.139.
- (16) *Aynı makale*, s.140.
- (17) L.Dittmer, "Political Culture and Political Symbolism", *World Politics*, 29/4 (1977), s.566.
- (18) C.D.Elder-R.W.Cobb, *The Political Uses of Symbols*, New York, 1983, s.31-32.
- (19) R.E.Klatch, *a.g.m.*, s.139.

- (20) C.Geertz, "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture", *The Interpretation of Cultures* içinde, New York, 1973.
- (21) Ş.Mardin, "Siyasal Sözlüğümüzün özellikleri: 1. 'Faşizm', *Siyasal ve Sosyal Bilimler: Makaleler 2* içinde, İstanbul, 1990, s.142.
- (22) Elder-Cobb, a.g.e., S.42.
- (23) Elder-Cobb, a.g.e., S.59.
- (24) R.Wuthnow, "Comparative Ideology", *International Journal of Comparative Sociology*, 22/3-4 (1981), s.121.
- (25) Aynı makale, s.123.
- (26) P.E. Converse, "The Nature of Belief Systems in Mass Publics", *Ideology and Discontent*, Ed., D.Apter, New York, 1964, s.207.
- (27) E.Kalaycıoğlu, *Çağdaş Siyasal Bilim*, İstanbul, 1984, s.191.
- (28) G.Sartori, "Politics, Ideology and Belief Systems", *American Political Science Review*, 63 (1969), s.404-405.
- (29) E.Kalaycıoğlu, a.g.e., s.187.
- (30) E.Kalaycıoğlu, a.g.e., s.189. Krş., P.Converse, a.g.e., s.213-217.
- (31) L.Dittmer, a.g.e., s.575.
- (32) L.Dittmer, a.g.m., s.575.
- (33) E.Kalaycıoğlu, a.g.e., s.190.
- (34) Sartori, a.g.m., S.408.
- (35) Ş. Mardin, "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol", Ş.Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4* içinde, İstanbul, 1991, s.186.
- (36) F.W.Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965.
- (37) Mardin, "Türkiye'de Muhalefet ve kontrol", a.g.m.
- (38) Mardin, aynı makale, s.188-189.
- (39) Aynı makale, s.192.
- (40) F.W.Frey, "Patterns of Elite Politics in Turkey", *Political Elite in the Middle East*, ed., G.Lenczowski, Washington, 1975, s.45.
- (41) Bk., İ.Turan, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", *Türk siyasal Hayatının Gelişimi*, Eds, E.Kalaycıoğlu - A.Y.Sarıbay, İstanbul, 1986.
E.Kalaycıoğlu, "Political Culture and regime Stability: The Case of Turkey", *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/3 (1988).
- (42) E.Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, (Çev: N.Arat), İstanbul 1980, s.107-131; S.K.Langer, *Philosophy in New Key*, Cambridge, 1971, Third Edition, s.103-143.
- (43) O.Hertzler, *A Sociology of Language*, y.y. 1965, zikreden: J. M. Charon, *Symbolic Interactionism*, Englewood Cliffs, 1989, 3rd.Ed, S.44-45
- (44) K.Pekonen, "Symbols and Politics as Culture in the Modern Situation: the Problem and Prospects of the 'New', *Contemporary Political culture*, ed, J.R.Gibbins, London, 1989, s.132.

- (45) J.M.Chron, *Symbolic Interactionism*, Englewood Cliffs, 1989, 3rd, Ed, s.44.
- (46) Pekonen, *a.g.m.*, S.128.
- (47) P.Berger-t.Luckmann, *The Social Construction of Reality*, Harmondsworth, 1981, s.50.
- (48) Ş.Mardin, *İdeoloji, a.g.e.*, s.89-90.
- (49) Aynı eser.
- (50) G.Kress-R.Hodge, *Language as Ideology*, London, 1979, s.5.
- (51) M.Edelman, *Politics as Symbolic Action*, New York, 1971, s.66.
- (52) J.B.Thompson, *Studies in the Theory of Ideology*, Cambridge, 1984, s.47; P.Bourdieu'ye atfen.
- (53) Dilin toplumsal ilişkilerde, özellikle toplumsal sınıflar bakımından oynadığı kontrol rolünün ayrıntılı çözümlemesi b.Bernstein'in Çalışmalarında mevcuttur. Bk., *Class, Codes and Control*, Vol.1, London, 1971.
- (54) Edelman, *Politics as Symbolic Action, a.g.e.*, S.66.
- (55) Dittmer, *a.g.e.*, S.568.

4. YURTTAŞLIK VE KATILMACI DEMOKRASİ

I. Kavramsal İlişki

A. Yurttaşlık

Lâtince (civis) ve Yunanca (polities) kökenleri itibarıyla, yurttaş, en basit anlamda bir siyasal topluluğun üyesi demektir⁽¹⁾.

Özellikle eski Yunan'da şehir devletinde (polis) yurttaş; kölelerden ve meteklerden, yani yabancılardan ayrıcalıklı olarak şehrin siyasal hayatına katılma hakkı olan zümreyi ifade eden bir kavramdı.

Eski Yunan'da yurttaşların elde ettikleri katılma hakkı doğuştan kazanılan bir haktı; bu da, Yunanlıların ana ve babalarının üyesi oldukları şehirlerin yurttaşları olarak kalmalarından kaynaklanmaktaydı. Buna bağlı olarak, yurttaşlığın doğurduğu hak; asgaride siyasal bir etkinliği veya kamu işlerine katılma hakkını içeren üyelik hakkı idi. Buna göre, yürürlükte olan demokrasi derecesine göre, sözkonusu katılma hakkının Şehir Kurulu toplantılarına katılma hakkından ibaret kalması kadar, daha dar veya daha geniş bir görevler silsilesine seçilmek hakkı da olabilirdi. Bu bağlamda, önemli olan husus, bir Yunanlı için yurttaşlığın daima, böyle bir katılmayı az veya çok gerekli kıldığıydı⁽²⁾.

Bir başka önemli husus da şuydu: Yunanlı, yurttaşlığını sahip olduğu bir şey olarak değil, daha çok aileye üye olmak gibi paylaştığı bir şey olarak düşünürdü⁽³⁾.

Şüphesiz, yurttaşın eski Yunandaki bu konumu, çok

daha sonraki dönemlerde siyasal düşünürlerin kavramlaştırmalarında etkisini göstermiştir. Örneğin, J.J.Rousseau'nun siyasal düşüncesinde yurttaş olmanın belirleyici özelliği bütünü bir parçası olarak varolmak; bu sayede insanın değerinin de bütüne, yani topluluğa bağlı olmak şeklinde belirleniydi⁽⁴⁾. Bu noktadan hareketle, Fransız devriminin Rousseau düşüncesinin hayli etkili olduğu Jakoben dönemde, yurttaşlık din, zümre (estate), aile ve bölge gibi alternatif kimliklere karşı her Fransızın hâkim (dominant) kimliği olarak yerleştirme gayretinin konusu olmuştur. Öyle ki, o dönemin yaygın onursal ünvanı olan Monsieur (bay/bey)'ün tamamen evrensel citoyen (yurttaş) ile ikame edilmesi sözkonusu gayreti sembolize etmekteydi. Yurttaşlığın yaygınlık kazandığı ölçüde erdemli davranışın temel güdüsü sayılan dinsel inanç ve ailevi sadakat arka plâna itilmiştir. Dolayısıyla, Jakoben ideolojide yurttaşlık, herkesin topluluğa hizmetle yükümlü olduğu evrensel bir görev haline gelmiştir⁽⁵⁾.

Bununla beraber, görevin lâyikeyle ifası için Jakobenler yurttaşlara özgür, özerk ve karar alıcı özellikler de atfetmişlerdir. Bu anlamda, Fransız devriminin ürünü olan yurttaş, şehir -devletinin yurttaşına göre daha aktif konuma sahip olmuştur. Çünkü, Fransız devriminin yurttaş, şehir devletinin yurttaş gibi yürürlükte olan demokrasinin derecesine bağlı bir katılma hakkına sahip değildi. Tersine, kendi özgür, özerk ve aktif konumu, yürürlükteki demokrasinin derecesini belirlemekteydi: bu anlamda, çağdaş demokrasilerin yurttaş tipinin atası Fransız devriminde doğmuştur demek yanlış olmayacaktır.

Dolayısıyla, şehir-devletinden başlayıp günümüze kadar geçen sürede "yurttaş" kavramıyla kastedilen iki farklı anlayış etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, yurttaşlığı bir görev, bir sorumluluk, gururla kabul edilmiş bir yük olarak tanımlar. İkincisi ise, yurttaşlığı bir statü, bir yetki, bir hak veya pasif şekilde kullanılan haklar manzumesi olarak görür. Birinci anlayışta yurttaşlık hayatımızın çekirdeğini oluşturur; ikincisinde hayatımızın dışsal çerçevesi olarak belirir.

Hayatımızın çekirdeği olarak yurttaşlıkta aktörlerin bir diğere sıkı sıkıya bağlılığı sözkonusudur. Dışsal çerçeve olarak yurttaşlıkta bu sıkı bağa rastlanmaz; aktörlerin ayrı bağılıkları vardır. Bu itibarla, yurttaşlığı bir görev olarak tanımlayan anlayış yurttaş aynı zamanda siyasal hayatın baş aktörü olarak görür; o hem kanun yapıcıdır, hem de kendi günlük işlerinin yönetimini ifa eder. Oysa, statü olarak yurttaşlık anlayışında kanun yapma ve yönetim başkalarının işidir; yurttaş'ın işi özeldir⁽⁶⁾.

Hiç şüphesiz, günümüz demokrasilerinin dayandığı, yukarıda sözünü ettiğimiz birinci tür yurttaşlık anlayışıdır. Zaten, çağdaş demokrasiler üzerine yapılan araştırmalarda da ortaya konmuştur ki, bir demokrasinin başarımını (performance) belirleyen, tüm yurttaşların siyasete katılmaları ve aktif olmaları; kısacası yurttaşlık kültürü (civic culture)'nin o toplumda egemen olmasıdır⁽⁷⁾.

Bu noktada bir hususu vurgulamakta yarar vardır: Çağdaş demokrasiler, görüldüğü gibi, yurttaşlığın temelini siyasal kontrolün sağlanmasına katılmak olarak kabul ediyorlar. Bunun ise, seçim yoluyla gerçekleşeceğine hiç şüphe yoktur. Oysa bir başka şüphe edilmeyecek husus, çağdaş demokrasilerin seçime indirgenemeyeceğidir. Seçim, siyasal katılmanın hukuki boyutudur. Çünkü, seçim yoluyla siyasal katılma evrensel oya dayanan siyasal topluluğun yasal üyeliğini icap ettirir. Seçimlerin her demokraside dönemsel olarak (4-5 yılda bir) yapıldığını göz önüne aldığımızda, seçimlerin yapılmadığı zamanlar yurttaşların siyasal kontrolü sağlamaya ne şekilde, nasıl katılacaklarına karar vermemiz zorlaşacaktır.

Bu sebeple, katılmayı seçimlerle sınırlı tutmak, yurttaşlığın alanını fazlasıyla daraltmak, ayrıcalıklı gruplara o görevi tanımak olur. Böyle olursa da şehir devletinin yurttaşlık anlayışından ileri gidememiş sayılırız. Hatırlanırsa, şehir-devletinde yurttaş o topluluğun yönetici grubunun ayrıcalıklı statülere sahip olanlarına denirdi.

Buna rağmen, ilgili yazında yaygın olan tanım, yurttaşlığın bir topluluğa katılma veya ona üye olma şeklinde yapıları-

dır. Örneğin, çalışması klasikleşmiş olan T.H.Marshall'ın tanımını bu türdendir. Ona göre, yurttaşlık bir topluluğun tam üyeliğinin doğurduğu bir statüdür. Ayrıca, bu statüye sahip olanlar, statüye ilişkin haklar ve görevler bakımından eşittirler⁽⁸⁾. Burada tanım itibariyle, yurttaşlık, sadece bir topluluk içinde işlev kazanan, ancak bu sayede belirli haklara ve görevlere sahip olmayı içeren bir statüden ibarettir. Bu sebeple, yurttaşlığın aktif ve katılımcı boyutu adeta ortadan kalkmış görünmektedir. Dolayısıyla, özellikle aktif ve katılımcı boyutları dikkate alan daha başka bir tanıma ihtiyacımız bulunmaktadır. Böyle bir tanıma G.A.Kelly'den esinlenerek, fakat onunkini genişleterek⁽⁹⁾ şu şekilde yapabiliriz: Yurttaşlık bir topluluğa katılarak veya üye olarak ve bu üyelik çerçevesinde edinilen hak ve görevlere dayanarak kendilerinin ve gruplarının çıkarlarını içeren özel alanda olduğu kadar kamu alanında da eylemde (act) bulunma hakkıdır. (*)

Tanımımıza göre, yurttaşlığın ifa edilmesi, her şeyden önce, katılmayı ve aktif olmayı teşvik eden bir demokrasiyi zorunlu kılar ki, bu katılımcı demokrasi (Participatory democracy)'dir. Bu zorunluluğu açıklayabilmek için biraz da "katılımcı demokrasi" kavramı üzerinde durmak uygun olacaktır.

B.Katılımcı Demokrasi

Bilindiği gibi, *demokrasi* kelime kökeni itibariyle halkın (demos) iktidarı (kratos) anlamına gelmektedir. Fakat, halk kavramının muğlak oluşu yüzünden, Sartori'nin belirtmiş olduğu gibi, "demokrasi halkın iktidarısıdır" öncülünden kesin ve yararlı sonuçlar çıkarmak güçtür⁽¹⁰⁾. Çünkü, Sartori'ye göre, "halk"ın anlamlarının muğlaklıktan kurtarılması, bir tarihi dayanaklar sorununu da ortaya çıkarır: "...*Demokratia* terimi ortaya atıldığı zaman söz konusu halk, bir kolektif karar verici organ olarak iş gören küçük, bir birine bağlı bir topluluk, bir lojik demokrasi teorisi 'halkın kim ol-

(*) Kamu/Özel alan ayırımına "Devlet" bölümünde değinilecektir.

ğunu' güya elde tutulur bir şekilde göstermeyi kalktığı zaman. Yunan *demos*'u akla gelmektedir, diğer yandan bir siyasal sistem büyüdükçe halk kavramının gerçek bir topluluğu daha az belirtiş ve daha fazla bir mantıki yapıya veya mantıki kurguyu göstermeye yöneliş olayı ile ya hiç ya da çok az ilgilenilmektedir⁽¹¹⁾. Sonuç itibariyle de, "halk" *herkesin* yerini almaya başlayan bir terim olmuş ve bu herkes git-tikçe artan bir şekilde kaygan ve şekilsiz toplum (Gesellschaft) özelliği daima artan ve topluluk (Gemeinschaft) özelliği daima azalan bir yığın haline gelmiştir.⁽¹²⁾

O halde, bu bağlamda, demokrasinin temel siyasal aktörü halktır, dediğimizde aslında hiç bir şey ifade etmemiş oluyoruz.

Oysa, katılımcı demokraside temel siyasal aktör topluluk olduğundan⁽¹³⁾ halk'ın yerini yurttaş almış olur ve böylece kavramsal bir muğlaklık da ortadan kalkar.

Öte yandan, katılımcı demokrasi ile kastedtiğimiz ise şudur:

Yurttaşların kendilerini etkileyen tüm kararların alınmasına etkin olarak çeşitli şekillerde katılmaları ve bu katılımın toplumun tüm sektörlerinde oldukça yüksek bir ademi merkezîyetçilik aracılığıyla gerçekleşmesi⁽¹⁴⁾. Bu bağlamda katılımcı demokrasinin sahip olduğu özellikleri ise şöyle sıralayabiliriz⁽¹⁵⁾:

- Tüm Bireylér kendileriyle ilgili tüm kolektif karar almalarına arzuladıkları genişlikte katılmalarını sağlayacak fırsatlara tamamen sahip olmalıdırlar.

- Kollektif karar almaya katılma oy vermeyle sınırlı olmamalıdır, çok çeşitli başka faaliyetleri de kapsamalıdır.

- Kollektif karar almadaki sorumluluk geniş bir şekilde dağılmalıdır, sadece resmi görevlilerle ve/veya uzmanlarla sınırlandırılmamalı, bu kararlardan etkilenecek tüm şahısları kapsamalıdır.

- Siyasal olmayan alanlarda kolektif alanlardaki kolektif kararlara katılma, bireylere siyasal hüner ve normları

öğretici ve onları daha geniş siyasal meselelere katılmayı güdüleyici nitelikte olmalıdır.

Bu özellikler, göstermektedir ki; katılımcı demokrasi için gerekli olan yurttaşların bilincinde bir değişimin gerçekleşmesi; kendilerini aktif olarak görmeleri, bunun için kapasitelerini arttırmaya gayret etmeleri ve geliştirmeleridir⁽¹⁶⁾. Dolayısıyla, yurttaş ancak özerk olduğu ve kendini geliştirdiği oranda katılımcı demokrasi gerçekleşebilir; katılımcı demokrasinin gerçekleştiği oranda da yurttaş özerk olup kendini geliştirebilir.⁽¹⁷⁾

Günümüzde katılımcı demokrasiye dair esas problem, onun nasıl işlediği değil, ona nasıl ulaşılabileceğidir⁽¹⁸⁾. Bu da, şüphesiz katılımcı demokrasinin henüz tam gerçekleşmemiş bir ideal olmasından kaynaklanan bir sorundur. Soruna çözüm önermenin yeri burası olmamakla beraber; aslında genel olarak tarihsel süreç içinde demokrasinin tüm türleri için bir ideal'in öngörüldüğü ve bunun realite ile çekişmesi söz konusu olmuştur⁽¹⁹⁾. Bizim için önemli olan, ideal kabul edilse de, katılımcı demokrasinin tarihsel süreçte varılan en son aşamayı ifade etmesi ve yurttaşlığa kazandırdığı yeni anlamları içermesidir. Bu sebeple, aşağıda bu bölümde açıklayageldiğimiz kavramsal ilişkinin tarihsel arkaplanına ayrıca bakmak faydalı olacaktır.

II, Tarihsel Arkaplan: Ulus-Devlet Kurma Süreci ve Yurttaşlık

Ortaçağ kentlerinde de eşit yurttaşlık olgusunun örneklerine rastlanmaktaydı ama, bu kentlerde özgül hak ve görevler yerel olarak sınırlıydı. Ancak ulus-devlet olgusunun ortaya çıkmasıyla yurttaşlık hak ve görevleri yerel olmaktan çıkmış, ulusal niteliğe bürünmüş, giderek evrenselleşmiştir.⁽²⁰⁾

Dolayısıyla, modern veya ulusal-demokratik yurttaşlığın batı kapitalizminin gelişmesine paralel bir tarihi vardır⁽²¹⁾. Tarihsel, olarak, ulus kurmanın ve demokratikleşmenin çekirdek ögesi, esas itibariyle "Yurttaş" olarak sınıfla-

nan tüm yetişkinlerin haklarının ve görevlerinin yasallaştırılmasıdır⁽²²⁾. Kapitalizm bu bağlamda yurttaşlığı şu özellikleriyle teşvik etmiştir: Kapitalizm, her şeyden önce, mübadele ilişkileri aracılığıyla evrensel kültürün büyümesini sağlamış, tüketicinin özerkliğine fazlasıyla önem vererek bireyselliğin doğmasına katkıda bulunmuştur. Genel olarak, kapitalizm statü hiyerarşisinden daha çok sözleşmeye dayanan ilişkileri esas aldığından; hükümetin de toplumsal bir sözleşme temelli üzerine inşa olması gerektiği fikrini benimsemiştir. Bu fikir, hem tamamen kapitalist ekonomik ilişkilerle uyumun bir ifadesi, hem de yurttaşlığı ortaya çıkaracak kurumlar manzumesinin bir zeminiydi.⁽²³⁾

Bu bakımdan, Batı Avrupa toplumlarında ulus-devlet kurma süreci dört aşamada tamamlanmıştır⁽²⁴⁾:

Birinci aşama, onbeşinci yüzyıldan Fransız devriminin yapıldığı onsekizinci yüz yıla kadar çok uzun bir süreyi kapsar ve devletin oluşumunu içerir. Bu aşamanın ortaya çıkarıldığı önemli sonuç, seçkinler düzeyinde ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan bütünleşmenin gerçekleşmesidir.

İkinci aşama, kitlelerin giderek artan oranda sisteme dahil olmasını ifade eder. Bunda asker ocağının, okulun, yeni kitle iletişiminin merkezin seçkinleriyle kenar arasında teması sağlayan kanallar olarak oynadığı rol etkili olmuştur. Bir diğer önemli etken, aynı kanalların kitleler nezdinde yarattığı yeni kimlik duygusudur. Bu yeni kimliğin, kiliseler, mezhepler veya yerel seçimler tarafından yaratılmış olan egemen kimlikle çatışma içine girmesi, ikinci aşamanın ortaya çıkarmış olduğu önemli sonuçtur.

Üçüncü aşama, toplum üyelerinin siyasal sistemin işleminde tebalıktan aktif yurttaş kavramına geçmelerini içerir. Bu, muhalefete tanınan güvencenin kurumsallaşması; temsil organları üyelerinin seçiminde daha geniş bir seçmen kitlesine hak tanınması; siyasal partilerin örgütlenip çıkarların birleştirilmesi ve ifadesi işlevlerini görmelerine paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu aşamaya tekabül eden önemli iki oluşum; endüstriyel ve ulusal devrimlerin başarılanması ve

bunların yaratmış olduğu çatışmalardır: Ulusal devrimle beraber bir yandan kenar bölgelerdeki azınlık kültürüyle hakim kültür arasında; öbür yandan merkezi devlet otoritesiyle kilise(ler) arasında çatışmalar gündeme gelmiştir. Endüstriyel devrimin ürünü olan çatışmalar ise, özelde topraktaki mülkiyet çıkarlarından vücut bulan hakim sınıf ile doğum halindeki burjuvazi arasındaki; genelde mülk sahipleri ve işverenlerle, kiracılar ve işçiler arasındaki bölünmelerden kaynaklanmıştır. Bu aşamada, değerlere dayanan yerel çatışmalardan, daha çok çıkarlara dayanan işlevsel çatışmalara geçilmesi çok önemli bir değişim olarak ortaya çıkmıştır.

Dördüncü aşama, devletin idari aygıtlarının genişletilmesine ilişkin süreci kapsar. Bu aşamada yeniden dağıtım araçlarının artması; kamu refahını sağlamaya yönelik hizmetlerin genişletilmesi; ulusal çapta ekonomik koşulları eşitlemeye yönelik politikaların uygulanması (müterakki vergileme, zengin sınıflardan ve bölgelerden, fakir sınıflara ve bölgelere kaynak aktarımı gibi), devlet nüfuzundaki artışın göstergeleri olarak belirmiştir.

Söz konusu dört aşama bağlamında, Batı Avrupa toplumlarında *merkez* (center) ile *kenar* (periphery) arasındaki etkileşim, hukuk, ordu (güç), kültür ve ekonomi gibi dört kanal aracılığı ile ve üç boyutlu olarak gerçekleşmiştir⁽²⁵⁾.

Merkez-Kenar arasındaki etkileşimin birinci boyutu, teba konumunda olan kenarın işlevsel farklılaşma düzeyi ve merkez bağıllılığıyla ilintilidir. Bu açıdan ortaya çıkan önemli husus, söz konusu bağımlılığı sağlayan kurum veya araçların neler olduğudur. Bunlar ordu, yerel yönetimler, kentler gibi kurumlar; dil veya din gibi araçlardır.

İkinci boyut, merkezin temel öğelerini meydana getiren içsel ve dışsal kaynaklarla ilintilidir. Bu açıdan üzerinde durulması gereken husus ise; hangi tür ittifakların sistem içinde hakim olduğu ve sistemin dışsal kaynakları harekete geçirme yeteneklerinde seçkinler arasında hangi türden farklılıkların var olduğudur.

Nihayet üçüncü boyut, değişim sürecinin toplumdaki

topluma gösterdiği farklılıkları veya benzerlikleri içerir. Bu çerçevede, ilk kurulan merkez-kenar bağlantısının hangisi olduğu ve ilki diğer hangi tür bağlantıların izlediği; merkezden gelen baskılara kenarın verdiği yanıtların ne gibi özelliklere sahip olduğu önem kazanmaktadır.

Merkez-Kenar arasında sağlanan etkileşim, tarihsel süreç içinde belirli bir yapı ve işlev farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu farklılaşmalar, ekonomik-teknolojik; askeri-idari; yargısal-yasamsal; dinsel-sembolik türlerde ortaya çıkmışlardır. Bu çerçevede, ekonomik-teknolojik farklılaşma, yerel endüstriyel-ticari organizasyonları barındıran bir yapı olarak kentleri doğururken; diğer farklılaşma türleri, sırasıyla dış çatışmaları kontrol örgütü olarak orduyu; iç çatışmaları çözücü bir kurum olarak yargıyı; yerel dinleri temsil eden bir yapı olarak kiliseleri ortaya çıkarmıştır⁽²⁶⁾.

Ulus-devlet kurmada bir yandan işlevsel farklılaşmanın, öbüryandan Merkez-Kenar arasındaki etkileşimin niteliği, Batı avrupa toplumlarında tarihsel süreç içinde beliren sosyo-ekonomik, kültürel-ideolojik ve siyasal oluşumlar; bu oluşumların içerdiği çeşitli sorunları ve sorunların çözümünde uygulanan politikaları da belirlemiştir. Şekil 7 bütün bunları özet olarak ifade etmektedir.

Şekil 7’de de görüldüğü üzere,, Batı Avrupa toplumlarında ulusdevlet kurma süreci, *nüfuz etme* (devletin belirmesi), *standartlaşma* (ulusal kimliğin oluşması), *katılma* (siyasal yurttaşlığın yerleşmesi), nihayet *kaynakların/fırsatların yeniden dağılımı* (sosyal yurttaşlığın yerleşmesi) gibi oluşumları içermektedir. Bunlar, aynı zamanda Batı Avrupa toplumlarında uygulanan demokrasilerin de arka planını ifade etmektedir. Bu noktada, söz konusu toplumlarda demokrasinin doğmasında ve gelişip pekişmesinde merkezin sahip olduğu üç önemli olanaktan söz etmek gerekmektedir. Bunlar⁽²⁷⁾:

1. Uzman bürokrasilerin ve hukuk kurumlarının gelişmiş olması (Bu büyük ölçüde kilise ile merkez arasındaki iş birliği sayesinde sağlanmıştır).

Şekil 7

Batı Avrupa'da Uluslaşma-Demokratikleşme Süreci ile Yurttaşlığın İlişkisi

BATI AVRUPA'DA ULUSLAŞMA-DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ İLE YURTTAŞLIĞIN İLİŞKİSİ

İŞLEVSEL FARKLILAŞMALAR

Merkez-kenar

etkileşiml :	Güç:	Kültür	Hukuk:	Ekonomi
Kenarın bütünleşme derecesi:	Çıkarıcı kurumların gücü. Bu	Standartlaştırıcı kurumların gücü.	Yerel hukukî geleneklere karşı	Temel ekonominin kent ağı ile bütünleşmesi
Girdi değişkenleri potansiyel ifade değişkenleri	kurumlara karşı muhalefetin çapı.	Karşıt kurumların gücü.	empoze ettiklerinin gücü.	ayrılması.
Merkezi belirleyicilik derecesi:	Askeri kurumların dışsal ve içsel kaynakları arasındaki denge	Dinsel ve/veya dinsel standartların birliğine karşı farklılığı.	Ülke sisteminin bütünlüğüne karşı farklılığı.	Ülke ekonomisinin kapalılığına karşı açıklığı.
Çıktı değişkenleri.	(ittifaklar, kıtasal tahrikler).			
Sistem kurma süreci:	Nüfuz etme: Devlet kurma.	Standartlaşma: Ulus kavramı.	Katılma haklarının eşit haklar haline getirilmesi: Siyasal yurttaşlığın yerleşmesi.	Kaynakların, fırsatların yeniden dağılımı: Sosyal yurttaşlığın yerleşmesi.
Sadakât değişkenleri.				

2. Ticaretin genişlemesi, buna paralel olarak yeni endüstrilerin doğması.

3. Ulusal alfabenin ortaya çıkması ve böylece kenarın kültürel olarak iç iletişimin standart bir aracı etrafında birleştirilmesi.

Batı Avrupa toplumlarının ulus-devlet kurma, dolayısıyla kendi demokrasilerini pekiştirmelerinden bazı ortak sonuçlar çıkarmak gerekirse, şunlar söylenebilir: söz konusu toplumlarda, her şeyden önce, toplum kesimlerine nüfuz etmede kullanılan devlet gücünün, kenar üzerinde bütünüyle bir tahakküm kurma şeklinde tezahür ettiğine rastlanmaktadır. Devletin belirlediği andan itibaren sınırlandırılması kenarın merkez karşısındaki özerkliğinin ifadesi olmuştur. Bunun yanında, Batı Avrupa toplumlarının gerek dil, gerek din açısından çeşitlilik gösteren kültürleri; belirli ölçüde bir karşıtlığın varlığına rağmen *bölünerek bütünleşme* içinde ortak bir çerçevenin öğeleri olabilmişlerdir. Bu sayede ulusal kültürlerinin standartlaşmasını gerçekleştirmişler ve ulusal kimlik krizini aşabilmişlerdir.

Şüphesiz, ulusal kimlik krizinin aşılması, aynı zamanda değer çatışmalarının önemini de nispeten azaltmıştır; bu yerine kaynakların ve fırsatların yeniden dağılımı üzerinde yoğunlaşan çıkar çatışmaları gündeme gelmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan önemli bir sonuç da çıkarların farklılığının meşru görülmesi ve savunulması için öncelikle toplumsal ve siyasal ortamın yaratılmış olmasıdır. Yurttaşlık (siyasal ve sosyal boyutlarıyla) böyle bir ortamın ürünüdür. Ancak gene tarihsel olarak bu ürün tek boyutlu bir özelliğe de sahip değildir. Özellikle katılımcı demokrasi açısından yurttaşlığın sahip olduğu bütün boyutları üzerinde ayrıca durmak yararlı olacaktır.

III. Yurttaşlığın Boyutları: Sivil, Siyasal ve Sosyal

Buraya kadar anlatılanlardan, tarihsel olarak yurttaşlığın biri sosyal, öbürü siyasal iki boyutu olduğu anlaşılmaktadır. Fakat, T.H.Marshall, daha önce andığımız çalışmasında

yurttaşlığın bir de sivil (civil) boyutu olduğuna dikkatlerimizi çekmektedir. Dolayısıyla, burada biz de Marshall'ın sınıflamasını esas alıp, yurttaşlığın sivil, sosyal ve siyasal üç boyutu üzerinde duracağız⁽²⁸⁾.

Sivil boyut, konuşma, düşünce ve inanç, mülk edinme hakkı gibi bireysel özgürlükler için gerekli olan haklardan meydana gelir. Mahkemeler bu hakları savunan ve koruyan kurumlardır.

Siyasal boyut, siyasal iktidarın kullanımına katılma hakkını içerir. Parlâmento ve yerel yönetim meclisleri yurttaşlığın siyasal boyutunu sembolize eden kurumlardır.

Sosyal boyut ise, ekonomik refah ve güven hakkından toplumda geçerli standartlara göre yaşama hakkına kadar geniş bir haklar yelpazesini kapsar. Eğitim ve sosyal hizmet kurumlarını bu hakların sağlanmasına yönelik çalışan kurumlar olarak belirtebiliriz.

Tarihsel olarak, sivil haklar 18.yy. siyasal haklar 19.yy. ve sosyal haklar 20.yy.'daki gelişmelerin ürünüdürler⁽²⁹⁾. Yurttaşlık hakkı olarak, bütün bunlar bir ulus-devlet içindeki topluluğa üyeliğin kazandırmış olduğu haklar olduğundan, nihai olarak devlet tarafından güvence altına alınmışlardır. Buna rağmen devlet güvencesi bu hakların sahip olduğu tek özellik değildir. Genel olarak sözkonusu haklar her şahıs için onları kullanma görevini de içerir. Bu bakımdan yurttaşlık hakları devletin üyelerine karşı yerine getirdiği görevler şeklinde de nitelenebilir⁽³⁰⁾. O kadar ki, hakların sivil, siyasal ve sosyal olarak sınıflamasına, dolayısıyla yurttaşlığın boyutlarına devletin üyelerine karşı olan bu görevleri veya yükümlülükleri açısından da yaklaşabiliriz. Örneğin, Macpherson'un yapmış olduğu gibi, sivil hakları devlete karşı olan haklar; sosyal hakları da devlet tarafından garanti edilmiş, talep edilen faydalar olarak görebiliriz. Bu açıdan diyebiliriz ki; bireyler için yurttaş olarak eylemde bulunmak devletin müdahale edemeyeceği özgürlükler manzumesini kapsamalıdır; öte yandan, bireyler için yurttaş olarak tüketmek devletin sağladığı bir olanak olmalıdır⁽³¹⁾.

Siyasal haklara gelince: Yurttaşlığın hem bir statü, hem de bir haklar manzumesi olarak karakterize edilmesi, siyasal hakların esas itibariyle statülerin sosyal özelliğinden türediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, 19.yy.'da Kapitalizm siyasal hakları sivil hakların bir yan ürünü olarak görmekteydi. Oysa, 20.yy.'da siyasal haklar, doğrudan ve bağımsız olarak yurttaşlıkla irtibatlandırılmıştır⁽³²⁾. Çünkü, sivil haklar, rekabetçi pazar ekonomisi için esas olduğundan, bunun her bireye bireysel statüsünün bir parçası şeklinde ekonomik rekabette bağımsız birim olarak katılma gücünü verdiği varsayılmıştır⁽³³⁾. Fakat kapitalizmde ekonomik rekabetin doğurduğu sınıfsal eşitsizlik, siyasal sürece katılmada bireysel özgürlüğün bu eşitsizliğe dayanarak gerçekleşmesinin güçlüğüne göstermiştir. Dolayısıyla, siyasal hakların statüden bağımsızlaşarak ve hukuki bir güvence kazanarak, bir devletin, bu devlet içinde bir topluluğun üyesi olmakla elde edilmesi gerçekleşmiştir. Bu anlamda yurttaşlığın siyasal boyutu, bireyin mensubu olduğu devletle üyelliğini ifade eden *resmi bir kimlik* niteliğini taşır⁽³⁴⁾.

Ancak, yeri gelmişken hemen belirtmek gerekir ki, resmi kimlik olarak siyasal yurttaşlık, *ulusal kimlik*ten farklıdır. Ulusal kimlik, bireyin devletle değil, toplumla olan bağını ifade eder ve hukuki olmaktan çok öznelir. Ulusal kimlik, evde okulda öğrenilir; bireyler tarafından seçilir. Fakat, yurttaşlık devlet tarafından verilir. Bunun için iki kavram birbirisiyle sınırdaş değildir⁽³⁵⁾.

Buraya kadar yapılan açıklamalar, yurttaşlığın sözkonusu üç boyutuyla katılımcı demokrasi arasındaki ilişkilendirmeyi de gündeme getirmektedir. Bu bağlamda diyebiliriz ki, eğer katılımcı demokrasiyi sivil, siyasal ve sosyal boyutlarıyla yurttaşlığın gelişmesi için bir ortam olarak esas alıyorsa; herşeyden önce siyasal ve sosyal eşitliğe karşı daha duyarlı olmak, devleti ve siyasal süreci buna uyarlayarak yurttaşlığın toplumu eşitlikçi bir siyasal çerçeveye sokmasına fırsat ve imkân tanımak gerekir. Eğer yurttaşlar siyasal sürece etkin şekilde katılma için fırsat ve imkânların var olduğunu

görürlerse, katılmaya attettikleri değeri ve önem de artar. Böylece, kolektif kararlarla kendileri arasında daha sıkı bir psikolojik bağ kurarak katılcı demokrasinin hayata geçirilmesinde önemli aktif işlevler görürler. Tersî durum, onların kendilerini pasif konumda görmelerine yol açar, dolayısıyla katılcı demokrasinin işlemlerini aksatır.

Fakat günümüzdeki sosyal hareketler çeşitli boyutlarıyla yurttaşların esas itibarıyla katılcı demokrasinin gelişmesinde ne kadar çok aktif olduklarının önemli göstergeleridir. Bunun için söz konusu hareketler üzerinde biraz durmak uygun olacaktır.

IV. Katılcı Demokrasi, Yurttaşlık ve Sosyal Hareketler

Sosyal hareketler üzerinde durmak katılcı demokrasinin yurttaşlık için öngördüğü sınırları saptamak bakımından önemlidir. Çünkü, Turner'ın da vurguladığı gibi, sosyal hareketler sağladıkları (veya zorladıkları) katılım olanaklarıyla yurttaşlık kavramını genişleten "dalgalar"⁽³⁶⁾ niteliğindedirler.

Sosyal hareketler, esas itibarıyla, üretim, bilgi, etik kuralları gibi belli başlı kültürel kaynaklara uygulanan sosyal tahakküm (domination) ilişkilerini dönüştürmeyi amaçlayan eylemlerdir⁽³⁷⁾. Bu anlamda sosyal hareketler, toplumun "hasta" addedilen bir ögesine (bir değere, bir norma, bir otorite ilişkisine veya toplumun bizzatı kendisine) yönelik kültürel bir sorgulamayı ve bu sorgulama sonucu sosyal ilişkileri yeniden tesis etmeyi içerir⁽³⁸⁾.

Dolayısıyla bu hareketler, siyasal hareketlerden farklı olarak, siyasal iktidarı (veya kontrolü) ele geçirmeye yönelmezler; bunun yerine sosyal kolektivitinin, çıkarları, değerleri ve normlarla ilgili isteklerini dile getirirler. Bu bakımdan da, öncelikle sosyal katılımın nelerden oluşacağını yeni bir tanımını yaparlar⁽³⁹⁾.

Zaten, eski sosyal sistemin ve kontrol (otorite) ilişkile-

rinin artan bir meşruluk krizine maruz kaldığı durumlarda sosyal hareketler geniş bir kültürel meydan okuma veya sosyal baş kaldırı şeklinde ortaya çıkmaktadırlar⁽⁴⁰⁾. Ancak vurgulamak gerekir ki, sosyal bir duruma yanıt teşkil ettiğine dair bir yaklaşım, sosyal hareketlerin tek tanımlayıcı ögesi olamaz. Tersine, sosyal bir durum, sosyal hareketlerin yeni kültürel modellere yönelik mücadelesi ile bu mücadelenin siyasal sistemde yol açabileceği bozulma arasındaki çatışmanın ortaya çıkardığı bir sonuçtur⁽⁴¹⁾.

Bu sebeple, söz konusu hareketler sosyal bir durumun sonucu değil, o durumların yaratıcısıdır da.

Sosyal hareketler ile yurttaşlık arasında çift yönlü bir ilişki vardır: Sosyal hareketler yurttaşlığın gelişmesini teşvik eder, ama yurttaşlık hakları da sosyal hareketlerin meydana gelmesini kolaylaştırır. Örneğin, birlik olma ve ifade özgürlüğünü içeren sivil hakların sosyal hareketlerin doğmasında geniş bir katkısı olmuştur. Buna karşılık, sosyal hareketler de yeni tip yurttaşlık haklarının doğmasında ve yurttaşlığın boyutlarını genişletilmesinde rol oynamıştır.⁽⁴²⁾

Nitekim, çağdaş sosyal hareketlerin tiplerine baktığımızda; bu hareketlerle yurttaşlık arasındaki çift yönlü ilişkiyi daha iyi anlayabiliriz.

Çağdaş sosyal hareketlerin beş genel tipini saptamak mümkündür. Bunlar⁽⁴³⁾;

- Kentlerdeki azınlık grupların mücadeleleri,
- Çevreci Hareketler,
- Kadın Ve eşcinsel özgürlüğü hareketi,
- Barış Hareketi,
- Gençlik Ve öğrenci hareketleri,

Burada bu hareketler üzerinde ayrıntılı olarak durma olanağımız bulunmamaktadır. Bununla beraber, sosyologların, sosyal psikologların, nihayet siyasal bilimcilerin çalışma-

ları,⁽⁴⁴⁾ anılan sosyal hareketlerin yurttaşlığın boyutlarını genişlettiği gibi, bu sayede artarak çoğaldıklarını göstermektedir.

Yalnız, geçerken yukarıdaki listeye önemli bir tanesini daha, dinsel hareketleri de eklememiz gerekmektedir. Bu hareketler de diğerleri gibi son tahlilde meşru yeni bir düzen yaratma, bu anlamda mevcut sosyal ilişkileri ve tahakküm biçimlerini dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu arada şu hususu eklemek yerinde olacaktır: B.Turner, yurttaşlığın ve sekülerizasyonun birbirine paralel geliştiğini; dolayısıyla yurttaşlığın gelişmesiyle dinin kimlik tanımlayıcı öge olmaktan çıktığını belirtmektedir⁽⁴⁵⁾. Oysa, bazı çalışmalar⁽⁴⁶⁾, tam tersine, sosyal hareketlerin inanç hürriyetinin önemini ortaya koyarken, dinsel kimliği yeniden canlandırdığını savunmaktadırlar.

Bunu da, sosyal hareketlerin yurttaşlığın boyutlarını genişletmesi bakımından; aynı zamanda katılımcı demokrasinin tüm toplulukları kendi kimlikleri altında kolektif kararlara katılmasını öngörmesi bakımından daha doğru ve doğal kabul etmek gerekmektedir.

Hatta, bu açıdan katılımcı demokrasi bağlamında sosyal hareketler yurttaşlık ilişkisine baktığımızda, bir başka gerçek daha karşımıza çıkmaktadır; o da "çoğul yurttaş" (pluralist citizen) gerçeğidir. Walzer'in ortaya attığı bu kavram, Almond ve Verba'nın *The Civic Culture* kitaplarında tanımlanan duruma tekabül etmektedir: Gayri resmi ve gönüllü topluluklara birden fazla üyelik⁽⁴⁷⁾.

Gerçekten de, yurttaşlık bir topluluğa üyeliği anlatıyorsa; sosyolojik olarak birden fazla topluluğun varlığının bir olgu olması birden fazla üyeliği de beraberinde getirecektir. Bunun teorik olarak ne derecede mümkün olacağı bir yana⁽⁴⁸⁾, katılımcı demokrasinin katmerli bir şekilde gerçekleşmesine katkıda bulunacağı beklenebilir.

BÖLÜM 4'ÜN DİPNOTLARI:

- (1) M.Walzer, "Citizenship", *Political Innovation and Conceptual Change*, ed., T.Ballet, al, new York, 1989, s.211.
- (2) G.H. Sabine-T.L.Tharson, *A History of Political Theory*, Hindsdale, 1973, 4 th Edition, s.21.
- (3) *Aynı eser*, s.21.
- (4) G.Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi*, İstanbul 1978. S.65.
- (5) Walzer-, *a.g.m.*, S.211-212.
- (6) *Aynı makale*, s.216.
- (7) G.Almond, S.Verba, *The Civic Culture*, Newbury Park, 1989 Sage printing, tümü.
- (8) T.H.Marshall, *Class, Citizenship, and Social Development*, Garden City, 1965, anchor books Edition, s.92.
- (9) G.A.Kelly, "Who Needs a Theory of Citizenship?", *Daedalus*, 108/4 (1979), s.27.
- (10) G.Sartori, *Demokrasi Kuramı*, (çev: D.Baykal). Ankara, t.y., S.11.
- (11) *Aynı eser*, s.13.
- (12) *Aynı yer*
- (13) M.E.Olsen, *Participatory Pluralism*, Chicago, 1982, s.23-24.
- (14) *Aynı eser*, s.26.
- (15) *Aynı yer*, Bu özellikler için bk: D.Held, *Models of Democracy*, Stamford, 1987, s.262.
- (16) C.B.Macpherson, *The life and Times of Liberal Democracy* Oxford, 1977, s.99.
- (17) *Özerklik ve kendini geliştirmenin 20.yüzyıl Demokrasi teorisinde yurttaşlığın öngereği olduğuna dair açıklamalar için bk: D.F.T-hompson, The Democratic Citizen*, Cambridge, 1970, s.13-15.
- (18) Macpherson, *a.g.e.*, S.98.
- (19) Bu konuda bk: Sartori, *a.g.e.*, s.4-8. Katılımcı demokrasi söz konusu olduğunda ideal ile gerçek arasındaki çekişmelerden doğan problemleri Olsen, şu şekilde sunmaktadır:
 1. İnsanlar kolektif karar almaya katılmak istiyorlar mı?
 2. Ev veya iş yeri gibi küçük çevrelerde öğrenilen katılma hünerleri ve tutumları daha geniş topluluklara ve toplumsal meselelere katılmayı gerekli kılar mı?
 3. Oy sandığında ek olarak bireyler karar alıcılar veya diğer bireyler üzerinde etki sağlayacak hangi kaynakları kullanabilirler?
 4. Bireyin kolektif karar almaya katılmasını kolaylaştıracak hangi yöntemler yerleştirilebilir?
 5. Örgütler karar alma sürecini daha işler kılmak için yapısal olarak nasıl ademi merkezileştirilebilir?
 6. Katılımcı demokrasinin uygulanacağı en uygun örgütsel birim nedir?

7. Katılımcı demokrasi kamu çıkarına uygun hizmet edecek kolektif kararlarla sonuçlanacak mı?
Bk: Olsen, *a.g.e.*, S.27-28.
- (20) Marshall, *a.g.e.*, S.27-28.
- (21) J.M.Barbalet, *Citizenship*, Minneapolis, 1988, s.32.
- (22) R.Bendix, *Nation-Building and Citezenship*. Garden City, 1969, (Anchor books Edition), s.90.
- (23) B.S.Turner, *Citizenship and Capitalism*, London, 1986, s.23.
- (24) Bk., S.Rokkan, "Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe", *The Formation of National States in Western Europe* ed., C.Tilly New Jersey, 1975, s.570-572.
- (25) *Aynı makale*, s.565-567.
- (26) *Aynı makale*, s.564.
- (27) *Aynı makale*, s.597.
- (28) Bu ayırım ve anlamları için bk: Marshall. *a.g.e.*, s.78-79.
- (29) *Aynı eser*, s.86.
- (30) Barbalet, *a.g.e.*, S.18
- (31) Zikreden barbalet, *a.g.e.*, S.20.
- (32) Marshall, *a.g.e.*, S.86.
- (33) Bendix, *a.g.e.*, S.96-97.
- (34) R.I. Pranger *The Eclipse of Citizenship*, New York, 1968, s.9-10.
- (35) M.Weiner, "Changing Conception of Citizenship in a multi Ethnic Society", *The Citizen and Politics: A Comparative Perspective* ed., S.Verba-L.W.Pye, Stamford, 1978, s.108.
- (36) Turner, *a.g.e.*, S.97-98.
- (37) A.Touraine, *Return of the Actor*, (Çev: M.Godzich). Minneapolis, 1988, s.64.
- (38) *Aynı eser*, s.63;66;68.
- (39) Barbalet, *a.g.e.*, S.97.
- (40) C.Boggs, *Social Movements and Political Power*, Philadelphia, 1986, s.21.
- (41) Touraine, *a.g.e.*, S.66.
- (42) Barbalet, *a.g.e.*, S.98-99.
- (43) Boggs, *a.g.e.*, S.39-47.
- (44) Bu çalışmalar için bk: F.D.Ramirez, "Comparitive social movements", *Institutional structure: Constituting State, Society, and Individual*, Eds, G.M.Thomas, Newbury Park, 1987.
- (45) Turner, *a.g.e.*, S.18.
- (46) Örneğin bk: G.M.Thomas, "Revialism. Nation-Building, and Institutional Change", ed., Thomas, vd., *a.g.e.*
- (47) Zikreden: kelly, *a.g.m.*, S.33.
- (48) Bu tartışma için bk: *aynı yer*.

5. SİYASAL PARTİLER

1. Siyasal Parti Kavramı: Kapsam ve Tanım

Çağdaş siyasal hayatın en önemli kurumlarından birisi olmalarına rağmen, siyasal partilerin öneminin anlaşılması ve araştırmaya konu olmaları uzun zaman almıştır.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar siyasal bilimciler/sosyologlar, partiler konusunda önemli sayılacak incelemeler yapmamışlardı. Ancak bu zamandan sonra partilerin işlevleri ve örgütleri üzerine özgül (specific) incelemeler yapılmış; bu incelemelerin sayısı giderek artmış ve siyasal partiler siyasal bilim/sosyoloji çalışmalarında önemli bir konu haline gelmiştir.

Parti incelemelerinde görülen bu gelişme, hiç şüphesiz sadece incelemecilerin özel meraklarından kaynaklanmamıştır. Bunda bazı sosyopolitik oluşumlar asıl önemli rolü oynamıştır. Sosyal hareketliliğin artması, siyasal bilincin yükselmesi, kitlelerin siyasete katılımının genişlemesi söz konusu oluşumların başında gelmektedir⁽¹⁾.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, gerek demokratik gerek totaliter/otoriter rejimlerde partiler siyasal katılmayı organize eden; parti sistemi de katılmanın genişliğini etkileyen faktörler olmuşlardır⁽²⁾. Bununla beraber, demokratik siyasal rejimler için partilerin ifade ettiği anlamın totaliter/otoriter rejimlerinkinden apayrı olduğu incelemecilerin üzerinde en çok durdukları konulardan biri olmuştur. Hatta uzun süre parti incelemelerinde rekabetçi olmayan rejimler ihmal edilmiştir. Bu ihmalin büyük ölçüde siya-

sal partileri incelemenin demokrasinin sorunlarını gerçekçi biçimde anlamak için bir gereklilik olduğu varsayımından kaynaklandığı söylenebilir⁽³⁾.

Bu itibarla bazı yazarlar, demokrasiyi yaratan etkenin siyasal partiler olduğunu vurgulamışlar; hatta çağdaş anlamda demokrasinin partilerin dışında düşünülemeyeceğini söylemişlerdir. Örneğin, Fransız hukukçu G.Burdeau'ya göre "günümüzde halk iradesinin en etkili organları anayasanın öngördüğü kurumlardan çok siyasal partilerdir".⁽⁴⁾

Demokrasi için bu kadar önemli olan siyasal partilerin kavram olarak geçmişi ortaya çıktıkları 19.yy'dan çok fazla gerilere, Roma İmparatorluğu dönemine gider. Roma İmparatorluğunda "parti" kavramı, Senato tarafından kontrol edilen şeref payelerini, ücretleri ve terfileri tartışmak üzere asillerin (Optimates) ve halkın (Populares) biraraya gelmelerini anlatmakta kullanılırdı⁽⁵⁾. O zamandan onyedinci yüzyıla kadar olan süre içinde kavram değişikliğe uğrayarak, özellikle hizip (bir ihtilaftan kaynaklanan bölünme) ve çıkar grubu gibi anlamları da içerir olmuştur. Bazı tarihçiler bugünkü anlamda parti kavramının 1660 Restorasyonu ile 1832 Reform Yasasını kapsayan dönemde İngiltere'de Whig'ler ve Tory'lerden kaynaklandığını ileri sürmektedirler⁽⁶⁾.

Bilindiği gibi, Tory ve Whig grupları İngiltere'de onyedinci yüzyılda ortaya çıkan ve aynı ülkede bugünkü Muhazafakâr ve Liberal partilerin ataları sayılan gruplardır. Ancak, sözkonusu gruplar gerçek anlamda siyasal partilerden daha çok birer hizip niteliğindeydiler. Bu arada belirtmek gerekir ki, İngiltere'de gerçek anlamda siyasal partilerin ortaya çıkması 1832 reform Yasası dönemine rastlamaktadır. Sözkonusu Yasa çok sayıda seçmeni olan kentsel seçim çevrelerinde bir seçim kampanyasının yürütülmesini zorunlu kıldığından, bu kampanyayı yürütecek siyasal bir örgüte de gereksinme duyuyordu.⁽⁷⁾

Öndokuzuncu yüzyıl, parti, hizip ve çıkar grubu kavramlarının birbirinin yerine ve kamu otoriteleriyle ilişkili

güncel fikirleri ve/veya ortak amaçları (örgütlenmiş olsun ya da olmasın) kasdetmekte kullanıldığı bir dönem olmuştur⁽⁸⁾. Ancak bu dönemde partiler konusunda yazan yazarların hemen hepsi, partileri siyasal örgütlenmenin yapısal bir şekli olarak görmemişlerdir. Partilerin bu şekilde algılanması için Siyaset Biliminin bağımsız bir disiplin olarak doğmasını beklemek gerekmiştir. Böylece, özellikle 1950'lerden sonra, gerek ABD'de, gerek Avrupa'da siyasal partiler üzerine yapılan ve farklı kavramlaştırmalara dayanan çalışmalar gündeme gelmiştir. Bu incelemelerden bir kısmı, partiyi, özünde sosyopsikolojik bir grup ve seçimlerde belirli tutumlara sahip kişilerin biraraya geldiği bir kuruluş olarak nitelemişlerdir. Diğer bir kısmı ise (örneğin Duverger ve Truman'ın çalışmaları) partiyi kişilerarası ilişkiler ağı olan bir *birlik* şeklinde görmüşlerdir. Ostrogorski, Michels ve Schattschneider gibi yazarların incelemelerinde hâkim olan bakış ise, partinin bir organizasyon olduğu şeklindedir⁽⁹⁾.

Siyasal partiler üzerine yapılan karşılaştırmalı incelemelere baktığımızda partinin ne olduğu hususunda ileri sürülen benzer görüşler şunlardır⁽¹⁰⁾:

1. Siyasal parti, bireysel ya da kolektif olarak kendilerini belli bir siyasal etiketle özdeşleştiren ("Demokratlar" "İşçi Partililer", vb. gibi) kişilerin biraraya gelmesi olayıdır.

2. Bu kişilerden bazıları hükümetin içinde ya da dışında partinin amaçlarını gerçekleştirme eyleminde bulunurlar.

3. Bu kişilerin örgütlenme hakları ve parti amaçları için çalışmaları yasaldır. Bu bakımdan, resmen yasaklanmış olan ve iktidar için mücadele eden gruplar; partiden çok, "cunta" ya da "gizli örgüt" diye adlandırmak daha uygundur.

4. Siyasal parti temsili hükümet mekanizmalarıyla ilgilendirir; iktidar için adayları saptar; seçmenlerin desteğini sağlar. Dolayısıyla, seçimlerin yapılmadığı yerlerde partilerin de varolmayacağı açıktır.

Bu hususlar, siyasal parti üzerine çalışma yapanlar

arasında genel kabul görmekle beraber, bazı yazarlar şu sorunu gündeme getirmektedirler: Otoriter tek parti rejimlerinde resmi parti, yasal rekabetin bulunduğu rejimlerdeki partilerle aynı görülebilir mi? Bir başka deyişle, tek-parti gerçek anlamda parti sayılabilir mi?

Soruya olumsuz yanıt verenler, şu görüşleri ileri sürmektedirler: "parti" sözcüğü, bölüm(kısım), parça anlamına gelmektedir. Çeşitli parçaların biraraya gelmesi bütünü oluşturur. Bütünle parça aynı şey ise, yani bütün tek bir parçadan oluşuyorsa, çeşitli parçalardan sözemenin olanağı kalmayacaktır. Dolayısıyla, bu anlamda tek-partiyi gerçek bir parti saymak mümkün değildir.

Bu noktadan hareketle, bazı yazarlar (bunların başında Sartori'yi sayabiliriz), işlevsel olarak, aralarında rekabet bulunan partilerin amacının kamuoyunun dileklerini serbestçe dile getirmek olduğunu; oysa, rekabete (yani parçalar arasındaki etkileşime) dayanmayan tekpartinin amacının kamuoyunun dileklerini serbestçe dile getirmeyi bastırmak olduğunu söylemektedirler. Bunun içindir ki, kamuoyunun dileklerinin açığa vurulmasını engelleyen bir kuruluşu siyasal parti olarak nitelemenin yanlış olacağını vurgulamaktadırlar.

Fakat, bazı yazarlar da gördükleri işlevler açısından yaklaşıldığında, rekabetçi sistemdeki partilerle tek-partililer arasında benzerliklerden sözedilebileceği kanısını taşımaktadırlar. Gerçekten de, gördükleri bir çok siyasal işleve baktığımızda (Örneğin menfaatlerin birleştirilmesi, halkla yönetim arasındaki köprü olma, siyasal devşirme, siyasal toplum-sallaşma gibi) tek parti ile rekabetçi partiler arasındaki benzerliği teslim etmek zorundayız. Ve bu açıdan tek-partiyi de parti olarak kabul etmek durumundayız⁽¹¹⁾. Ne var ki, bir kez daha vurgulayalım, bu benzerlik *işlevsel* açıdan söz konusudur. Farklı ideolojilerin özgür bir ortam içinde dile getirilip getirilmediği açısından baktığımızda, çoğulcu (plüralist) sistemler için partinin ifade ettiği anlam ile tekçi (monist) sistemler için ifade ettiği anlam elbette çok farklıdır. Hatta,

diyebiliriz ki, bu bağlamda işlevsel düzeydeki "benzerlik" bile yüzeyseldir. Şöyle ki: Tekçi bir sistemde parti söz gelişi siyasal toplumsallaşma işlevini *tek* olan *hakim* ideolojiyi esas alarak görecektir. Bunun ise, son çözümlemede, *tek tip insan* yaratmaya yönelik olduğu tartışma götürmez. Oysa, ideolojilerin birbiriyle yarıştığı çoğulcu bir sistemde partinin gördüğü işlevler çeşitliliğe dayanacaktır.

Şüphesiz, siyasal partilerin ne olduğu hususunda beliren görüş ayrılıkları, sadece yukarıda belirttiğimiz sorundan ibaret değildir. Örneğin, bazıları siyasal partiden söz etmenin önkoşullarından birinin, süreklilik ve istikrar olduğunu söylemektedirler. Onlara göre, sürekli ve istikrarlı olan örgütler parti niteliğindedir. Oysa, kulüp, hizip... gibi guruplaşmalar bu iki unsura sahip olmadıkları için parti olarak adlandırılmazlar.

Bazı yazarlar ise, kendisine parti adı veren her siyasal gruplaşmanın ya da kuruluşun bunu yapmalarının parti sayılması için yeterli bir ölçüt olduğu görüşündedirler. Bu görüşte olanlar, Bir örgütün varlığını siyasal partiden söz etmek için zorunlu bir ön koşul saymamaktadır. O kadar ki, örneğin Epstein'e göre, "belli bir etiket altında devlet yöneticilerini seçtirmeye çalışan her grup, ne kadar gevşek biçimde örgütlenmiş olursa olsun" bir partidir.⁽¹²⁾

Bir başka husus, siyasal partiyi menfaat ve baskı gruplarından nasıl ayırtedebileceğimizdir. Şüphesiz, bu hususta en belirgin ölçüt, siyasal partilerin iktidar için doğrudan yarışan, dolayısıyla kendi adlarına aday gösterebilen kuruluşlar olduğudur. Oysa, menfaat ve baskı grupları için bu söz konusu değildir. Daha önemli olanı, partilerin gördüğü işlevlerin tümü siyasal nitelikte olduğu halde, diğer grupların siyasal olmayan işlevleri de vardır.

Partiler konusunda yapılan son bir tartışma, kimlerin parti üyesi sayılacağına ilişkindir. Bir başka deyişle, parti üyeliği konusunda uygun ölçütün ne olacağıdır. Hemen belirtmek gerekmektedir ki, bu tartışma, Avrupalı ve Amerika-

lı siyasal bilimcilerin kendi siyasal sistemlerinin meydana çıkardığı farklı bakış açısından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki:

Bir partiyi meydana getiren unsurları şöylece sıralamak mümkündür⁽¹³⁾:

1. Liderler
2. Faal üyeler (militanlar)
3. Sıradan üyeler
4. Ön seçmenler (yalnız A.B.D.'nde var)
5. Destekleyiciler
6. Kendilerini partiyle özdeşleştirenler (partizanlar)

İşte, hangi ülkeden olursa olsun, hemen hemen tüm siyasal bilimciler ilk üç unsuru (Liderler, Faal üyeler, sıradan üyeler) tartışmasız kabul etmektedirler: Ancak, Avrupalı siyasal bilimciler, genellikle parti kavramlaştırmalarında bu ilk üç kategoriye ağırlık verirken, diğer üçkategorinin (Ön seçmenler, destekleyiciler, partizanlar) dışlanmasında hemfikirdirler. Buna karşılık, Amerikalı siyasal bilimciler son üç kategorinin parti kavramlaştırmasında gözönüne alınıp alınmamasında hemfikir değildirler.

1951 yılında Duverger'nin *Siyasi Partiler* kitabının yayınlanması, parti kavramlaştırmada önemli bir dönüm noktasını simgelemektedir. Gerçi Duverger'den önce Ostrogorski ve Michels gibi yazarların yaptığı katkıları da biliyoruz. Ama, bu iki yazarın sözkonusu katkıları parti kavramlaştırmaları konusunda değil, partilerin sahip oldukları yapısal sorunlar üzerinde toplanmaktadır.

Oysa, Duverger'nin yapıtı parti kavramlaştırması açısından bir yenilik getirdiği gibi, siyasal partiler konusunda genel bir kuramın ana hatlarını da ortaya koymaktadır.

Sözün kısası, parti kavramlaştırmaları amacıyla yapılan tanımlara Duverger ile başlamak yerinde olacaktır.

Duverger, andığımız ünlü yapıtına şu sözlerle girmektedir:

"Kelime benzerliği bizi yanıltmamalı. 'Partiler' kelimesini, modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütlerini olduğu kadar, ilkçağ Cumhuriyetlerini bölen hizipleri, Rönesans İtalya'sında bir komutanın etrafında toplanan orduları, devrim meclisi üyelerinin biraraya geldikleri kulüpleri ve anayasal monarşilerin mülkiyet esasına dayanan seçimlerini hazırlayan komiteleri anlatmakta kullanıyoruz. Ancak isim özdeşliğini haklı gösterecek sebepler de yok değil; çünkü bu özdeşlik, yakın bir hısımlığı yansıtıyor. Bütün bu kurumların fonksiyonu, siyasal iktidarı ele geçirmek ve kullanmak değil mi? Ama her şeye rağmen bunların özdeş olmadıkları da görülüyor. Doğrusu istenirse, gerçek partiler ortaya çıkmalı yüzyıl bile olmamıştır."⁽¹⁴⁾

Dahası, Duverger, 1850'lerde Amerika dışında dünyanın hiç bir ülkesinde kelimenin bugünkü anlamında siyasal partilerin varolmadığını söylemektedir.

O halde, sormak gerekmektedir: kelimenin bugünkü anlamında (ya da modern anlamda) partileri ayırdeden özellik nedir? Duverger'ye göre, "modern partiler, programlarından veya üyelerinin mensup olduğu sosyal sınıftan çok, örgütlerinin mahiyetiyle ayırdedilebilirler. Bir parti, belli bir yapıya sahip bir insan topluluğudur. Modern partilerin başlıca ayırıcı özelliğini, bunların anatomileri teşkil eder. Geçmiş çağların tek hücreli yaratığının yerini, karmaşık ve farklılaşmış yapısıyla, yirminci yüzyıl partisi almıştır."⁽¹⁵⁾

Görüldüğü gibi, Duverger, partiyi *karmaşık* ve *farklılaşmış* bir yapıya sahip insan topluluğu olarak tanımlamaktadır.

Duverger'nin kitabının yayınlanışından bir yıl sonra, 1952'de Türkiye'de Prof. Tunaya yaptığı şu parti tanımını tartışmaya açıyordu: "siyasal parti, belli bir siyasal program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirme amacını güderek kurmuş oldukları bir topluluktur"⁽¹⁶⁾ Tunaya'nın kendisinin de belirttiği gibi, tanım şu üç unsuru içermektedir: 1. Belli bir siyasal program,

2. Bu programı normal Seçim yoluyla gerçekleştirme, 3. Bu amaçla kurulmuş bir topluluk.

Burada, yapılan tanıma ilişkin olarak belirtilmesini gereken husus şudur: Tunaya, "belli bir siyasal program üzerinde birleşilmiş olduğunu söylemektedir. Bizce, bu, partiyi "mütecanis" (türdeş) bir yapı olarak görmektir ki, buna katılmak mümkün değildir. Özellikle çoğulcu siyasal sistemler açısından, demokratik sistemlerde düşüncelerin çeşitliliği şüphesiz partilere de yansiyacaktır. Hatta, partilerin varolma nedenlerinden en önemlisi budur. Ne var ki, partinin programı üzerinde tartışmasız bir birleşmeyi varsaymak, hem partiyi durağan (statik) bir varlık olarak görmek; hem de parti içi demokrasi olgusunu yadsımak olur. Dahası, partiyi ideolojik bir grup olarak algılamaktır bu. Unutmayalım ki, insanları bir parti altında toplayan tek önemli faktör ideoloji değildir.

J. LaPalombara ve M.Weiner, 1966'da *Siyasal Partiler ve Siyasal Gelişme* adlı derlemelerinde "Siyasal Partilerin Kökeni ve Gelişimi"ne ilişkin yazdıkları bir yazıda, partileri tanımlamada şu dört ölçütün esas alınmasını önermişlerdir⁽¹⁷⁾:

1. Yöneticilerin ömürleri ile sınırlı olmayan sürekli bir örgütün varlığı,

2. Bu örgütün merkezle düzenli ilişkiler içinde faaliyet gösteren yerel kuruluşlara sahip olması;

3. Tek başına ya da başkalarıyla ortaklaşa olarak karar alma iktidarını ele geçirme ve elde tutma hususunda bilinçli bir çabanın gösterilmesi,

4. Seçmenler arasında taraftar kazanmaya ya da herhangi bir şekilde halkın desteğini sağlamaya yönelik girişimlerin yapılması.

Bu ölçütler bağlamında yazarların yaptıkları parti tanımı şudur: "Siyasal parti, asıl amaçları iktidara gelmek ve bunu sürdürmek olan, hükümet aygıtını tek başına ya da koa-

lisyon şeklinde kontrol etmeyi isteyen kişilerin kendi bilinçleriyle oluşturdukları resmi bir örgüttür.⁽¹⁸⁾

Tanımda partinin *resmi* bir örgüt olduğuna dair vurgulanan husus, gizli faaliyette bulunan ve dolayısıyla yasa dışı olan partileri dışlamaktadır.

Buna rağmen, K.Janda gibi bazı araştırmacılar yasa dışı partileri de parti saymaktadır.⁽¹⁹⁾

Sunmaya çalıştığımız tanımların ortaya çıkardığı tartışmaları akılda tutarak kendi benimsediğimiz tanımları vermek gerekirse, E.Özbudun'u izleyerek, şunları söyleyebiliriz: "Siyasal partiler, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır."⁽²⁰⁾

Özbudun'un vurguladığı gibi, bu tanımın en başta gelen özelliği *halkın desteğini sağlamayı* öngörmüş olmasıdır. Ancak, desteğin sağlanmasında seçim tek yol olmadığı için, tek partiler ile çoğulcu sistemlerdeki ihtilalci partiler de bu tanım kapsamına girmektedir. Bununla beraber, halk desteğine gerek duymaksızın devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye çalışan siyasal gruplar şüphesiz bu tanımın dışında kalmaktadır.

Benimsediğimiz tanım ne olursa olsun, ondan daha önemli olanı, partileri hangi dinamiklerin ortaya çıkardığı sorusuna verilecek cevaptır. Aşağıda bu konu üzerine eğileceğiz.

II. Siyasal Partilerin Tarihsel ve Sosyal Temelleri

A. Tarihsel Temel: Partilerin Kökeni

LaPalombara ve Weiner, andığımız ortak çalışmalarında partilerin doğuşunda rol oynayan dinamikleri açıklayan üç farklı kuramdan söz etmektedirler. Bunlar⁽²¹⁾:

- Kurumsal Kuram,
- Tarihsel Kriz (Durum) Kuramı,
- Gelişmeci Kuramdır.

● Kurumsal Kuram:

Bu tür kuramlar, genellikle siyasal partilerin parlâmentolar içinden nasıl çıktıklarını açıklarlar.

Bu kuramın başta gelen temsilcisi M.Duverger'dir.

Duverger, daha önce de andığımız *Siyasal Partiler* adlı eserinin "Giriş"inde "Partilerin Kökeni" üzerinde dururken; 1850'lili yıllara kadar Amerika'nın dışında dünyanın hiç bir ülkesinde bugünkü anlamda siyasal partilerin olmadığını vurgular ve şöyle devam eder: "buralarda, fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler ve parlâmento grupları vardı; fakat gerçek partiler yoktu. 1950'de ise, partiler, uygar ulusların çoğunda faaliyet göstermekte, diğer uluslar da bunları taklide çalışmaktadır⁽²²⁾.

İşte, Duverger'nin bu bağlamda yanıt aradığı soru, 1850'deki durumdan nasıl olup ta 1950'deki duruma geçildiğidir?

Yazarın soruya verdiği yanıt şöyledir:

Genellikle partilerin gelişimi, demokrasinin yetkilerinin genişletilmesine bağlı görünmektedir. Siyasal meclisler fonksiyonlarının ve bağımsızlıklarının genişlediğini gördükçe, bu meclislerin üyeleri, eylemlerinde ahenk sağlayabilmek için, ortak niteliklerine göre gruplaşma gereğini duymuşlardır. Oy hakkı genişletilip yaygınlaştırıldıkça adayları tanıtabilecek ve oyları bunlara yöneltebilecek komiteler yoluyla seçmenlerin örgütlenmesi zorunluluğu artmıştır. Dolayısıyla, partilerin doğuşu, parlâmento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır⁽²³⁾.

Bu noktadan hareketle, duverger, doğuşları açısından "seçimlerde ve parlâmentoda doğan partiler" ve "Parlâmento dışında doğan partiler" ayrımına gitmektedir. Ancak, yazar şunu da eklemektedir: kural haline gelen partilerin parlâmentoların dışında kurulmalarıdır. Bir başka deyişle, partilerin parlâmento içinde doğmaları günümüzde istisna teşkil etmektedir⁽²⁴⁾.

Kurumsal kuram, şüphesiz ondukuzuncu yüzyıl Batı Avrupasında partilerin doğuşlarını doğru olarak yansıtmaktadır. Ne var ki, günümüz koşullarında yanıt veremediği sorular da bulunmaktadır. Örneğin, Özbudun'un da vurguladığı gibi, modern otoriter ve totaliter siyasal sistemlerde partilerin doğuşu hangi etkenlerle açıklanabilir, diye sordumuzda, yanıtın "seçimler ve parlâmentolar" olmayacağı açıktır. Çünkü, sözkonusu sistemlerde, bilindiği gibi, seçimlerin ve parlâmentoların rolü pek önemli değildir⁽²⁵⁾.

Bu bakımdan, siyasal partilerin doğuşuna siyasal katılmanın genişlemesi gibi daha geniş bir açıdan bakmak uygun olur. Çünkü, Özbudun'un vurgulamış olduğu gibi:

"Parlâmentonun yetkilerinin artması ve özellikle oy hakkının genişletilmesi, bu olgunun belli bir tarihsel dönemde belli siyasal sistemlerde aldığı bir yön, bir biçimdir. Aynı olgu, başka dönemlerde ve başka siyasal sistemlerde, farklı biçimlerde kendini göstermektedir. Aslında, oy hakkının genişletilmesi de, kendi kendine ortaya çıkıveren bir olgu değil, artan siyasal katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbirdir"⁽²⁶⁾.

● Tarihsel Kriz (Durum) Kuramı:

Tarihsel kriz kuramı, partilerin doğuşunu hazırlayan etkenleri, bir ülkede siyasal seçkinlerin karşı karşıya olduğu belirli sorunlar ve bu sorunlardan hareketle yöneldikleri amaçlar bağlamında açıklamaktadır.

LaPalombara ve Weiner, partilerin doğuşunu hazırlayan ve bir çok ülkenin siyasal seçkinlerinin karşı karşıya bulunduğu üç tür tarihsel kriz saptanmaktadır. *Meşruluk, bütünleşme ve katılma* krizleri.

Meşruluk krizi, siyasal sistemin yönetiminde kimlerin söz sahibi olacağını ve bu kişilerin sistemi nasıl yönetecekleri konusunda doğan anlaşmazlığı ifade eder. Bazı partilerin kökeni, bu tür bir anlaşmazlığa dayanmaktadır. Örneğin, onsekizinci yüzyıl Fransa'sında olduğu gibi. O zamanın Fransa'sında ihtilâlciler gruplar, monarşik egemenlik yerine halk

egemenliğinin geçirilmesi için mücadele etmişler ve bir çok siyasal parti bu mücadele için vücut bulmuştur.

Aynı şekilde, bizde meşrutiyet rejiminin kurulması mücadelesi içinde jön-Türkler'in oluşturduğu İttihat ve Terakki fırkası (partisi), monarşik egemenliğe karşıtlığı simgeleyen bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır.

Bütünleşme krizi, uluslaşma sürecini ya da ulusal bir devlet yaratma girişimlerinin karşı karşıya geldiği sorunları dile getirmektedir.

Söz gelişi, dil, din ve ırk ayrılığı bu sorunları yaratan unsurlardır. Bu unsurlardan biri üzerine temellenen azınlık grupları, bazen ulusal devlet yaratma girişimine karşı koymak; bazen de ulusal devlet içinde kendi kültürel konumlarını korumak amacıyla parti olarak örgütlenme yoluna gitmektedirler.

Çoğu Afrika ülkesinde kabileler arasındaki çatışmalardan kökenlenen siyasal partiler günümüzün; 1938 yılı Çekoslovakya'sındaki çeşitli etnik unsurlardan (Alman, Macar, Slovak) vücut bulan partiler, geçmişin örnekleri olarak belirtilebilir.

Katılma krizi ise, siyasal seçkinlerin siyasal sisteme katılma isteğindeki kişi ve grupların bu istek ya da çabalarını onaylamamasından, meşru görmemesinden kaynaklanan bir kriz türüdür.

Tarihsel süreç içinde bu kriz türü gerek Batı'da, gerek bizde bir çok partinin doğuşunda etken olmuştur.

Daha sonra da göreceğimiz gibi, katılma krizi bağlamında siyasal hayata doğan partilerin bir kısmı sınıfsal çatışmalardan (ihtilâlcî, sol partiler örneği) vücut bulurken; diğer bazıları (muhafazakâr, sağ ya da dinci partiler örneği) kültürel ve ideolojik çatışmalar temeli üzerine kurulmuştur.

● *Gelişmeci kuram:*

Bu kuram, siyasal partilerin doğuşu ile modernleşme süreci arasındaki ilinti üzerine yoğunlaşır. Daha açıkçası, ge-

leşmeci kuram, siyasal partilerin doğuşunu modernleşmenin bir sonucu olarak görür. Dolayısıyla, modernleşmemiş geleneksel toplumlarda siyasal partilerden söz edilmeyeceğini söyler.

Gerçekten de bugün modernleşmiş-sanayileşmiş toplumlara baktığımızda, en azından bir tane siyasal parti görebilmekteyiz. Ancak, partisiz sistemlere, az gelişmiş geleneksel toplumlarda rastlamaktayız.

Yalnız burada Amerikalı siyasal bilimci Huntington'un her toplum için siyasal gelişme (modernleşme) kadar siyasal gerileme (bozulma)nın da söz konusu olabileceğine ilişkin tezini anımsarsak⁽²⁷⁾, partilerin doğuşunu modernleşme sürecinin belli aşamaları göz önüne alınarak açıklanması doğru olmayacaktır.

Bu bakımdan, varılan modernleşme düzeyini esas alarak ülkelerin parti sistemlerine bakarken yapılacak daha doğru bir ayırım, şu olmalıdır: (1) partilerin hiç ortaya çıkmamış olduğu ülkeler; (2) partilerin sonradan bastırılmış ve yasaklanmış olduğu ülkeler. Buna göre, birinci durum gerçekten en az gelişmiş toplumlara özgüdür. İkinci durum ise, belirli bir modernleşme düzeyine ulaşmış da olsa, siyasal bozulma içinde bulunan toplumlar için söz konusudur.

B.Sosyal Temel: Sosyal Bölünmeler ve Siyasal Gruplaşmaların Niteliği

Siyasal parti kavramının evrimine değinirken, parti kelimesinin bölüm/parça anlamına geldiğini belirtmiştik. O halde, bu noktadan hareketle, denilebilir ki, siyasal partiler her şeyden önce bir toplumdaki bölünmeleri, dolayısıyla çatışmaları temsil eden kuruluşlardır. Burada elbette tüm sosyal bölünme tiplerinin siyasal parti şeklinde ifade bulunduğunu söylemek istemiyoruz. Amacımız, hangi tür sosyal bölünmelerin siyasal gruplaşmalara yol açtığını belirtmeye çalışmaktır. Bunu yaparken de, önce Lipset ve Rokkan'ın sosyal bölünmeler-siyasal gruplaşmalar ilişkisine dair tipolojisine

daha sonra Seiler'in aynı paralelde, fakat değişik yaklaşıma dayanan çözümlemesine değineceğiz.

Amerikalı siyaset sosyoloğu Lipset önce 1964'de yazdığı bir yazıda sosyal bölünmeler-siyasal gruplaşmalar ilişkisini ele almış ve hem batılı toplumların, hemde gelişmekte olan ülkelerin tabakalaşma olgusu açısından partileri ve parti sistemlerini incelemiştir⁽²⁸⁾. Fakat Lipset, bu konuda yetkin bir modeli Rokkan'la birlikte yaptığı bir derlemenin girişinde geliştirmiştir⁽²⁹⁾.

Yazarların modellerindeki varsayım, çatışmaların partileri oluşturacak şekilde bir yansıma gücüne sahip olmasıdır. Etimolojik olarak "parti" sözcüğünün "parça"dan ve parçalanmadan türediğini vurgulayan yazarlar, sosyal çatışmaların partilere dönüştüklerini kabul etmenin, partilerin bütünleştirici işlevlerini yadsımak olmadığını da vurgulamaktadırlar.

Modelde, sosyolog Parsons'un dikotomileri kullanılmış olup, bunlar *yerel* (territorial) ve *işlevsel* (functional) eksenler şeklinde ifade edilmişlerdir.

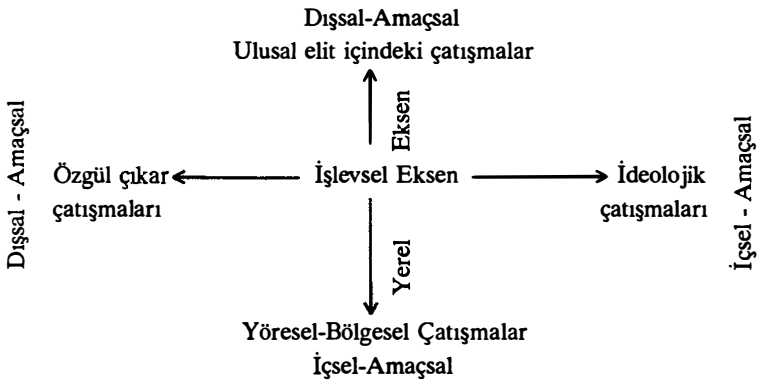
Yerel ve işlevsel eksenlerde temsil edilen çatışmalar farklıdır. Yerel eksenin bir yanında yöresel-bölgesel çatışmalar yer almaktadır. Bu çatışmalar, ulusal devletin ulusal birliği güçlendirmeye yönelik merkeziyetçi eğilimlerine karşı tepki olarak doğan, çeşitli etnik, dinsel, dilsel ya da kültürel azınlıkların kendi çıkarları ve özelliklerini ulusal devlet içinde koruma isteklerini ifade etmektedir. Yerel eksenin diğer ucunda, ulusal elit-içi çatışmalar temsil edilmektedir. Bu çatışmalar, sistemin kimin tarafından nasıl örgütlendirileceğini, hangi amaçları izleyeceğini içermektedirler.

Benzer sosyo-ekonomik çıkarlara ya da benzer değerlere sahip olan bireylerin bir arada bulunduğu varsayımını simgeleyen işlevsel eksenin bir ucunda özgül ve sınırlı nitelikte ekonomik çıkarlar gibi özgül çıkar çatışmaları; diğer ucunda ise, temel değerlere yönelik ideolojik çatışmalar yer almaktadır.

Söylenenleri Lipset ve Rokkan'a dayanarak şematik olarak belirtecek olursak, ortaya şu görünüm çıkmaktadır.⁽³⁰⁾

Şekil 8:⁽³¹⁾

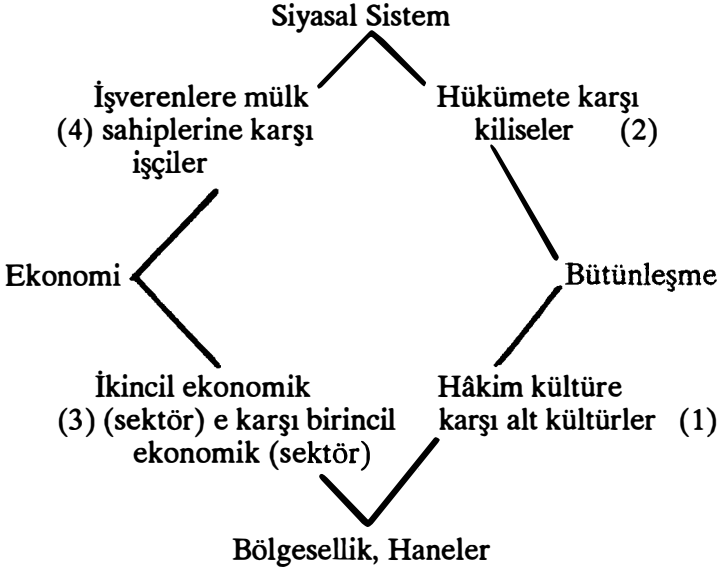
Bölünme ve Çatışma Türleri

Lipset ve Rokkan, bu çatışma eksenleri bağlamında tarihsel örneklerle modellerini somutlaştırmaktadırlar. Yazarlar, daha sonra Batı Avrupa tarihinde Ulusal ve Endüstriyel devrim gibi çok önemli iki olgunun doğurduğu sosyal bölünme türlerine ve bu bölünme türlerinin ekonomi, siyasal sistem, bütünleşme ve yerel düzeyde yarattıkları karşıtlıklar üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.

Aşağıdaki şekil bu karşıtlıkları (dolayısıyla çatışmaları) yansıtmaktadır:

Şekil 9:

Bölünme Türlerine Tekabül Eden Karşıtlıklar⁽³²⁾

Ulusal devrimin ortaya çıkardığı karşıtlık (ya da bölünme) bir yandan kenar bölgelerdeki azınlık kültürleriyle hakim kültür arasındaki; öbür yandan merkezi devlet otoritesiyle kilise(ler) arasındaki çatışmalara yansımıştır. Endüstriyel devrimin ürünü olan çatışmalar ise topraktaki mülkiyet çıkarlarına dayalı olan sınıfla, doğmakta olan girişimci sınıf arasındaki; mülk sahipleriyle ve işverenlerle, kiracılar ve işçiler arasındaki bölünmeyi içermektedir.

Kısaca belirttiğimiz modllerinde bu bölümler ve çatışmaların partilere dönüşümü sorunu üzerinde yoğunlaşan Lipset ve Rokkan, Batı Avrupa partilerinin doğuşunu açıkla-

maya girmektedirler. Bu açıdan bakıldığında, modelin temel önermelerinden biri; tarihsel süreçinde ele alındığında, belirtilen sosyal bölünmelerin en sonucu olan işçi işveren karşıtlığının en etkin çatışmalara yol açmasıdır.

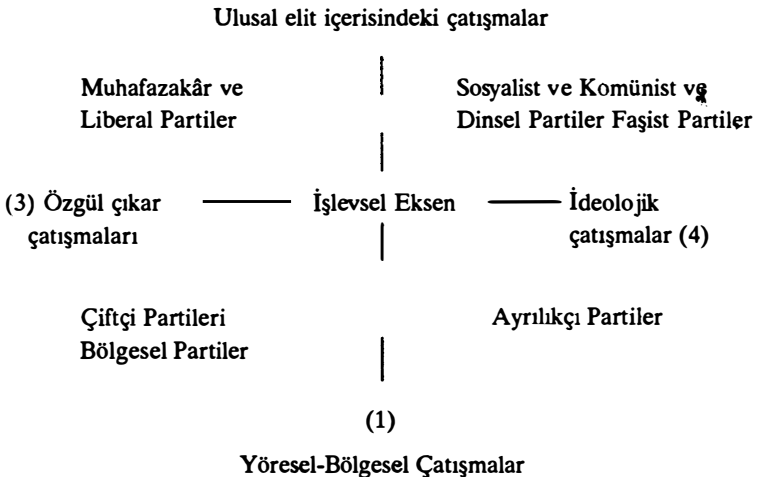
Bu bölünme, bütün partileri az çok benzer bir şekilde etkilemiştir. O halde, niçin bazı sosyal bölünmeler parti çatışmaları halinde ifade buluyorlar da, diğerleri bulamıyorlar sorusuna yanıt ararken, işçi-işveren bölünmesi dışında kalan diğer üç bölünme tipini irdelemek gerekecektir. Bunları irdeleme partilerin farklarını ortaya çıkaran etkenleri de verecektir bize.

Lipset ve Rokkan, tarihsel örneklerle başvurarak birinci aşamada hangi parti tiplerinin hangi bölünme ve çatışmalara tekabül ettiğini saptamışlardır. Yazarların eksenlerini betimleyen şemayı Profesör Özbudun'un uyarladığı parti tiplerini de içeren şekle çevirirsek şu görünüm ortaya çıkmaktadır:

Şekil 10:

Çatışmalara Tekabül Eden Parti Tipleri⁽³³⁾

(2)

Daha sonra yazarların modelinde seçenek ittifaklar (alternative alliances) ve muhalefetler esas alınarak Avrupa partileri karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırmanın ortaya çıkardığı görünümü gene Özbudun'un uyarlanmış şeması aracılığıyla sunuyoruz.

Şekil 11:

Merkez-Kenar, Devlet-Kilise ve Tarım Endüstri
Çatışmalarının Doğurabileceği Parti Sistemi Tipleri⁽³⁴⁾

M'nin Bağlantıları			K'nin Tepkisi		En Yakın Ampirik Örnekler		
Tip				Ülke	M Partil. K.Parti.		
Dinsel	Ekonomik						
cephe	cephe						
Alternatif Koşullar							
I	UK	UK hâkim	T	K-A-E	İngil.	Muh.	Lib.
II	UK	UK hâkim	E	K-A-T	İskand.	Muh.	"Sol"
III	UK	UK güçlü azınlık	T	K1-L-E	Prusya/Reich	Muh.	Bavyer
							Lib.
IV	UK	KK güçlü azınlık	E	K1-A-T	Hollanda	Lib	Kalvi.
V	L		T	K1-E	İspanya	Lib	Lliga
				K2-KK			Karlist
VI	L		E	K-KK-T	Fransa	Lib./Rad.	Muh
					İtalya		Katolik
VII	KK		T	K-L-E	Avusturya	Katolik	Lib.
VIII	KK		E	K-T	Belçika	Kato/Lib.	Ayrınlık
							Flamanl

KISALTMALAR:

A: Merkezîyetçiler
K: Azınlık Kültürleri
KK: Katolik Kiliseler
UK: Ulusal kiliseler

A: Azınlık Mezhepleri
T: Tarımsal Çıkarlar
E: Endüstriyel Çıkarlar
L: Lâik

Şekil 11'de görülen ülkelerarası farklılıkları tarihsel olarak anlamlandırabilmek için, temel üç tarihsel bölünmeyi (dichotomy)de belirtmek gerekmektedir. Aşağıdaki şekil bu bölünmelerin doğurduğu oluşumlara ilişkin bulunmaktadır.

Şekil 12.

Tarihsel Bölünmeler ve Sosya-Politik Oluşumlar⁽³⁵⁾

Tip	Birinci Bölünme: REFORMASYON							
	I-IV				V-VIII -			
	Devlet kontrolleri Ulusal Kilise				Devlet katolik kilisesi ile ittifak			
	İkinci Bölünme: "DEMOKRATİK DEVRİM"							
	I-II		III-IV		V-VI		VII-VIII	
	Ulusal Kilise Hâkim		Güçlü Azınlık (Katolik)		Lâikleştirici Devrim		Devletin kilisesi ile ittifak Katolik	
	Üçüncü Bölünme: ENDÜSTRİYEL DEVRİM							
	Kır	Şehir	Kır	Şehir	Kır	Şehir	Kır	Şehir
	çıkarları bağı		çıkarları bağı		çıkarları bağı		çıkarları bağı	
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII

Bu üç temel bölünme tarihsel süreç içinde girişilen ittifak ve muhalefet seçeneklerini belirleyici rol oynamıştır. Örneğin, Reformasyonun başarılı olduğu Protestan ülkelerde Ulusal kiliseler, Katolik Kilisesinin etkisinden çıkmışlar, devlet kontrolü altına girmişlerdir. Bu ülkelerde merkezîyetçiler daima Ulusal kilise ile ittifak içinde hareket etmişlerdir. I-IV bu durumu ifade etmektedir. Güçlü bir katolik azınlığın bulunduğu ülkelerde daha değişik bir durum söz

konusudur. Bu ülkelerde (Hollanda örneğinde olduğu gibi) ittifak seçenekleri çeşitli ve parti sistemleri karmaşık bir nitelik göstermektedir. Çoğunluğu Katolik olan Ülkelerde ise (İspanya, İtalya ve Fransa) Merkezîyetçilerin sahip olduğu seçenekler iki şekilde belirlemektedir: Ya lâik bir tutum takınacaklar ya da Katolik kilisesi ile ittifak halinde hareket edeceklerdir. Tablodaki bu seçeneklerden VII-VIII birincisini V-VI ise ikincisini dile getirmektedir.

Özbudun'un belirttiği gibi, Lipset ve Rokkan'ın modelinin, Avrupa partilerindeki çeşitliliğe ışık tutması ve çok karmaşık bir gerçekliği bir ölçüde basitleştirmesi bakımından yararlı olduğu söylenebilir. Bunun yanında model, parti tiplerindeki farkların kaynağının, işçi-işveren arasındaki sınıfsal bölünmenin ortaya çıkmasından önceki bölünmeler olduğunu belirtmekle de bir gerçeği ifade etmekte ve partilerin incelenmesinde çoğu zaman ihmal edilen tarihsel boyutun önemini açıkça ortaya koymaktadır(36).

Gerçekten de Fransız siyaset sosyoloğu D.L.Seiler'e göre de, partileri ve parti sistemlerini sınıflamanın en iyi yolu toplumsal bölünme ve çatışmaların tarihini incelemektir. Çünkü Seiler'e göre, parti olgusunun odağı olan siyaset, toplumsal çatışmaların ve uzlaşmaların ifadesinden başka bir şey değildir.

Seiler de, Lipset ve Rokkan gibi, bütün çatışmaların toplumsal boyut kazanmayabileceği; kazansa bile her zaman siyasal alanda ifade bulamayacağı önermesinden hareket etmektedir.

Seiler çatışmaları önce konjonktürel ve yapısal olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Konjonktürel çatışmalar siyasal partilerin doğuşunda bir öneme sahip değildir. Partileri doğuran asıl çatışmalar yapısal nitelikte olanlardır. Yapısal çatışmalar, radikal çözüme (devrim) ve uzlaştırmacı çözüme (yumuşatma) yönelik bir dinamizme sahiptirler. Bu bakımdan toplumsal değişim süreci içinde ortaya çıkan "çatışmacı" ve "uzlaştırmacı" toplum aşamaları bölünmelerin yapısını da belirlemektedir. Bu durumu Seiler aşağıdaki şekil 13'de olduğu gibi göstermektedir:

Şekil 13:

Yapısal Çatışmalar ve Çözümler⁽³⁷⁾

Çatışmacı Aşaması	Toplum	Devrimlerin kurumlaşma eşiği	Uzlaşmımcı Toplum Aşaması
söylem (discourse) düzeyi	Mitler→İdeoloji		Doktrinler→ Programlar
Çelişmeler düzeyi	Mücadeleler→Çatışma		Bölünmeler→ Parti Sis.
Eylem düzeyi	Enformal grup→örgütler		Siyasal Partiler→ Baskı Grupları

Seiler daha sonra "mobilizasyon evresi" (üst yapılar düzeyi) ve "Endüstrileşme evresi" (alt yapılar düzeyi) ayrımına giderek aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi bu evreler içinde ortaya çıkan oluşumları irdelemektedir.

Şekil 14:

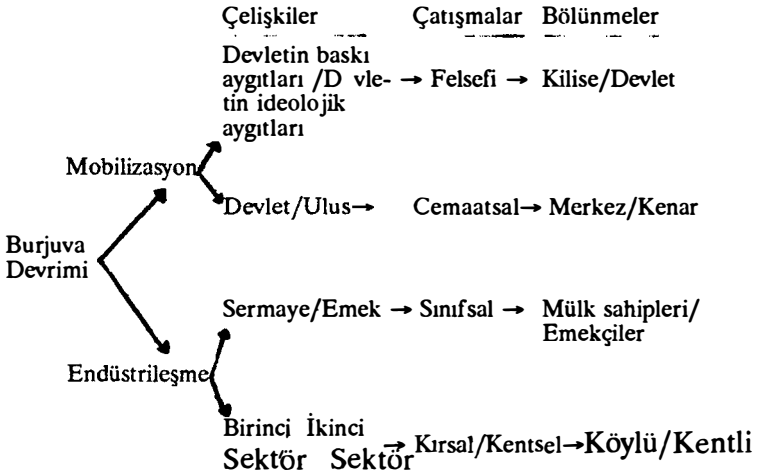
Toplumsal Evreler ve Çatışmalar⁽³⁸⁾

	Mobilizasyon evresi (Üst yapılar düzeyinde)	Endüstrileşme evresi (Alt yapılar düzeyinde)
İşlevsel olmayan etmenler	Devletin baskı aygıtları devletin ideolojik aygıtları	Sermaye / Emek çatışması
Organik ve kesimsel etmenler	Devlet/Ulus çatışması	Birinci sektör / İkinci sektör çatışması

Nihayet yazar, bir başka şemada tarihsel süreç içinde burjuva devrimi ile ortaya çıkan *çelişkileri*, *çatışmaları*, ve *bölünmeleri* ele almakta ve bunları şöyle belirtmektedir.

Şekil 15:

Çelişkiler, Çatışmalar ve Bölünmeler.⁽³⁹⁾

Şekil 15. Seiler'in modelini bir bütün olarak çok açık bir şekilde göstermektedir. Seiler'in modelinin Lipset ve Rokkan'inkinden pek farklı bir yanı yoktur. Modelde yeni sayılabilecek hususlar, çatışmaların üst yapısal düzeyde ve alt yapısal düzeyde ayrı ayrı ele alınması ve bunların belirli evrelere ayrılmasıdır. (Çatışmacı toplum aşaması/uzlaşımçı toplum aşaması; mobilizasyon evresi/endüstrileşme evresi gibi). Ayrıca, çatışmaların konjonktürel ve yapısal olarak nitelendirilmeleri de, partileri doğuran nedenler olarak bölünmelerin hangi türünün belirleyici olduğunu ortaya koyma açısından daha açıklayıcı bir güce sahiptir.

Gerek Lipset ve Rokkan'ın, gerek Seiler'in modelleri, özellikle batı Avrupa partilerini tarihsel süreç içinde doğu-

ran sosyo-politik ve ekonomik nedenleri ve bu sistemlere vücut veren çatışma tiplerini çok iyi açıklamaktadırlar.

Ne var ki, aynı şeyi geliştirmekte olan ülkeler açısından rahatlıkla söyleyemeyeceğiz. Her şeyden önce, geliştirmekte olan ülkelerdeki sosyal bölünme tipleri, dolayısıyla siyasal çatışmaların niteliği, bu ülkelerin gelişmiş ülkelerle girdikleri ilişkiler çerçevesinde belirlenmektedir. Şöyle ki:

Günümüzde, geliştirmekte olan ülkeler için gelişmiş ülkelerin düzeyine ulaşmanın "genel bir eğilim olmayıp şiddetle arzu edilen bir nesne" olduğunu söylemek mümkündür. Bu, geliştirmekte olan ülkelerin toplum yapısının her alanının görülmedik hızda ve yaygınlıkta bir değişim sürecine girmesi demektir. Öyle ki, bu süreç içinde bazı yeni sosyal güçler modern toplum yapısına özgü özelemlerle ortaya çıkarken; geleneksel yapının değerleriyle bezenmiş eski sosyal güçler de değişimin yarattığı çalkantılar karşısında eski yapının korunmasında direnmektedirler.

İşte bu durum, gelişmiş ülkelerden farklı olarak geliştirmekte olan ülkelerde siyasal çatışmaların, *yeni* bir toplumsal yapı kurmak isteyenlerle *eski* toplumsal yapıyı korumak isteyenler arasında yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bir başka deyişle, Lipset ve Rokkan'ın tipolojisine göre, geliştirmekte olan ülkelerdeki siyasal çatışmalar kültürel nitelikteki sosyal bölünmelere dayanmakta ve yerel eksen üzerinde yer almaktadır.⁽⁴⁰⁾ Oysa, yine Lipset ve Rokkan'ın vurguladığı gibi, gelişmiş ülkelerdeki siyasal çatışmalar, daha çok çıkar çatışmaları niteliğinde olup, işlevsel eksen üzerinde yer almaktadır.

Bu kısa karşılaştırmadan sonra, şu hususun özellikle vurgulanması gerekmektedir: Geliştirmekte olan ülkelerdeki siyasal çatışmalar, kaynağını gelişmiş bir ülke gibi olma özleminde almaktadır. Bu ülkelerde sözkonusu özlemi doğuran, dolayısıyla siyasal çatışmaları yaratan gelişmiş ülkeyle kurulan ilişkidir.

Gerçi tarihsel süreç izlendiğinde gelişmiş ülkelerde de ilk sosyal bölünme tipinin değerler sistemine yönelik, dolayısıyla kültürel nitelikte olduğu gözlenebilir. Ne var ki, o ülkelerde bu bölünme tipini yaratan etken, kendi iç dinamizmle riydi. Oysa günümüzde gelişmekte olan ülkelerin iç dinamizmi büyük ölçüde gelişmiş ülkelerle girdikleri ilişkilerin niteliği tarafından belirlenmektedir.

Şüphesiz, değişim sürecinde ilerledikçe, gelişmekte olan ülkelerin iç dinamizm etkeni daha ön palana geçmekte ve bu ülkelerde de siyasal çatışmalar yerel eksenden işlevsel eksene kaymaktadır.

III. Patronaj Aracı Olarak Partiler

Daha önce, patronajı, aktörler arasında yüzyüze ve şahsi nitelikli; formel otorite bağına dayanmayan, mütekabiliyet üzerine kurulan sosyal bir ilişki olarak tanımlamıştık. Ayrıca bu ilişkide eşit olmayan iki tarafın varlığını ve bu iki taraf arasındaki eşitsizliğin görece refah, iktidar ve statü farklılığından kaynaklandığını belirtmiştik.

Bu anlamda patronaj, dinsel statünün veya toprak sahipliğinin sağladığı geleneksel etkiye dayanarak patronun yaklaşma üzerinde üstünlük kurduğu ve geleneksel kliyantelizm denen şekilden, daha modern şekil olan parti patronajına kadar geniş bir ilişkiler türünü kapsar. Bizim burada üzerinde duracağımız tür modern olanıdır: parti patronajı.

Parti patronajı, siyasal partilerin yandaşlarının desteğini harekete geçirmek üzere, onlara belirli yardımlar ve çeşitli aracı hizmetler sağlamaya yönelik girişimlerdir.⁽⁴¹⁾

Parti patronajı, A.B.D.'de maddi çıkar temelleri üzerine inşa olmuş ve "makina" diye adlandırılan parti örgütlerinin ortaya çıkarmış olduğu bir olgudur. Çünkü, bu ülkede makinelerin etkin ve disiplinli faaliyet göstermelerini mümkün kılan en önemli etkenlerin başında patronaj veya ganimet (spoils) sistemi gelmektedir⁽⁴²⁾ Burada, özgül olarak

A.B.D'de Parti patronajını ortaya çıkaran koşullar üzerinde durmaktan daha çok⁽⁴³⁾, onu meşru kılan mantığa değinecek olursak şunları söyleyebiliriz:

V.O.Key'in belirtmiş olduğu gibi, parti patronajını meşru kılan en önemli mantıksal sebep, parti kademelerinde hakim olan, "diğer hususların eşit olması halinde, kamu görevlerine öncelikle partililerin atanması" düşüncesidir. Bu düşünceden hareketle, parti faaliyetlerine mali kaynak sağlamanın en ucuz yolunu bulma isteğidir. Çünkü, parti örgütü bir çok kişinin hizmetini gerektiren faaliyetlerle yüklüdür ve bunların hepsinin karşılığının ödenmesi partinin mali gücünü aşabilir. Bunun için partilileri faaliyetlere kanalize etmenin en başta gelen yolu onları kamu görevlerine atamak olmaktadır.⁽⁴⁴⁾

Görüldüğü gibi, parti patronajında da diğer geleneksel türlerinde olduğu gibi, patronun (parti) yanaşmaya (her düzeyde partililer) mal ve hizmet arzederken yanaşma üzerinde bir hakka veya faydaya sahip olması sözkonusudur. Nitekim, örneğin Amerika'da Başkan, sahip bulunduğu geniş tayin yetkilerini Kongre üyelerine karşı bir pazarlık silahı olarak kullanabilmektedir. Bazı makamlara Kongre üyelerinin istedikleri kişileri tayin etmek için üyelerden de bir takım yasama konularında kendisini desteklemelerini isteyebilmektedir.⁽⁴⁵⁾

Bununla beraber, gerek mesleki uzmanlaşmanın artmış olması, gerek liyakat esasına dayanan uygulamaların genişlemesi ve yerleşmesi patronajın etkinliğinin günümüz Amerikasında azaldığını göstermektedir.⁽⁴⁶⁾

Patronaj, belki gelişmiş ülkelerde parti hayatını belirleyici çok önemli bir etken olmaktan çıkmış olabilir. Ama bugün gelişen ülkelerin çoğunda siyasal partiler, diğer özelliklerinin yanında en çok patronaj aracı olarak dikkatimizi çekmektedirler⁽⁴⁷⁾. Bu husus, aynı zamanda, sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ile patronaj arasındaki ilişkiyi de günde-

me getirmektedir. Nitekim, bazı siyasal bilimcilere göre böyle bir ilişki vardır ve bize göre de gelişmekte olan ülkelerdeki parti patronajını anlamamız bakımından üzerinde durmaya değerdir.

Scott'a göre, sosyo-ekonomik gelişmelerinin çok düşük aşamasında olan toplumlarda siyasal bağlılıkları belirleyen, yerleşik otoritelere karşı duyulan geleneksel saygı ve itaat duygularıdır. Dolayısıyla, seçmenlerin desteğini sağlamak için bu aşamada onlara somut maddi çıkarlar arz etmek gerekli değildir. Hızlı kentleşmenin ve otarşik ekonomiden pazar ekonomisine geçişin hakim olduğu orta düzeyde bir sosyo-ekonomik gelişme aşamasında karşımıza çıkan olgu, geleneksel saygı ve itaat bağlarının zayıflamasıdır. Bu aşamada seçmenlerin desteğini sağlamak, onlara kısa süreli, somut, maddi çıkarlar vermeye bağlı olduğundan; İktidar sahipleriyle seçmenler arasındaki ilişki karşılıklı tavizlere göre belirlenen iki yanlı bir nitelik kazanır. Bu durumda, hükümet görevlerine atama, hükümetle ilişkilerde ayrıcalıklı işlemlerde bulunması, hatta parayla mükafatlandırma gibi belli bireylere yönelik çıkarlar arzedileceği gibi; bunlar bayındırlık hizmetleri getirmek, okul yaptırmak şeklinde belli semtlere, köylere veya yörelere de arzedilebilir.

Patronaj esas itibariyle en çok sosyo-ekonomik gelişmenin bu aşamasında ortaya çıkan olgudur.

Gerçekten de, bunun böyle olduğunu Türkiye'ye bakarak daha iyi anlayabiliriz.

Türkiye'de otoriter tek parti yönetiminden çok partili siyasal hayata geçişle beraber, patronajın modern türü olarak parti patronajı, özellikle Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelmesinden sonra etkinlik kazanmıştır⁽⁴⁹⁾. DP'nin kırsal alanda makina işlevini etkili bir şekilde görmesi, köylü seçmenlerin oylarının büyük çoğunluğunu alarak iktidara gelmesini de sağlamıştır. Çünkü, DP'nin özellikle yerel kadroları, yörenin tüccarlarından, işadamları-esnaf ve zanaatkarla-

rından oluşmaktaydı ve bunlar rakip Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)nin seçkin ve bürokrat kadrolarından aracı rolünü daha iyi bir şekilde ifa edebilmişlerdir.

DP döneminde parti patronajı, yollar, su kanalları, camiler, çeşitli hükümet işleri yapmak suretiyle seçmenin desteğini sağlamaya yönelmişti. Söz konusu destek için vaadedilen hizmetler, örneğin fabrika kurmak gibi bazen bir yöreye (il veya ilçe) bazen de parasal ödemeler, tarım kredileri, iş bulma veya bazı bürokratik zorlukları çözme şeklinde şahıslara yönlendiriliyordu. Belirtmek gerekir ki, DP parti makinesi, sadece kırsal alanda değil, kentlerde de etkili bir şekilde çalışmaktaydı. Kentlerde, özellikle kente yeni göç etmiş olan insanlara iş bulmadan ev kurmaya hatta evlenmeye varıncaya kadar parti makinesi hizmet arz etmekteydi.⁽⁵⁰⁾

Parti patronajı DP'nin iktidardan düştüğü yıllardan sonra başta CHP olmak üzere DP'nin halefi Adalet Partisi (AP) tarafından da uygulanmıştır.

Burada bir fikir vermek üzere Özbudun'un İzmir'de 1968'de yapmış olduğu bir araştırmanın yerel parti örgütlerinin patronaj faaliyetlerine ve parti liderlerinin algılarına göre seçmenlerin parti örgütlerinden bekledikleri patronaj hizmetlerine ilişkin bulgulara bakmakta yarar vardır.

Söz konusu bulgulardan AP'nin, CHP'nin ve Türkiye İşçi Partisi (TİP)nin İzmir İl örgütlerinin patronaj faaliyetleri aşağıda Tablo 1'de; seçmenlerin bu örgütlerden bekledikleri patronaj hizmetlerinin türü ise Tablo 2'de görülmektedir⁽⁵¹⁾.

Tablo:1

İzmir'de Yerel Parti Örgütlerinin Patronaj Faaliyetleri (Yüzde olarak)

Yapılan Hizmetler		AP			CHP			TİP		
		Sık	Arasıra	Hiç	Sık	Arasıra	Hiç	Sık	Arasıra	Hiç
Kredi	Kent	7	34	59	5	21	70			93
	Kır	69		31	15	23	62	10		90
	Toplam	29	22	49	9	22	66	23		92
İstihdam	Kent	45	38	17	30	44	26	7	37	52
	Kır	69	19	13	23	31	46		20	80
	Toplam	53	31	16	16	28	39	5	32	59
Ruhsat	Kent	14	17	69	9	21	67		4	93
	Kır	50		50	23	19	58	10	10	80
	Toplam	27	11	62	14	20	64	3	5	89
Polis Yardımı	Kent	14	24	62	19	23	53		15	81
	Kır	44	13	44	12	8	81	10	10	80
	Toplam	24	20	56	16	17	64	3	13	81

Tablo 1'e göre, patronaj hizmetlerini en çok arzedan parti AP'dir. Araştırmacının belirtmiş olduğu gibi, bunun en önemli sebebi, araştırmanın yapıldığı yıl AP'nin iktidarda olmasıdır. Bununla beraber, AP'nin makine-tipi parti rolüne örneğin CHP'ye göre daha uyarlanmış olması bir başka önemli sebep olarak belirtilebilir.

Tablo:2

Parti Liderlerinin Algılarına göre seçmenlerin Yerel Parti Örgütlerinden
Bekledikleri Patronaj Hizmetleri (Yüzde olarak)

Hizmetler	AP			CHP			TİP		
	Sık	Arasıra	Hiç	Sık	Arasıra	Hiç	Sık	Arasıra	Hiç
İstihdam	28	25	27	29	15	24	13		9
Hükümet	19	17	18	22	28	24	10	8	9
yardımı (Polis, mahkeme, ruhsat)									
Sosyal refah	17	31	22	18	18	18	7	25	12
(Kredi, nakid ödeme, sağlık)									
Topluluk	28	19	24	16	26	20	10	17	12
Projeler									
Siyasal Eğitim				1		1	20	50	29
Belirsiz	9	8	9	13	13	13	40		29
Toplam (%)									

Hangi partinin en çok hangi hizmeti patronaja konu ettiğine baktığımızda; iş bulmanın hem AP hem de CHP için birinci sırada yer aldığını görüyoruz. AP'nin özellikle kırsal alan örgütleri tarım kredisi sağlamada yoğun bir hizmet vermektedir. Öte yandan, kır-kent ayırımına dayanarak parti örgütlerinin patronaj hizmetlerini karşılaştırdığımızda şunu görmekteyiz: AP'nin kırsal alandaki örgütleri kentlerdeki örgütlerine göre çok daha fazla patronaj hizmetinde bulunmaktadır. Buna karşılık, CHP için böyle bir fark sözkonusu değildir.

Tablo 2 partilerin yerel liderlerinin seçmenlerin patronaj hizmetleri için beklentilerini algılamaları bakımından AP ve CHP arasında ve bu partilerin kırsal ve kentsel örgütleri arasında herhangi bir farkın olmadığını göstermektedir. Fakat, hem AP'nin hem de CHP'nin yerel liderleri seçmenlerin parti örgütlerinden bazı tür patronaj hizmetlerini her zaman bekledikleri kanısındadırlar.

Günümüz Türkiye'sine ilişkin elimizde herhangi bir araştırma bulgusu bulunmamakla beraber; gözlemsel olarak parti örgütlerinin makine-tipi işler görmelerinin, dolayısıyla parti patronajının giderek etkinliğini yitirmesinin söz konusu olacağını söyleyebiliriz. Çünkü, Türkiye'de sosyal bölünmeler ve çatışmalar açısından işlevsel eksen üzerinde yer alanların ağırlığı yerel ekseninde yer alanlara göre çok daha fazladır⁽⁵²⁾. Bu, her şeyden önce, siyasal bağlılıklarda sınıfsal veya mesleki konumların daha fazla rolü olacağına işaret eder. Böyle ise, parti patronajı ile sağlanacak çıkarlar da daha çok sosyal sınıflara ve meslek gruplarına yönelecek; dolayısıyla yüzyüze ve şahsi, formel otoriteye dayanmayan ilişkiler arka plana geçerek makine-tipi partiler işlevlerini yitireceklerdir.

IV. Partilerin Örgütsel Yapıları ve Katılımcı Demokrasi

Siyasal partilerin organizasyonları ile demokrasi arasındaki ilişki siyaset bilimcilerini meşgul edegelen önemli bir konudur. Siyasal partiler üzerine yapılan ilk sistematik incelemelerde, bu konuyu doğrudan ele alanlar, siyasal partilerin iç organizasyonları ile demokrasi idealinin hangi noktalarda bağdaşabileceğini; bir başka deyişle, partilerin örgütsel yapıları ile demokrasinin gerekleri arasında ne derecede bir uyum olduğu konusunu çözümlemeye girişmişlerdir. Örneğin, M.Ostrogorski, bu çözümlemeyi 1902 yılında yayınladığı *Democracy and the Organization of Political Parties* adlı kitabında⁽⁵³⁾ İngiliz ve Amerikan partileri için yapmış ve ilginç saptamalarda bulunmuştur. Ostrogorski'nin çözümle-

melerinde vardığı sonuç; parti örgütlerinin demokrasi anlayışına aykırı olduğu ve bunun için sürekli parti örgütlerinin kaldırılarak, her seçim için güncel önemli sorunlar üzerinde belirli tutumlar alacak geçici örgütlerin kurulmasıydı. Çünkü, ona göre, genel oy hakkının profesyonel politikacıların egemenlik aracı olarak ortaya çıkardığı parti örgütlerinin giderek bürokratikleşmesi, örgütsel amaçları ideolojik amaçların önüne geçirmektedir. Dolayısıyla, örgüt parti hayatının temel gücü olmakta bireylerin gücünü bastırmakta, hatta partiler arasındaki ideolojik ayrılıkları azaltarak, onların birbirlerine benzemelerine yol açmaktaydı. İlginç olan nokta, Ostrogorski'nin yukarıda belirttiğimiz düşüncelerinin o zamanki İngiliz ve Amerikan partilerinin pratikte yaşadıkları somut sorunların ifadesi oluşudur.

Demokrasi ve partilerin organizasyonları konusunda Ostrogorski'den daha çok tanınan kişi R.Michels'dir.

Michels, genel olarak örgütlerin yapılarında oligarşik bir eğilimin varlığını gözlemiş ve bu eğilimin sadece sağ partilerde değil, sol partilerde de mevcut olduğunu ileri sürmüştür. 1915'te İngilizce'ye çevrilen (Almanca ilk baskısı 1911) *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (Siyasal Partiler: modern demokraside Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelemesi) kitabında⁽⁵⁴⁾ siyasal partilerdeki bu eğilimi, "Oligarşinin Tunç Kanunu" olarak adlandırmıştır. Michels'in bununla ifade etmek istediği bir elit grubun hakim olduğu ve bu grubun bir çeşit kooptasyon yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrolü altında tuttuğudur.

Şüphesiz ki, parti örgütlerini demokrasi açısından olumsuz olarak niteleyen sadece Ostrogorski ve Michels değildir. A.Downs, J.Schumpeter gibi daha bir çok yazarı belirtmemiz mümkündür. Bu konu üzerinde düşünülmüş olan bütün bilim adamlarının ortaya attığı teorik soru, burada işleyeceğimiz konumuz için de rehber niteliğindedir. İnceleme çerçevemizi belirleyecek olan soru şudur: Katılımcı de-

mokrasinin gerekleriyle uyumlu bir parti organizasyonu tipinden günümüzde sözedebilir miyiz? Sözetme imkanımız yoksa, hangi sebepler dolayısıyladır? Soruya verebilecek cevabın açık olması için, elimizde partilerin organizasyonu konusunda teorik ölçütlerin bulunması gerektiği şüphesizdir. Aşağıda yapacağımız açıklamalar bu ölçütlerin neler olduğu ile ilgilidir.

Eğer çağdaş demokrasi aynı zamanda partiler demokrasisi ise, siyasal partilerin güçlü ve etkili örgüte sahip olmaları mantıksal olarak kaçınılmazdır. Çünkü, Duverger'nin belirtmiş olduğu gibi, modern partilerde üyelerin faaliyetlerinin genel çerçevesini, onların dayanışma biçimini, liderlerin seçim mekanizmalarını ve yetkilerini belirleyen örgütüdür. Dolayısıyla, aşağıda belirteceğimiz örgütsel özellikleri açısından partiler ne kadar az probleme sahipse, o kadar istikrarlı bir demokrasinin yaratıcısı olabilirler, diyebiliriz. Bu bağlamda, siyasal partilerin organizasyonu ile demokrasi arasındaki ilişkiyi şu örgütsel özellikleri esas alarak inceleyebiliriz:

1. Parti Özerkliği
2. Örgütlenme Derecesi
3. İktidarın Merkezileşme Derecesi
4. Örgütün Tutarlılık Derecesi
5. Örgütün Katılma Anlayışı

Bu ölçütler, Amerikalı siyaset bilimcisi K.Janda tarafından geliştirilmiş olup⁽⁵⁵⁾, araştırmalarda yaygın olarak kullanılmıştır. Şimdi bunları ayrıntılı olarak görelim.

1. Parti Özerkliği

Örgütün diğer örgütlerden bağımsız fonksiyon görme derecesinde toplumda işgal ettiği bağımsız yerdir. Bu anlamda bir partinin özerk olup olmadığı esas itibarıyla parti üyelerinin hangi kaynaktan devşirildiğine bağlıdır. Bu açıdan, örneğin Duverger, bireysel üyelikten oluşan Dolaysız, kolektif üyelikten oluşan Dolaylı partiler ayrımı yapmakta-

dır⁽⁵⁶⁾. Ona göre, Dolaylı partiler, Dolaysız partilere göre daha az özerktirler. Bunun demokrasi açısından ifade ettiği anlam nedir? Meseleye şöyle bakabiliriz. Eğer demokrasi bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini esas alan bir rejim ise -ki aşağı yukarı tüm klasik demokrasi tanımları bu hususu vurgular. Dolaysız Parti tipi, şüphesiz bireyin özgür iradesine dayanan bir üyelik anlayışını simgelediği için demokrasiye daha uygundur. Fakat, demokrasi modern anlamda örgütlenmeyi ve örgütlenme özgürlüğünü, hatta toplumdaki çeşitli örgütler arasındaki organik bağı esas alan bir rejim olarak tanımlanırsa, Dolaylı parti tipi, demokrasiye daha uygun kabul edilebilir. Nitekim, çağımızda katılımcı demokrasi tipine sahip ülkelerin partileri daha çok kolektif yeliğe dayanan partilerdir. Tablo 3 bu durumu göstermektedir.

Tablo: 3

İşçi Partilerinin Kolektif Üyelikleri⁽⁵⁷⁾

Ülke	Bireysel Üye Sayısı (Bin)	Toplam Üye Sayısı (Bin)
Britanya (1982)	602.000	6.282.000
İrlanda (1977)	8.000	208.000
Norveç (1976)	93.000	143.000
İsveç (1977)	300.000	1.161.000

Parti özerkliğinin bir başka göstergesi, mali özerkliktir. Batı demokrasilerinde parti finansmanı açısından üç yöntem sözkonusudur:

a. *İç Finansman*: Üye aidatları, parti yatırımlarından, yayınlardan partinin düzenlediği çeşitli faaliyetlerden elde edilen gelirlerden oluşur. Örneğin, İngiliz işçi Partisi'nin 1976'da 1.21 Milyon sterlin olan toplam gelirinin 1.15 Milyon sterlinini üyelik aidatları oluşturmaktadır. Sadece 51.000 Sterlin teberrulardan elde edilmektedir. Muhafazakar Parti'nin 1.7 Milyon sterlin olan toplam gelirinin ise 1.1

Milyon sterlini teberrulardan elde edilmiştir. F.Almanya'da Parlamentodaki partilerin üyelerinden elde ettikleri aidatlar 1981 yılında parti gelirlerinin FDP için % 9.1, CDU için 13.5'ini oluşturmaktadır. Partinin düzenlediği faaliyet ve yaptığı yayınlardan elde edilen gelirlere örnek olarak da, 1979'da Alman Komünist Partisinin gelirlerini örnek gösterebiliriz. Bu partinin belirttiğimiz faaliyetlerinden elde ettiği gelir toplamı gelirlerin % 2.8'i kadardır. Bu oran İtalyan Komünist Partisi için 1980'de %20'dir⁽⁵⁸⁾.

b. Dış Finansman: Özel şahıslardan, şirketlerden ve çıkar gruplarından sağlanan teberrulardan oluşur. Bazı ülkelerde bu finansman türüne getirilen sınırlamalar söz konusudur. Örneğin, F.Almanya'da 1983'de sunulan bir kanun tasarısında büyük şirketler tarafından yapılanlar dahil, bağışlanan miktarın bağışta bulunanın gelirinin %5'ini aşmaması ve bu miktarın vergiden düşülmesi öngörülmüştür⁽⁵⁹⁾.

c. Devlet Tarafından Sağlanan Mali Destek: 1959 yılında F.Almanya'da uygulamaya konulan bir usuldür. 1967'de Finlandiya, 1969'da İsrail, 1970'te Norveç, 1974'te İtalya, 1975'te Avusturya 1977'de İspanya aynı usulü uygulamaya başlamıştır. Kamu fonları aracılığıyla partileri finanse etmenin, onların yasal durumlarını güçlendirdiğinde hemfikir olan siyaset bilimcileri, bu açıdan partilerin aslında devletin kendilerinin iç işlerine karışması gibi (hesapların denetimi ve diğer yollardan) bir bedeli ödediklerine dikkatlerimizi çekmektedirler⁽⁶⁰⁾.

Aşağıda Tablo 4, Avrupa ve Amerika'da çeşitli partilerin gelirleri içinde kamu ödenəğinin payı hakkında bir fikir vermektedir.

2. Örgütlenme Derecesi

Parti içindeki ilişkilerin biçimsel usul kuralları ya da yazısız kural ve gelenekler yoluyla açık ve belirli davranış kalıplarına bağlanmış olup olmamasıdır. Bu ilişkiler ne kadar kalıplaşmış, düzenlenmiş ve yapılaşmışsa, partinin örgütlenme derecesi o kadar yüksek demektir

Tablo:4

Partilerin Gelirleri İçinde Kamu Ödeneğinin Payı (%)⁽⁶¹⁾

Partiler	Avusturya	Belçika	Kanada	Finlandiya	F.Almanya	İtalya	İspanya	İsveç	ABD
Sosyalist/ Sosyal									
Demokrat 39		27	78		23.9	48.5	90.0	54.2	
Komünist			26		1.9	30.2	43.6	77.9	
Liberal 54		29	65		32.9	92	79.2		Her iki parti 19
Muhafazakar Hristiyan		23	62			88.8	88.8	55.6	
Demokrat 32	51		74		21.5	59.9			

Öte yandan, örgütlenme derecesine partinin yapısal bağlantısı (partiyi meydana getiren çeşitli unsurlar ve organlar arasındaki ilişkilerin düzenleniş tarzı) ile *örgütün yoğunluğu* (çok sayıda üyeyi yakın ve sıkı bir ilişki içinde bir araya getirme) ölçüt oluşturabilir. Örneğin, Duverger'e göre, sosyalist, Katolik, Komünist ve Faşist Partiler kuvvetli bağlantıya sahip partilerdir. Zayıf bağlantılı partiler ise günümüzde istisnadır⁽⁶²⁾.

Örgütün yoğunluğu bakımından yapılan ayırım ise, kadro ve kitle partileri şeklindedir. Kitle partileri büyük ölçüde topladıkları aidat sayesinde yaşamaya çalışan partilerdir. Günümüzde, modern seçim kampanyalarında kitle haberleşme araçlarının kazandığı önem çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmaktadır. ABD'deki partiler buna örnek gösterilebilir.

Parti örgütünün yoğunluğunu saptamada şu kriterler de önemlidir.

- Merkez ve yerel toplantıların yapılma sıklığı,
- Düzenli bir kayıt sisteminin varlığı,

-Aidatların düzenli bir şekilde toplanıp toplanmadığı.

Bunun yanında, örgütün alanı (parti örgütünün ülkeye ne ölçüde yayılmış oldu) ile örgütün yaygınlığı (partinin normal örgütlerine ek olarak yan veya yardımcı örgütler kurup kurmadığı, mevcut diğer örgütlerle ilişkiye girip girmediği) kriterlerine de bakmak gerekmektedir.

3. İktidarın Merkezileşme Derecesi

Parti-içi iktidarın ne ölçüde dağılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu ifade eder. Şüphesiz modern anlamda demokrasi iktidarın paylaşılması ilkesini esas alır. Bu bakımdan, demokrasiye uygun bir parti organizasyonu iktidarın merkezileşme derecesinin optimal noktada olduğu bir modele dayanır, diyebiliriz.

4. Örgütün Tutarlık Derecesi

Örgüt üyeleri arasındaki tutum ve davranış birliğini ifade eder. Bir partinin üyelerinin tutumunun ne olduğunu saptamamız çok kolay bir iş değildir. Belki anket tekniğine başvurarak tutumlara ilişkin tutarlılığın saptanması nispeten daha kolaydır ve şu ölçütlere dayanır.

- a. Yasama Tutarlılığı
- b. Parti disiplini
- c. Hizipleşme

Bu üç ölçüt açısından bakıldığında, bir parti ne kadar çok yasama tutarlılığına sahipse, ne kadar çok disiplinliyse ve ne kadar az hiziplere sahipse, o kadar davranış birliği içindedir, denebilir.

5. Örgütün Katılma Anlayışı

Bu bakımdan, partileri ikili bir ayırma tâbi tutmak mümkündür. Duverger'in ayırımı *Sınırlı* ve *Totaliter* parti tiplerine dayanır. Neumann ise *Bireysel Temsil* ve *Sosyal Bütünleşme Partileri* ayırımı yapar. Bizim burada kullanacağımız tipoloji Neumann'inkidir.

Bireysel Temsil Partileri, çabalarının hemen tamamını seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasal faaliyetleri sadece siyasal alana inhisar eden partiler değil parti üyelerinin bütün siyasal, sosyal ve bazen kişisel hayatlarını da kapsayan partilerdir. Tarihsel bakımdan en eski tip Bireysel Temsil Partisi Amerika'daki Demokrat ve Cumhuriyetçi Partiler ile Fransa'daki Sosyalist Partidir.

Neumann'ın tipolojisi içinde demokrasi ile daha bağdaşır nitelikte olan parti tipi, şüphesiz ki, Bireysel Temsil Partisi tipidir.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız kavramsal çerçeveyi Türkiye'deki duruma uygulayacak olursak şunları söylememiz mümkündür:

Türkiye, siyasal parti hayatını hukuki düzenlemeye tâbi tutan ilk ülkelerden biridir. Dolayısıyla, Türkiye'de siyasal partilerin örgütsel özelliklerinin katılmacı demokrasinin gerekleri ile ne derecede uyumlu olduğunu saptayabilmek için, öncelikle sözkonusu hukuki düzenlemelere bakmak gerekmektedir.

Şüphesiz, bir ülkede hukuki düzenlemelerin temel çerçevesi o ülkenin anayasasıdır. Çünkü, anayasa mevcut siyasal rejimin sınırlarını belirleyerek diğer düzenlemelere yol gösterici ilkeleri de ortaya koyar. Bu bakımdan, Türkiye'de siyasal partilerin katılmacı demokrasi çerçevesindeki konumunu belirleyebilmek için, 1982 Anayasasının bazı özelliklerine bakmak gerekmektedir. Hemen vurgulamak gerekir ki, 1982 Anayasası katılmacı bir demokrasi modelini tam anlamıyla benimsemiş görünmemektedir. Çünkü, Profesör Ergun Özbudun'un belirtmiş olduğu gibi, 1982 Anayasası tamına olmasa bile, daha sınırlı bir katılma ve çoğulculuğa dayanan; halkın esas rolünü kendisini yönetecek olanları belli aralıklarla seçmekten ibaret sayan bir demokrasi anlayışını simgelemektedir. Bu açıdan, belli ölçüde siyasetten uzaklaşmayı amaçlayan bir özelliğe sahiptir⁽⁶⁴⁾.

Nitekim, bu anlayış, siyasal partilere ilişkin olarak Anayasanın çeşitli maddelerinde somutlaştığı gibi, siyasi partiler kanunu'na da yansımıştır. Göreceğimiz gibi, siyasal partilere baştan getirilen hukuki kısıtlamalar onların örgütsel özellikleriyle katımcı demokrasi arasındaki ilişkiyi analiz edeceğimiz zemini Batı ülkelerinkinden farklı kılmaktadır. Gerçekten de 1982 Anayasasının ilgili maddelerine baktığımızda, Batı demokrasilerinkinden hayli farklı düzenlemelerle karşılaşmaktayız. Örneğin, 1982 Anayasasında siyasal partilerin "yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamayacakları, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremeyecekleri, vakıf kuramayacakları" (md.68/6) belirtilmektedir. Bir diğer maddede ise (md.69/2) "Siyasi partiler kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve bir iş birliği içinde bulunamazlar", denilmektedir. Öte yandan, sendikaların, dernek ve vakıfların siyasi amaçları da Anayasada hükme bağlanmıştır. (Md.52/1, md.33/4, Md.34/son fıkra).

Bu bağlamda, siyasal partilerin örgütlenmelerine ve çalışmalarına ilişkin doğrudan getirilen diğer düzenlemelerin varlığına da dikkat çekmek yerinde olacaktır. Örneğin gerek Anayasada, gerek Siyasi Partiler Kanunu (SPK)unda partilerin hangi kesimlerden üye kaydedemeyecekleri hükme bağlanmıştır. Buna göre, "hakimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yüksek öğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yüksek Öğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, öğrencileri ve silahlı kuvvetler mensupları siyasi partilere giremezler. Bunun yanında;

-Siyasi partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar.

-Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları demokrasi esaslarına aykırı olamaz.

-Siyasi partiler Anayasa Mahkemesi'nin mali denetimine tâbidir.

-Siyasi partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan herhangi bir suretle aynı ve nakdi yardım alamazlar, bunlardan emir alamazlar ve bunların Türkiye'nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılamazlar⁽⁶⁵⁾.

Belirtmeye gerek yok ki, bu düzenlemelerin bazıları, "demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları" sayılmalarına rağmen, siyasal partilerin serbestçe faaliyette bulunmalarını ve örgütlenmelerini Batı demokrasilerinde görüldüğünden çok farklı şekilde çerçevelendirmektedir. Şüphesiz bunda ülkemizin geçmiş yıllarda yaşadığı acı tecrübelerin payı inkâr edilemez. Fakat sonuç itibarıyla, Türkiye'de siyasal partilerin organizasyonlarının dışsal çerçevesi, özellikle Batı ülkeleri ile kıyaslandığında, katımcı demokrasinin gereklerine bazı aykırılıkları içermektedir, diyebiliriz. Batı demokrasilerinde kitle partilerinin örgütsel canlılıklarını korumalarında sendikalar ve derneklerle kurdukları bağların rolü inkâr edilemez. Bizde ise, partilerin diğer sosyal organizasyonlarla bağını kısıtlayan hukuki hükümler, her partinin doğuştan kadro partisi tipinde olmasını adeta zorunlu hale getirmektedir.

Aynı hükümler bakımından, Türk siyasal partilerinin örgütsel özellikleri konusunda da fikir yürütmemiz imkânsız gibidir. Belki sadece finansman açısından bu konuda bir şeyler söylememiz mümkün görünmektedir. SPK, siyasal partilerin şu gelirleri elde edebileceklerini belirtmektedir⁽⁶⁶⁾.

-Parti üyelerinden alınacak giriş aidatı ile üyelik aidatı.

-Parti milletvekillerinden alınacak milletvekilliği aidatı.

-Milletvekili aday adaylarından alınacak özel aidat.

-Parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından sağlanacak gelirler.

-Parti yayınlarının satış bedelleri.

-Üyelik kimlik kartlarının ve parti defter, makbuz ve kağıtlarının sağlanması karşılığında alınacak paralar.

-Partice tertiplenen balo, eğlence ve konser faaliyetlerinden sağlanacak gelirler.

-Parti mal varlığından elde edilecek gelirler.

-Bağışlar.

-Devletçe yapılan yardımlar.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de partilerin daha çok iç finansman kaynakları ile yaşamaları öngörülmektedir, Önemli bir dış finansman kaynağı olarak devlet belirtilmektedir. Burada da şüphesiz Batı demokrasilerinden bir farklılaşma sözkonusu olmaktadır.

Öte yandan, kavramsal çerçevemizi çizerken belirttiğimiz bazı ölçütler (Örgütlenme Derecesi, Parti Örgütü Yoğunluğu, İktidarın Merkezileşme Derecesi, Örgütün Tutarlılık Derecesi, Örgütün Katılma Anlayışı) açısından Türk siyasal partilerini (burada sözkonusu olan partiler Parlâmento-da 1987’de temsil edilen partilerdir: Anavatan Partisi, Sosyaldemokrat Halkçı Parti ve Doğru Yol Partisi) değerlendirdiğimizde bazı benzerlikleri saptamamız mümkündür. Örneğin, Örgütlenme derecesi esas alındığında Türk partilerinin kuvvetli bağlantıya sahip ve kadro partisi olma niteliği ağır basan partiler olduğunu görüyoruz. Parti Örgütü Yoğunluğu bakımından bütün partilerin tüzüklerinde merkez ve yerel toplantıların sıklık derecesinin düzenli kayıt tutma ilkesinin ve aidatların düzenli toplanma isteğinin hemen hemen aynı yoğunlukta olduğu gözlenmektedir. İktidarın Merkezileşmesi sözkonusu olduğunda, ANAP, SHP ve DYP pek farklılık göstermemektedir; her üç partide de derecesi yüksek bir merkezileşme göze çarpmaktadır. Örgütün Tutarlılığı esas alındığında ise, her üç partide de yasama tutarlılığı ve

parti disiplini kuvvetli olmamakla beraber, hiziplerin etkinliği bakımından benzerlikler dikkatimizi çekmektedir. Niha yet, Örgütün Katılma anlayışı ölçütü açısından baktığımızda, Türk siyasal partilerinin tümünün (ANAP, SHP, DYP) daha önce değindiğimiz Bireysel Temsil Partileri tipine uygun düştüğü söylenebilir.

Siyasal partiler, çağdaş demokratik düzenlerin vazgeçilmez unsurları olup, siyasal katılmayı gerçekleştiren en önemli kurumlardır. Bu bakımdan partiler, demokratik çoğulcu düzenin ilkelerini toplumun her kesimine benimsetmek ve toplumsal çözümü bu zemin üzerinde aramakla yükümlüdürler. Dolayısıyla, partilerin bu yükümlülüğü esas alındığında, onların katılmacı demokrasinin gereklerine uygun bir organizasyon tipi geliştirmekte duyarlı olmaları da beklenir. Katılmacı demokrasinin gereklerinin neler olduğunu buraya kadar yaptığımız açıklamalarda belirtmiş bulunuyoruz. Bu gerekler partilerin aynı zamanda varlık sebepleri dir de. Unutmamak gerekir ki, demokrasi siyasal partilerin özgürce rekabet edebilmelerinin güvencesidir; ama siyasal partiler de demokrasiyi yaşıtan ve kalıcı kılan kurumlardır.

V. Parti Sistemleri

1. Parti Sistemlerinin Tasnifinde Temel Alınan Ölçütler ve Bazı Metodolojik Sorunlar

Siyaset yazınında parti sistemleri üzerine yapılan incelemelerin sayısı, genel olarak, partiler üzerine yapılan incelemelerin sayısı yanında düşük kalmıştır. Bu az sayıdaki incelemeler de, daha çok seçim sistemleriyle partilerin sayısı arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmıştır.

Bilindiği gibi, bu tür incelemelerin en önemlisi Duverger'in *Siyasi Partiler* kitabıdır.

Duverger, kitabında parti sistemlerini doğuran, bir kısmı her ülkenin kendisine özgü; bir kısmı ise, genel nitelikte olan bir çok karmaşık etkenlerden sözeder. Her ülkenin

kendine özgü etkenleri arasında, gelenekleri ve tarihi, dinsel inançları, etnik bileşimi, ulusal rekabetleri belirtir. Bütün ülkelerde ortak olan genel etkenler arasında ise, sosyo-ekonomik, ideolojik ve teknik nitelikte olanları sıralar.

Yazar, her iki gruptaki etkenlerin ağırlık derecesine kabaca değindikten sonra, "en önemli teknik etken" olarak nitelediği ve kitabında özellikle incelediği seçim sistemi üzerinde durur. Duverger'ye göre, seçim sisteminin, partilerin sayısı, kuvvetleri, ittifakları ve temsili üzerindeki etkileri önemlidir. Ancak, bunun tersi de geçerlidir; yani, parti sistemi de, seçim sistemi üzerinde hayati bir rol oynayabilir. Dolayısıyla, bu açıdan, parti sistemi ile seçim sistemi, birbirlerine çözülmez şekilde bağlı ve bazen çözümleme yoluyla bile ayrılmaları güç iki gerçektir.

Duverger'ye göre, seçim sisteminin genel etkisi, aşağıdaki üç formülde şemalaştırılabilir: 1. *Orantılı temsil* sert, bağımsız ve (coşkusal akımlar dışında) istikrarlı partilerden kurulu bir çok-parti sistemini temsil eder; 2. *İki turlu çoğunluk usulü*, yumuşak, bağımlı ve (bütün durumlarda) nispeten istikrarlı partilerden oluşan bir çok partili sistemi teşvik eder; 3. *Tek turlu basit çoğunluk sistemi*, iktidarın büyük bağımsız partiler arasında el değiştirdiği bir iki parti sistemini teşvik eder.

Ancak, Duverger'ye göre, "bu pek genel nitelikteki önermeler, sadece temel eğilimleri belirtmekte olup, seçim sisteminin parti sistemleri üzerindeki bütün etkilerini kapsamaktan uzaktır⁽⁶⁷⁾." Bununla beraber, yazar, yine de, tek turlu çoğunluk sisteminin iki-parti sistemini teşvik etmesini, kitabında belirtilmiş olan bütün varsayımlar arasında gerçek bir sosyolojik kanuna en çok yaklaşanı olarak niteler ve şöyle devam eder: "Tek turlu çoğunluk usulü ile iki parti sistemi arasında hemen hemen tam bir korelasyon gözlemlenebilir: İki partili ülkeler, çoğunluk sistemine sahiptir; çoğunluk sistemine sahip olanlar da iki partilidir. İstisnalar çok nadir-

dir ve özel koşullarla açıklanmaları genellikle mümkündür.⁽⁶⁸⁾

Burada, ne Duverger'nin kendi varsayımlarını doğrulayan somut örneklerle, ne de Duverger'ye yöneltilen eleştirilere değineceğiz. Belirtmek istediğimiz, sadece, bugün de parti sistemlerini tasnif etmede en çok kullanılan ve özellikle Duverger tarafından savunulan *sayısal ölçütün* niteliğidir.

Bu ölçüt, sistemdeki partilerin sayısını esas alarak parti sistemlerini tasnife girişmekte ve üçlü bir ayırımı gitmektedir: *Tek-parti, iki parti ve çok parti sistemleri*.

Belirttiğimiz gibi, sayısal ölçütün kullanılmasında ve bu ölçüde dayanılarak yapılan üçlü tasnifin savunulmasında Duverger önemli bir yere sahiptir. Buna karşın, yine de, Duverger'nin temel parti sistemleri tasnifinin sadece partilerin sayısına dayandığını ileri sürmek pek doğru sayılmaz. Yazarın, parti sistemlerini tasnif etmede önem verdiği diğer hususların neler olduğu aşağıdaki sözlerinden de anlaşılmaktadır:

"Tek-parti devletleri dışında, her ülkede bir çok parti, bir arada bulunurlar. Bu birlikte yaşayışın şekil ve şartları, incelenen ülkenin parti sistemini belirler. Bu tanımda iki çeşit unsur vardır. Birincisi sistemi meydana getiren partilerden her birinin iç yapısında gözlemlenebilecek benzerlik ve farklardır; buna göre, merkeziyetçi ve ademi merkeziyetçi partilere, totaliter ve sınırlı partilere, yumuşak ve sert partilere, vb. sahip olan sistemler, birbirinden ayrılabilir. İkincisi, çeşitli partilerin karşılaştırılması, tek olarak her parti topluluğu bakımından mevcut olmayan yeni çözümleme unsurlarının belirtilmesine imkân verir: Sayı, karşılıklı kuvvet dereceleri, ittifaklar, coğrafi yöreselleşme, siyasal dağılım, vb. gibi. Bir parti sistemi, bütün nitelikler arasındaki belli bir ilişki şeklinde tanımlanır"⁽⁶⁹⁾.

Bununla beraber, Duverger'nin tasnifinin içerdiği bazı kusurlar (sözgelişi, tek-parti sistemi gibi çok değişik tipleri içine alan, fazla geniş ve geniş olduğu için de nispeten an-

lamsız kategoriler önermesi) bazı yazarlarca sayısal ölçütün yetersiz oluşuna dair görüşler ileri sürülmesine yol açmıştır⁽⁷⁰⁾.

Parti Sistemlerinin tipolojisi konusunda bugün, en ayrıntılı çözümleyici çerçeveyi İtalyan siyaset bilimcisi Giovanni Sartori geliştirmiştir.

Sartori, özellikle parti sistemlerine ilişkin bu ayrıntılı çözümleyici çerçevesini çeşitli tarihlerde yayınladığı yazılarında kısmen sunmuştur. Daha sonra bunları genişleterek bir araya toplamış ve bir kitap halinde yayınlamıştır: *Partiler ve Parti Sistemleri: Çözümleyici Bir Çerçeve*.

Sartori önce, klasik tasnifin oldukça dışında şu yedili sınıflamayı yapmaktadır⁽⁷¹⁾.

1. Tek parti sistemi
2. Hegemonyacı parti sistemi
3. Hakim parti sistemi
4. İki parti sistemi
5. Sınırlı çoğulcu parti sistemi
6. Aşırı çoğulcu parti sistemi
7. Atomlaşmış parti sistemi.

Yazarın bu sınıflamayla klâsik üçlü tasnife ekledikleri, geleneksel çok parti kategorisinde yaptığı değişikliklerde; tek parti kategorisi içinde yeniden yaptığı ayırmalarda; ve yeni bir kategori olarak "atomlaşmış parti sistemi" tipi önerisinde görülmektedir. Dolayısıyla, biz de önce bu eklemelerden başlayarak, yazarın çözümleyici çerçevesini değerlendirmeye çalışacağız.

Sartori, ilk önce, 'siyasal sistemler düzeyinde bir ayırım yapmakta, bunları *yarışmacı* ve *yarışmacı olmayan* diye sınıflandırmaktadır. Buna göre, yarışmacı sistemler kendi içinde *kutuplaşmış çoğulculuk* ve *ılımlı çoğulculuk* kategorilerini içermekte; *iki parti* sistemi ve *hakim parti* sistemi ılımlı çoğulcu sisteme özgü tipleri oluşturmaktadır. Yarışmacı ol-

mayan sistemler ise, tek parti sistemi ve hegemonyacı parti sistemi tiplerini içermektedir. Bunlar da totaliter tek parti, otoriter tek parti, pragmatik tek parti; ve ideolojik-hegemonyacı, pragmatik hegemonyacı parti sistemleri diye alt kategorilere ayrılmaktadırlar.

Çok parti sistemlerini yarışmacı kategori içinde ele alan Sartori, bu sistemleri incelerken örgütleri, sınıfları ve tipleri arasındaki ayrıntıya da dikkatimizi çekmektedir. Aşağıdaki şekil bu ayrımı göstermektedir:

Şekil 16:

Çok parti Örüntüleri, Sınıfları ve Tipleri⁽⁷²⁾

Örüntü	Sınıf	Tip
Düşük Parçalanma (Fragmentation) → Sınırlı çoğulculuk → Ilımlı çoğulculuk (5 partiye kadar)		
Bölünme (Segmentation)-----		
Yüksek parçalanma → Aşırı çoğulculuk → Kutuplaşmış çoğulculuk (5 partinin üzerinde)		

Yarışmacı sistem içinde ilk incelenen tip kutuplaşmış çoğulculuktur. Bu tipi işlemselleştirmede Sartori'nin sayısal ve ideolojik olmak üzere iki ölçüte başvurduğunu görüyoruz. Bu ölçütlere göre, kutuplaşmış çoğulculuktan söz edebilmek için 5 ya da 6 civarında partinin bulunmasına ve partiler arasında belirli bir ideolojik mesafenin varlığına ihtiyaç vardır.

Başvurulan ölçütler açısından kutuplaşmış çoğulculuk şu özelliklere sahiptir⁽⁷³⁾:

1. Sistem dışı partilerin bulunması. Bu tür partiler arasında özellikle faşist ve komünist partiler söz konusudur.

2. İki taraflı muhalefetin varlığı.

3. Merkezde bir partinin (İtalya) ya da partiler grubunun (Fransa, Weimar) bulunması. Bu durumda sistem çok kutupludur. Sol, merkez ve sağdan oluşan bir eksene sahiptir.

4. Partilerin ideolojileri arasında farklılığın bulunması: Oydaşma düşük, bölünmeler derin ve siyasal sistemin meşruluğu tartışmalı.

5. Merkez-kaç eğilimlerin etkin olması.

6. İdeolojik örüntünün varlığı.

7. Sorumsuz bir muhalefetin varlığı.

8. Pazarlık politikasının varlığı.

İlmli çoğulcu sistemlerin sahip oldukları özellikler ise şunlardır⁽⁷⁴⁾:

1. Partiler arasında göreceli küçük ideolojik mesafele-
rin varlığı.

2. İki kutuplu bir koalisyon görünümü.

3. Merkezci rekabetin varlığı.

Belirttiğimiz gibi, ılımlı çoğulculuk altında, iki parti ve hakim parti sistemleri söz konusudur.

Sartori, iki parti sistemi söz konusu olduğunda biçim ile işleyiş arasında bir ayırım yapmaktadır. Buna göre, herhangi bir ülkede iki parti sisteminden söz ederken, ya o ülkede iki parti bulunduğunu (biçim olarak) ya da o ülkede parti sisteminin işleyişinin iki parti sisteminin işleyişini andırdığını kastediyor olabiliriz. Ancak, burada, üçüncü partilerin etkisini de dikkate almak gerekmektedir. Sartori *üç parti biçimi* diye bir kategori kabul ediyor görünmesine karşın, bazı yazarların yaptığı, örneğin "iki buçuk parti" sistemi gibi kategorileri reddetmektedir. Ona göre, sözgeşi İngiltere'de olduğu gibi üçüncü parti, iki parti sisteminin işleyişini etkilemediği sürece iki parti sisteminden söz etmek gerekecektir⁽⁷⁵⁾. İki parti sisteminin varlığının bağlı olduğu koşullar ise şunlardır⁽⁷⁶⁾:

1. Parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğu için yarışın iki parti arasında sözkonusu olması,
2. Bu yarışta partilerden birinin çoğunluğu kazanmakta başarılı sayılması,
3. Çoğunluğu kazanan partinin hükümet kurabilmesi,
4. İktidar ile muhalefet arasında yer değiştirme (rotasyon) olasılığının varolması.

Bu koşullar açısından baktığımızda İngiltere, Amerika, Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada iki parti sistemine sahip olan belli başlı ülkeler olmaktadır. İki parti arasında çok az bir oy farkıyla çoğunluk sağlanabileceği gibi, bu oy farkı çok büyük de olabilir. Bu durum da partilerden biri çok uzun süre iktidarda kalma olanağına sahip olabilecek ve iktidarla muhalefet arasındaki yer değiştirmeye olasılığı oranı düşük düzeyde kalacaktır. İki parti arasındaki oy farkının bir diğerinin aleyhine çok büyük oranlara ulaştığı durumlarda ise, güçlü partinin iktidarda kalması neredeyse bir sürelilik kazanır ki bu durumda, *Hakim parti sisteminden* söz etmek doğru olur.

Sartori, hakim parti sistemini bir çok yazardan farklı bağlamda kullandığını belirtmektedir. Bu nedenle, hakim parti kategorisinden söz edebileceğini, fakat hakim parti sistemi sınıfı ya da tipinden söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Örneğin İtalya'da Hristiyan Demokratlar, İsrail'de Mapai, Danimarka'da Sosyal Demokratlar birer hakim parti kategorisine sokulabilirler ama, bu ülkelerde hakim parti sisteminden söz edilemeyebilir⁽⁷⁷⁾.

Sartori'nin hakim parti sisteminden anladığı şudur:

Çok partili bir düzen içinde partilerden biri hakim durumda, diğer partiler yasal ve meşru olarak mevcuttur ve hakim olan partinin bağımsız hasımı konumuna sahiptirler. İktidara geçmede rotasyon sözkonusu değildir. Aynı parti seçimleri üst üste kazanmakta ve parlamentoda sandalyelerin mutlak çoğunluğuna sahip olmaktadır⁽⁷⁸⁾. Yazar, hakim parti sistemine sahip ülkeleri hakim partinin hakimiyet dönemi-

ne göre sınıflandırdığı bir tabloda Türkiye'yi de (1950-1960; 1965-1973 dönemlerinde) bu sınıfa sokmaktadır⁽⁷⁹⁾.

Sartori, tek parti sistemi tiplerini genel olarak yarışmacı olmayan sistemler kategorisi altında toplamaktadır. Yazar, tipler arasında bir ayırma giderken de baskı ve yaptırım (müeyyide) ölçütlerine başvurmaktadır. Ayırım yaptığı tek parti sistemi tipleri üç çeşittir⁽⁸⁰⁾.

1. Totaliter tek parti
2. Otoriter tek parti
3. Pragmatik tek parti

Totaliter tip zorlayıcı bir ideolojiye sahiptir ve tek partiden başka hiç bir partinin varlığına izin vermez (Sovyetler Birliği). Otoriter tip, tüm toplumu kapsayan bir ideolojiye sahip değildir, ama otoriter bir yönetim uygular (Portekiz, İspanya). Pragmatik tip ise, ideolojik bir örüntüye sahip olmadığı gibi, etkisi de sınırlıdır (Türkiye). Eğer tipleri ve alınan ölçütler açısından karakterize edilecek olursa, tek parti sistemlerine ilişkin aşağıdaki görünüm ortaya çıkmaktadır.

Şekil 17:

Tek parti türleri ve Ölçütleri⁽⁸¹⁾

Ölçüt	Totaliter Tek Parti	Otoriter Tek Parti	Pragmatik Tek Parti
İdeoloji	Güçlü ve kaplayıcı	Daha zayıf ve kapsayıcı değil	Önemsiz ya da çok zayıf
Yaptırım Zorlama mobilyasyon	Yüksek	Orta	Daha düşük
Dıştaki gruplara karşı siyasalar	Yıkıcı	Dışlayıcı	İçine alıcı
Alt-grup bağımsızlığı	Yok	Siyasal olmayan gruplarla sınırlı	İzin verilmiş ya da hoş görülmesi
Keyfi hareket	Sınırsız ve öngörülemez	Öngörülebilir sınırlar içinde	Sınırlı

Yarışmacı olmayan kategori içinde bir başka sınıflandırma *hegemonyacı* parti sistemleridir. Bu tip, bir anlamda, fiili tek parti durumunu dile getirmektedir: Birden fazla partinin bulunduğu, buna rağmen iktidarı ele geçirmede tek partinin dışında ne görünürde (biçimsel olarak) ne de fiilen diğer partilere olanak tanınan bir sistem sözkonusudur. Bir başka deyişle, birden fazla parti bulunmasına rağmen, ne partiler arası gerçek bir yarışmadan ne de iktidarın el değiştirmesinden söz etmek mümkündür. Hegemonyacı tipi Sartori şu alt tiplere ayırmaktadır.

1. İdeolojik-hegemonyacı parti sistemi.
2. Pragmatik-Hegemonyacı parti sistemi.

Polonya, birinci alt-tipe örnek oluştururken (Birleşik İşçi Partisinin dışında bulunan diğer partiler birer "peyk" partiler niteliğindedir); Meksika, ikinci alt-tipi simgelemektedir.

Sartori'nin tasnifi içinde kısaca değineceğimiz son kategori *atomlaşmış çoğulculuktur*. Bu kategori ile Sartori'nin anlatmak istediği, genel olarak aşırı ve kutuplaşmış çoğulculuğa dahil edebileceğimiz belirli bir zaman aralığında Asya ve özellikle Afrika ülkeleri parti sistemleri tipidir. Bu ülkelerin partileri genellikle tek partililikle çok partililik arasında bir salınım gösterirler: Çok sayıda, fakat kristalize olmamış partilere sahip bu toplumlar, kurumsallaşma olgusu da yüksek oranda olmadığından ötürü, tek partiden aşırı çoğulculuğa geçtikleri halde tekrar tek partili sisteme dönerler⁽⁸²⁾.

Sartori, parti sistemi tiplerinin çözümlemesinde yalnızca ayrıntılı analitik bir çerçeve sağlamakla kalmamış, aynı zamanda belirttiği tipler arasındaki geçiş sorunuyla da ilgilenmiştir. Bu sorunu ele alırken, "değişim", "gerileme", "süreklilik" ve "duraklama" gibi kavram kategorilerine başvurmuştur. Örneğin, hegemonyacı ve hakim parti sistemlerinin bir duraklama olmadan ve içsel bir dinamizmle birbirlerine nasıl dönüşebilecekleri, yazarın üzerinde önemle durduğu sorunlardan biridir. Bu bağlamda, yazar, Türkiye ve Meksi-

ka'yı tek merkezcilikten çoğulculuğa geçişte, içsel etkenlerin yönlendirdiği bir olgu olarak ele almakta ve bu olgunun siyaset yazınının içerdiği tek örnek olduğunu belirtmektedir⁽⁸³⁾.

Şekil 18, sistem tipleri arasındaki bu geçişleri göstermektedir.

Burada, hemen belirtelim ki, kitabı metodolojik titizliğin en başta gelen örneğın olan; ve çizdiği çerçevenin çok kapsamlı oluşu yanında, ampirik verileri de hayli zengin olan bir yazara yöneltebilecek eleştiriler çok sınırlıdır.

Herkesten önce yazarın kendisi tasnifine yöneltmesi muhtemel eleştirileri şu üç noktada toplamaktadır⁽⁸⁴⁾:

1. Sınıflamalarının ve tipolojilerinin fazla soyut olduğunu,
2. Bunların statik nitelikte olduğunu,
3. Bunların ölçmenin yerini aldığı (ki bu en önemli olan eleştiri sayılabilir, diyor Sartori).

Bu muhtemel eleştiriler bir yana asıl üzerinde durmak istediğimiz başka bir sorun bulunmaktadır.

Sartori'nin çerçevesi çok açıklayıcı olmakla beraber, bir bulanıklığı da içermektedir. Sözkonusu bulanıklık sistem-dışı partiler formülasyonunda belirlemektedir.

Önce de belirtildiği gibi Sartori sistem dışı partiler ile Avrupadaki faşist ve komünist partileri kastedmektedir. Oysa bugün Avrupa'nın bir çok ülkesinde (İtalya, İspanya Fransa vb.) tam tersine özellikle komünist partiler sistemin idamesinde bir işleve sahip görmektedirler. O halde, teoride sistem-dışı olarak nitelenen bu partiler pratikte nasıl oluyor da sistemin idamesini sağlayabiliyorlar?

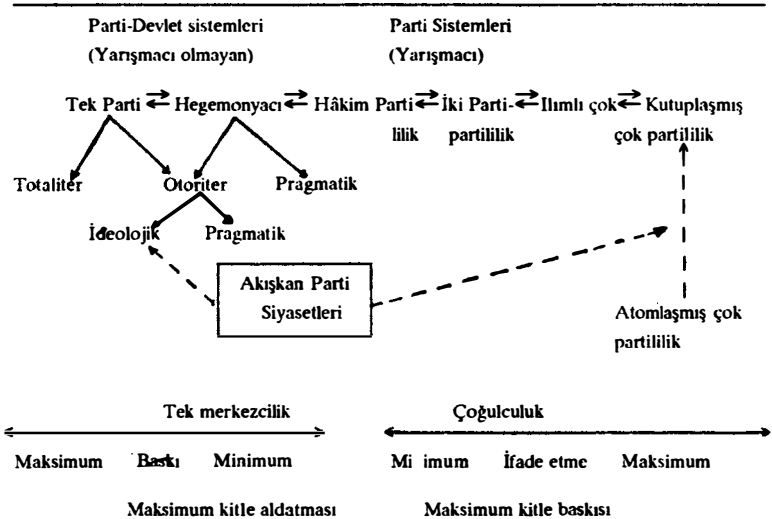
Soruya, Fransız siyaset bilimcisi Georges Lavau Amerikalı sosyolog R.K.Merton'un açık ve gizli işlevler ayrımı bağlamında bir cevap vermektedir. Lavau'ya göre, örneğın Fransız Komünist Partisinin Roma'daki Pleb tribünleri gibi gizli olarak temsil ettiği pleb unsurları onların savunmasını,

sözcülüğünü üstlenerek karşı çıktığı sistemle bütünleştirir. Böylece pleb unsurların devrimci atılımını daha sınırlı taleplere yönlterek sistemi güçlendirir, sistemin işlemlerini sağlar. Lavau bu noktada bu işlemin yerine getirilmesinin siyasal sisteme bir katkı olup olmadığı sorusunun önem kazandığını söylemekte; bu sorunun cevabını hem "hayır" hem "evet" olduğunu vurgulamaktadır: Hayır, çünkü sistemin işleyişi üzerinde bozucu etki yaratır... Evet, çünkü devrimci yönelimleri yönünden saptırır ve bazı patlayıcı durumlarda, bu bölünmelerde birarada yaşamının bir aracı olur⁽⁸⁴⁾.

Hemen belirtelim ki, Avrupa komünist partilerinin sisteminin idamesi işlevi gördüğü fikrinde olan yalnız Lavau değildir. Diğer bir çok yazar, işlev açısından Sartori'nin formülasyonunu reddetmektedir⁽⁸⁵⁾.

Şekil 18:

Parti Tipolojileri ve Bunlar Arasındaki Geçiş⁽⁸⁶⁾

BÖLÜM 5'İN DİPNOTLARI:

- (1) S.P.Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven, 1975, g.b., S.5
- (2) *Aynı eser*, s.298; 401.
- (3) A.Leiserson, "The Place of Parties in the Study of Politics", *Political Parties: Contemporary Trends and Ideas*, Ed., R.C. Macridis, New York, 1967, s.33.
- (4) Zikreden: N.Abadan, 1965 *Seçimlerinin Tahlili*, Ankara, 1966, s.4.
- (5) A.Ranney, "The concept of Party, *Political Research and Political Theory*, Ed., O.Garceau, Cambridge, 1968, s.145.
- (6) *Aynı yer*,
- (7) E.Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara, 1979, 3.b., S.33
- (8) Ranney, *a.g.e.*, S.146.
- (9) *Aynı eser*, s.147
- (10) *Aynı eser*, s. 149-150.
- (11) Özbudun, *a.g.e.*, S.2
- (12) *Aynı eser*, s.3
- (13) Ranney, *a.g.e.* S.151-152.
- (14) M.Duverger, *Siyasi Partiler*, (Çev: E.Özbudun), Ankara, 1974, 2.b., S.15.
- (15) *Aynı eser*, s.10
- (16) T.Z.Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952 s.3
- (17) J.LaPalombara-M.Weiner, "The Origin and Development of Political Parties", *Political Parties and Political Development*, Eds., La Palombara-M.Weiner, Princeton, 1966, s.6.
- (18) *Aynı eser*, s.29
- (19) K.Landa, *A Conceptual Framework for the Comparative Analysis of Political Parties*, Beverly Hills, 1970
- (20) Özbudun, *a.g.e.*, S.4
- (21) LaPalombara-Weiner, *a.g.e.*, S.7-21
- (22) Duverger, *a.g.e.*, S.15
- (23) *Aynı eser*, s.16
- (24) *Aynı eser*, s.16-23
- (25) Özbudun, *a.g.e.*, S.20-21
- (26) *Aynı eser*, s.21.
- (27) S.P.Huntington, "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", (Çev: E.Özbudun). *HFD.*, 22-23/1-4(1967).
- (28) Bk., S.M.Lipset, "Political Cleavages in 'Developed' and 'Emerging' Polities" *Cleavages, Ideologies and Party Systems*, Eds., E.A.-lardt-Y.Littunen, Turku, 1964

- (29) Bk., S.M.Lipset-S.Rokkan, "Cleavages Structures, *Party Systems, and Voter Alignments*, New York, 1967
- (30) *Aynı makale*, s.10
- (31) *Aynı makale*, s.10
- (32) *Aynı makale*, s.14
- (33) Özbudun, *a.g.e.*, S.38
- (34) *Aynı eser*, s.53. Krş.: Lipset-Rokkan, *a.g.m.*, S.37
- (35) Lipset-Rokkan, *a.g.m.*, S.38
- (36) Özbudun, *a.g.e.*, S.54
- (37) D.L.Seiler, *Parties et Familles Politiques*, Paris, 1980, s.107-108.
- (38) *Aynı eser*, s.119
- (39) *Aynı eser*, s.127.
- (40) Bk., V.Randall. "Introduction", *Political Parties in the Third World*, Ed., V.Randall, London, 1988.
- (41) S.Sayarı, "Political Patronage in Turkey" Eds., E.Gellner J.Waterbury, *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, London, 1977, s.103.
- (42) Özbudun, *a.g.e.*, S.78
- (43) Bk., *Aynı eser*, s.79
- (44) V.O. Key, *Politics, Parties, and Pressure Groups*, New York, 1964, Fifth Edition, s.348
- (45) E.Özbudun, *Parti disiplini*, Ankara, 1968, s.36
- (46) *Aynı yer*.
- (47) Randall, *a.g.m.*, S.2
- (48) Zikreden: Özbudun, *Siyasal Partiler*, *a.g.e.*, S.80
- (49) Bk., Sayarı, *a.g.m.*, S.110-111: E.Özbudun, "Turkey: Politics of Political Clientelism", Eds., S.N. Eisenstadt-R.Lemarchand, *Political Clientelism, Patronage and Development*, London, 1981, s.260
- (50) Özbudun, "The Politics...", *aynı yer*.
- (51) *Aynı eser*, s.262-263
- (52) Bk., E.Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1975, Bölüm 2.
- (53) M.Ostrogorski, *Democracy and Organization of Political Parties*, Garden City, 1964.
- (54) R.Michels, *Political Parties: A sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Glencoe, 1958.
- (55) Janda, *a.g.e.*, Beverly Hills, 1970, s.102-112 Krş.: Özbudun, *Siyasal Partiler*, s.58-77.
- (56) Duverger, *a.g.e.*, S.38-51
- (57) K.von Beyme, *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot, 1985, s.195

- (58) *Aynı eser*, s.197-199
- (59) *Aynı eser*, s.201
- (60) *Aynı eser*, s.203
- (61) *Aynı eser*, s. 206
- (62) Duverger, *a.g.e.*, S.
- (63) S.Neumann, "Toward a Comparative Study of Political Parties," Ed. S.Neumann *Modern Political Parties*, Chicago, 1975 (Midway reprint). s.404-405.
- (64) E.Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, 1986, s.53
- (65) S.Canbolat-B Canbolat, *Seçim Kanunları ve siyasi Partiler Kanunu*, Ankara, 1987
- (66) *Aynı eser*.
- (67) Duverger, *a.g.e.*, s. 274
- (68) *Aynı eser*, s.20
- (69) *Aynı eser*, s.272
- (70) Bk., Bk., E.Özbudun, "M.Duverger'nin 'Siyasi Partiler'i ve Siyasi Partilerin İncelenmesinde Bazı metodolojik Problemler", *HFD*, 21/1-4 (1964)
- (71) G.Sartori, *Parties and Party Systems*, New York, 1976, s.125
- (72) *Aynı eser*, s.127
- (73) *Aynı eser*, s.132-140
- (74) *Aynı eser*, s.179
- (75) *Aynı eser*, s.185 Vd.
- (76) *Aynı eser*, s.188
- (77) *Aynı eser*, s.195
- (78) *Aynı eser*, s.195
- (79) *Aynı eser*, s.198
- (80) *Aynı eser*, s.222
- (81) *Aynı eser*, s.227
- (82) *Aynı eser*, s.248-266;284
- (83) *Aynı eser*, s.277
- (84) Zikreden: R.G.Schwartzberg. *Sociologie Politique*, Paris, 1974, s 480-481b.
- (85) Bk., J.LaPalombara, *Politics Within Nations*, New Jersey, 1974, s.513/dipnot 13
- (86) Sartori, *a.g.e.*, S 283

6. DEVLET

1. Siyasal Çözümlemede Devlet: Literatüre Geri Dönüş

Amerika'da 1930'larda Siyasal Bilimde davranışçılık akımının hâkimiyet kazanmasıyla beraber, siyasal çözümleme biriminin kurumdan bireye kaydığını daha önce belirtmiştik. Bu, aynı zamanda, kara Avrupası siyasal çözümleme geleneğinde en önemli kurum olan devletin teoride uzun süre ihmal edilmesi sonucunu da doğurmuştur. Gerçekten de siyasal incelemelerde başat iki ülke konumunda olan İngiltere'de olsun Amerika Birleşik Devletlerinde olsun teoride devlete ilişkin herhangi bir tartışmaya rastlamak çok uzun bir süre mümkün olamamıştır. Söz konusu ülkelerdeki çalışmaların etkisiyle, diğer ülkelerde de devlet çözümleme birimi ve konusu olmaktan çıkmış, onun yerine hükümet (government) ve daha yaygın olarak da siyasal sistem (political system) kavramları kullanılmaya başlamıştır⁽¹⁾

Devlet kavramının kullanım dışı kalarak yerini başka kavramlara bırakmasında, Nettl'in belirtmiş olduğu gibi, İngiltere'de, fakat özellikle ABD'de devlet geleneğinin (stateness) olmayışı önemli rol oynamıştır⁽²⁾. Bir başka deyişle Siyaset Biliminde başat olan bu toplumlarda devlet geleneğinin olmayışı, siyasal teoride de bu olgunun ilgi dışı kalmasına yol açmıştır. Buna karşılık, aynı toplumların çoğulcu yapılarının ortaya çıkarmış olduğu siyasal partiler, baskı grupları ve kitle iletişim araçları gibi kurumlar siyasal çözümlemelerin gündemini daha çok meşgul etmiştir. Dolayısıyla, devlete tekabül eden bir kavram olarak siyasal sistem, hem sö-

zünü ettiğimiz bu partiler, baskı grupları, kitle iletişim araçları gibi siyasal kurumları ve yasal ve meşru kontrol araçlarını, hem de siyasal süreci etkiledikleri oranda aile, okul, kilise gibi toplumsal kurumları kasdetmede kullanılagelmıştır⁽³⁾.

Uzun süre siyasal çözümlemede ihmal edilen devlet, 1980'lerde literatüre geri dönmüştür⁽⁴⁾. Devletin geri dönüşünün önemli bir sebebi, Rockman'a göre, 1980'lerde liberal neoklasik iktisadın yeniden canlanmasıdır: Devlet faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi, toplumun çözülmesinde devleti bizatihi örgütleyici bir kavram olarak yeniden ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, kamu otoritesi ile özel çıkar arasındaki ilişki siyaset incelemecilerinin gündemine yeniden girmiş; böylece devlet-merkezli çözümleme tekrar canlanmıştır⁽⁵⁾.

Öte yandan, Easton'a göre ise, devletin geri dönüşünün sebebi, 1980'lerde Marksizmin yeniden canlanmasıdır⁽⁶⁾. Aslında gerek Rockman'ın gerek Easton'un ileri sürdüğü sebep birbirini tamamlayıcı niteliktedir: Temelde liberal gelenek ile Marksist gelenek birbirine karşıt tezlere sahiptirler. Liberalizme göre bireyler maksimum özerkliğe ve özgürlüğe sahip olmalı dolayısıyla devlet her ne surette olursa olsun özgürlüğü kısıtlamamalıdır. Bununla beraber, devletin ekonomik hayata müdahale derecesi hususunda liberallerin hem fikir olduğu söylenemez. Örneğin, M. Rotbard'da ifadesini bulan Anarkokapitalistlere göre, temel kamu mallarının temin edilmesinde devlet minimum düzeyde bile müdahale etmemelidir. Hatta, yol yapımı ve savunma dahil tüm hizmetler özel olarak finanse edilmelidir. Buna karşılık, N. Nozick'in temsil ettiği yaklaşıma göre ise, devlet bekçi rolünü üstlenmeli, özel veya kişisel mülkiyet hakkını güçlendirici müdahalelerde bulunmalıdır⁽⁷⁾.

Marksizme göre ise, devlet, esas itibarıyla toplumdaki hâkim sınıfın hâkimiyetini devam ettirme ve sosyo-ekonomik ve siyasal düzeni bir hâkimiyet temeli üzerine yanıltıcı

olarak ortak çıkar imajı vererek kurma aracıdır⁽⁸⁾. Şüphesiz, Marksistler arasında da devletin rolü ve niteliği üzerine bir fikir birliği olmamakla beraber⁽⁹⁾; devlet, Marksist teoride son tahlilde, işçi sınıfının hâkimiyetini tesis eden ve bu hâkimiyeti toplumun ortak çıkarına hizmet şekline dönüştüren bir geçici araçtır⁽¹⁰⁾.

Görüldüğü gibi, gerek liberalizm için gerek Marksizm için birbirlerine karşıt anlayışlar açısından devletin toplum hayatındaki rolü önemlidir. Dolayısıyla, bu bağlamda devletin liberalizmin 1980'lerde yükselişine paralel olarak önem kazandığını ileri sürmek de, marksizmin yeniden canlanışına dayanarak literatüre geri döndüğünü ileri sürmek de birbirinden ilintisiz değildir. 1980'ler gerçekten de liberalizmin yükselişine tanık olmuştur. Bu itibarla özel çıkarların maksimize edilmesi için devlet müdahalesinin en aza indirilmesi; veya devletin müdahalesinin sadece özel çıkarların maksimize edilmesi için gerekli sayılması gündemin en önemli konusu olmuştur. Fakat, akabinde devlet müdahalesinin esas itibarıyla kolektif çıkarları maksimize etmek için gerekli olduğunu ileri süren karşıt tez olarak Maksizm yankılanmıştır. Sonunda her iki tezin çatışması, araştırmacıların dikkatlerini devlet üzerinde yoğunlaştırmalarına yol açmıştır. Başta da dediğimiz gibi, devlet literatüre geri dönmüştür.

Burada hemen "devlet"ten neyi kastedtiğimiz veya devleti nasıl kavramlaştırdığımız üzerinde durmayacağız. Bundan önce devletin hangi koşullarda ortaya çıktığına; onun kökenine bakacağız.

II. Devletin Kökeni

İnsanlık tarihinin büyük bir kısmı devletsiz olarak geçmiştir. Gerçekten de Homo Sapiens'e ilk rastlandığından bu yana kırk bin yıl geçmiş olmasına rağmen, devlet kabul edebileceğimiz bir olguya Mezopotamya'da M.Ö.3000 yıllarında rastlamaktayız.

Devletin ortaya çıkışına dair Siyasal Antropolojinin sağlamış olduğu veriler⁽¹¹⁾, devletin kökeni konusunda klâsik sosyal kuramcılarının evrimci görüşe itibar etmelerine imkân vermiştir. Hem liberal, hem Marksist kuramcılara göre, avcılık-toplayıcılık hayat tarzı ortadan kalktıktan sonra, tarımın keşfi ile beraber neolitik devrim yaşanmıştır. Neolitik devrimin ortaya çıkardığı önemli bir oluşum, kan bağından kabile hayatına geçişin hızlanmasıdır. Buna paralel olarak da toplumsal karmaşanın (complexity) artması gündeme gelmiş; giderek giriftleşen sosyal ilişkilerin ortaya çıkardığı problemleri nihai karara bağlayacak siyasal bir organizasyona ihtiyaç duyulmuştur. Devlet böylece ortaya çıkmıştır.

Her ikisi de evrimci bir bakışa sahip olmalarına rağmen, Liberalizmin ve Marksizmin devleti ortaya çıkaran faktörlere verdikleri ağırlık farklıdır: Liberalizm, devletin ortaya çıkışını işlevsel şekilde açıklar. Buna göre, ortak amaçların bir organ tarafından gerçekleştirilmesine duyulan ihtiyaç, devleti gerekli kılmıştır. Marksizm ise, tersine, devleti sınıfsal bir temele oturtur, dolayısıyla ortak amaçların gerçekleştirilmesinden çok ekonomik ve siyasal sınıfsal tahakküm olgusunun devlete yol açtığını ileri sürer. Bu itibarla, eşitlikçi ilkel toplumda sınıflaşma olmadığı için devlet de yoktur. Ama bu eşitliğin bozulup sosyal sınıfın ortaya çıkmasıyla devlet bu sınıf tarafından ve bu sınıf için yaratılmıştır⁽¹²⁾.

Öte yandan, devletin doğuşunu hem Liberalizmden, hem de Marksizmden farklı açıklayan ve Alman sosyal kuramcılarının temsil ettikleri ve "realist" olarak adlandırabileceğimiz başka yaklaşımlar da vardır. Realist yaklaşımın en tanınmış adı, F.Oppenheimer'dır. Oppenheimer'a göre, devlet esas itibarıyla askeri fetih sonucu, nomadların tarımsal nüfusun yerleşik olduğu alanları fethetmelerini takiben doğmuştur. Bununla beraber, tarihte her devlet bir sınıf devletiydi, tıpkı zamanımızın devletinin olduğu gibi. Devletin sınıfsal niteliği, onu ya rütbe, mertebe ya da mülk farklılıklarına dayanan üst ve alt toplumsal gruplardan oluşan bir hiyerarşik olgu olarak karşımıza çıkarır⁽¹³⁾.

Görüldüğü üzere, realist yaklaşım devletin sınıfsal yapısına ağırlık vermekle Marksizme paralellik göstermektedir. Ancak, bu yaklaşım, sınıf(lar)ın devletin ortaya çıkışında değil, onun yerleşmesinde oynadığı rolü vurgulayarak Marksizmden ayrılmaktadır. Bu husus, Oppenheimer'ın şu sözlerinde de belirgindir:

"Devlet oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, (bu grubun) yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini, içten gelecek ayaklanmalara ve dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur. Bu egemenliğin sonul amacı, yenilenlerin yenilenler tarafından ekonomik alanda sömürülmesinden başka bir şey değildir.

Tarihte bilinen hiç bir ilkel devlet başka bir biçimde doğmamıştır⁽¹⁴⁾.

Yukarıda belirtilen kuramların hiç biri çağdaş sosyal kuramcılar tarafından tamamiyle desteklenmemektedir. Bu kuramcılarının hemfikir oldukları husus; devletin oluşumuna yol açan sosyal sürece dair bir genellemenin yapılamıyacağıdır. Çünkü, devletin ilk oluşumuna dair örnek olaylar azdır ve bunlar taklit edilemez niteliktedir. Bu bakımdan, ilk devlete rastladığımız, Mezopotamya'nın ve meso-Amerika'nın diğer toplumlarla herhangi bir temas olasılığı zayıftı. Aynı şey, Çin'de ve Peru'da rastlanan ilk devletler için de geçerliydi. Bununla beraber, belirli bir yayılmanın etkisiyle örneğin Mısırda görüldüğü gibi, taklit ikincil devletlerin ortaya çıkması mümkün olmuştur⁽¹⁵⁾.

Evrimci görüşün liberal yorumu, toplumsal yapıdaki karmaşıklığın artışının uzmanlaşmayı beraberinde getirerek, kan bağından-kabileye, şeflikten-devlete geçişi mümkün kıldığı yönündedir. Buna karşılık, Marksizm, avcılık--toplayıcılıkla iştigal eden toplumların devleti ortaya çıkaracak yeterli ögelere sahip olmadığını vurgular. Her iki teori-

nin değerlendirilmesinden burada ortaya çıkan husus; devleti yaratan gelişmelerin, eşitli tiplerde merkezileşmiş şefliklerin oluşumu bağlamında sürekli bir yönetimin idrak edilmesine paralel gittiğidir. Eğer öyle ise, devlet doğal bir sürecin ürünü değil, Badie ve Birnbaum'un deyimiyle bir "icat" (invention)dır⁽¹⁶⁾. Çünkü, devletin kökenine ilişkin açıklamalar, bizim her şeyden önce insanların neden aniden baskı (coercion) unsuru sürekli bir örgüte tabi olduklarını anlamamızı güçleştirmektedir.

Antropolojik bulgular, devletin "icat" edilmesini, dolaısıyla insanların bu icat karşısında gönüllü boyun eğmelerinin iki açıklamasının olabileceğine işaret etmektedir. Bunlardan birincisi, aluvyonlu tarımsal faaliyet ile devletin icadı arasındaki bağlantıyı ön plana çıkarır: sulama çalışmaları, tarımsal ürün üreticilerini toprağa bağlayarak çeşitli hizmetlerin ve yardımların organize edilmesini zorunlu hale getirmişti. Nitekim, sulama, ticaret, depolama gibi faaliyetler, hem bunları organize edecek, hem de bunların gerekli kıldığı hizmetleri temin edecek şeflerin ve şefliklerin oluşmasına yol açmıştır. Faaliyet ve hizmetlerin giderek karmaşıklaşması ve yoğunlaşması merkezi bir otoritenin yaratılmasını zorunlu hale getirmiştir.⁽¹⁷⁾

İkinci açıklama, insanların baskıya boyun eğmeleri, bu baskıyı ancak kutsal saymalarıyla mümkündür görüşünden hareketle, devletin dinsel kökenine ağırlık verir. Mezopotamya tarihi de bu açıklamanın gösterdiği önemli bir kanıttır: Mezopotamya ilk devletin⁽¹⁸⁾ esas amacı tanrıları beslemek için mabed ekonomisini gerçekleştirmektir. Bu bağlamda önemli olan husus, sosyal işbölümünün devletin yaratılmasından sonra oluşmasına rağmen, o zamanda sosyal eşitsizliğin kayda değer bir kanıtı mevcut değildi. En belirgin toplum özelliği, tüm insanların tanrılardan aşağı oluşları, tamamen onlara hizmetle yükümlü bulunuşlarıydı. Dolaısıyla, bu hizmeti sağlamakla görevli ilk devlet de, kutsal addedilmekte ve insanlara boyun eğdirmektedir⁽¹⁹⁾.

Buraya kadar belirtilen açıklamalardan çıkarılabilecek ortak sonuç, ilk devletin toplumda en üstün kontrol kurumu olduğudur. Nitekim bu özelliğiyle devlet daha sonraki gelişmeler içinde toplumsal, siyasal ve ekonomik olayları yönlendirici rolü oynamış ve kurumsallaşması giderek artmıştır. Özellikle feodal gelenek ve göreneklerin zayıflamasıyla, siyasal kontrolün yapısı ve sınırları; hukuk, haklar ve itaat gibi olgular Avrupa siyasal düşüncesini meşgul etmeye başlamıştır. Böylece, devletin kurumsallaşma düzeyi de onaltıncı yüzyılın sonlarından itibaren yükselmeye yönelmiştir⁽²⁰⁾.

Kurumsallaşma düzeyinin artmasına paralel olarak devletin üstün ve emredici müeyyideler koyan ve bunların içerdiği kuralara uymayı sağlayan bir güç olma vasfı pekiştirilmiştir. Nitekim, bu vasfın iktidar ve otorite üzerine inşası, ilk devlete ilişkin olarak yukarıda belirttiğimiz en üstün kontrol kurumu niteliğine modern devletin de sahip olduğunu göstermektedir⁽²¹⁾.

Zaten bizim "devletin kökeni" üzerinde durmamızın temel sebebi de antropolojik ve tarihsel bilgilendirmeden çok, onun en üstün kontrol kurumu olarak nasıl belirdiğine dikkat çekmektir.

En üstün kontrol kurumu olarak devletin, bu kontrolü uygularken, toplumla nasıl bir ilişkiye girdiği ise ayrıca değinilmesi gereken bir başka konudur.

III. Devlet-Toplum İlişkisi

Klâsik Siyasal Sosyolojinin doğuşunda toplum mu önce gelir, yoksa devlet mi şeklinde önemli bir entellektüel tartışmanın rolüne daha önce kısaca işaret edilmişti. (Bk.; Bölüm 1).

Söz konusu tartışma esas itibarıyla Ortaçağlarda aynı bünye içindeki hem siyasal hem sosyal kurumlara ilişkin dinsel oydaşmanın (consensus) bozulmasından kaynaklanmıştır. Kilise, bu çağlarda siyasal olsun veya olmasın toplumdaki tüm kurumlar üzerinde bir egemenliğe sahipti. Burjuvazi-

nin doğuşu, mutlakiyetçi devlet ve ulusal kiliselerin ortaya çıkışı devletin farklılaşmasına ve meşruluğuna dair bir krize sebep olmuştu. Siyasal düşünürlerin çoğu devlet otoritesinin meşruluğunun seküler bir temelini aramaya başlamışlardı.

Bu düşünürlerden bir kısmı, Jean Bodin'in düşüncelerinde ifadesini bulan devletin egemenliğinin ve çıkarlarının önemini vurgularken; diğer bir kısmı toplumun ve yurttaşların çıkarlarının devletinkilerinden daha üstün olduğunu belirtiyorlardı. Bu bakımdan, devletin toplumu kontrol etmesi yerine ona hizmet vermesi; güçlendirilmesi yerine gücünün azaltılması gerektiğine işaret ediyorlardı.

Ondokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında daha önce de belirtildiği gibi, Saint-Simon, Proudhon ve Marx gibi düşünürler topluma öncelik tanımaktaydılar. Onlar için toplum güçlendirilmesi gereken bir yapı idi. Buna karşılık devlet, toplum tarafından sınırlandırılması ve kontrol edilmesi gereken bir kuruluştur. Hegel ve Von Stein gibi düşünürler ise, toplumun devlet egemenliğine tâbi olmasını savunmaktaydılar.

Gerçekten de, Hegel ve izleyicileri devletin egemenlik alanı dışında kalan yapılanmanın, yani sivil toplumun bireysel tikel çıkarların çatışma alanı olduğundan bireyin yalnızca kendi özel amacına yöneleneceğini ileri sürmekteydiler. Özel amaç ve/veya çıkarların egemenliği sivil toplumun çözülmesi ve dağılması demekti ki, bu da Hegel'e göre bu alanın 'sefaleti'ni içermektedir⁽²²⁾. Bu "sefalet"e meydan vermek devleti gerekli kılmaktaydı. Nasıl ki, sivil toplum tikel amaçların/çıkarların gerçekleşmesine yönelik eylemler üzerine inşa olmaktadır; devlet de sivil toplumu organize ederek toplumun üstün çıkarlarını ve bireylerin özel çıkarlarını uzlaştırabilirdi⁽²³⁾.

Öte yandan Marx, devletin sivil toplumdaki çatışmaları ortadan kaldıracak, genel çıkarları hakim kılacak üstün bir yeri olmadığına dikkatleri çekmiştir. Ona göre, sivil toplum devlet ilişkisi, iki terimin birbirine içsel olarak bağlı olduğu ve bu terimlerden ilkinin, yani sivil toplumun belirleyici-

ci olduğu dialektik bir ilişkidir. Bu sebeple, genelde devlet--toplum ikileminin çözümü sivil toplumun köklü bir şekilde dönüştürülmesiyle ortadan kalkacaktır.⁽²⁴⁾

Devlet-toplum ilişkisine dair bu entellektüel tartışma günümüzde bile sonuçlanmış değildir. Özellikle A. Gramsci'nin eklediği yeni boyutlar⁽²⁵⁾ sebebiyle tartışma Marksistler arasında yeni bir yön almış ve genişlemiştir.

'Fakat, Lipset ve Scheider'in belirtmiş oldukları gibi, tartışma yanlış sorulmuş bir soru etrafında dönmüştür: Devlet mi, toplum mu önce gelir sorusu, her ikisini potansiyel olarak bağımsız iki organizma gibi gördüğünden hangisi daha önemlidir görüşüne dayandırılan hatalı bir soruydu.⁽²⁶⁾ Soru, bizim özellikle kitabın birinci bölümünde açıklamaya çalıştığımız "Siyasal Sosyolojik Paradigma" bakımından da yanlış formüle edilmiştir. Çünkü, hatırlanırsa, sözkonusu paradigma, devletle toplum, siyasal kurumlarla sosyal kurumlar arasındaki karşılıklı içsel bağları incelemeyi esas aldığından, bunlardan birine öncelik tanıyan bir anlayışı reddeder.

Nitekim, bugün modern toplumun gelişmesinin ve devletin yapılanmasının kamu ve özel alanların (klasik tartışmadaki devlet-siyasal toplum/sivil toplum dikotomisi) içiçe geçmesine ve karmaşıklaşmasına paralel olduğu görüşü yaygındır.

Bu görüşe göre, sadece devletin ihlal etmesine karşı değil, diğer tüm grupların ve bireylerin ihlallerine tedbir olarak da hukukun yaygınlaşması yoluyla bağımsız bir kamu alanının varlığı olmaksızın, ailelerin, geniş akrabalık ilişkilerinin ve diğer sosyal bağların kolektif niteliğinden kökenlenen özel alanın oluşması ne kadar imkansız ise, bunun tersi de öyledir.

Özel alanın ve bu alan içinde vuku bulan faaliyetlerin gelişmesi, bireylerin ve grupların birbirleri üzerinde kontrol sağlamaya yönelik mücadelenin zemini olmuştur. Bu da, yeni kuralların formüle edilmesini, kaynakların yeniden tahsisini, yani devleti oluşturan sektörler arasındaki etkileşimin

yeni öğelerinin belirmesini gerekli kılmıştır. Bu itibarla, modern siyasal hayatın kamu ve özel alanlar arasındaki mücadeleyi kapsadığını ileri sürmek; dolayısıyla bunlardan birini "iyi" diğerini "kötü" kabul etmek, bunların ikisinin de madalyonun ters yüzleri olduğunu, yani tamamen farklı olmadıklarını gözden kaçırmaktadır.⁽²⁷⁾

Bu bakımdan, *kamu alanı* (res publica) ile *özel alan* (res privata) arasındaki ayırımın bugünkü anlamı, Eski Roma'dakinden ve özellikle Yunanca kökenli kategorilerden çok farklıdır. Habermas'ın belirttiğine göre, olgun Yunan kent devletinde, özgür yurttaşların ortak kullandığı (*koinē*) polis'in alanı, tek tek kişilere ait olan (*idia*, *okios*'un alanından kesin olarak ayrılmıştı. Kamu alanı (veya kamusal hayat), *bios politikos*, pazar meydanında, *agora*'da cereyan ederdi, fakat mekansal olarak buraya bağlı değildi. Dolayısıyla, kamu, mahkemedeki istişarelerdeki benzer biçimler alabilen konuşmalarda olduğu gibi, savaşta veya savaş oyunlarındaki gibi ortak eylemlerde de oluşurdu. Öte yandan, özel alan, Yunancadaki kelime kökeni itibarıyla de eve bağlı anlamını simgelemekteydi. Ev hayatı yoksulluğa veya köleden yoksulluğa dayandığı sürece polis'e kabul edilmek mümkün değildi. O kadar ki, dolaşımdaki bir servete veya emek gücüne sahip olursa dahi, bu ev ekonomisi ve aile üzerindeki egemenliğin yerini alamıyordu. Bu bakımından, özel alanda bir evin beyi olarak özerk olan kişi kamu alanına katılabilmektedir.⁽²⁸⁾

Nitekim Habermas'a göre Batı toplumlarının özellikle onaltıncı ve onsekizinci yüzyıllar arasındaki siyasal gelişmesinde, özel alan dendiğinde akla gelen anlam, kamusal görevi olmayanların oluşturduğu alan veya devlet aygıtının alanı dışında olmayı ifade etmektedir. Çünkü, "kamusal" mutlakiyetçilikle birlikte egemenin kişiliğinden bağımsızlaşarak nesnelleşmekte olan devlete ilişkin anlamına gelmektedir. Buna karşılık, kamu alanı devlet faaliyetlerinin veya devlete hizmet eden kişilerin oluşturduğu alandır.⁽²⁹⁾

Günümüzde ise, kamu ve özel alanların veya devletle toplumun ayrışmasından çok, içiçeliği sözkonusudur. Nitekim bu içiçeliğin örneklerini her toplumun günlük hayatında görmek mümkündür. Ekonomik faaliyetlerin yapısını gidışatını kontrol etmeyi amaçlayan maliye ve para, endüstri ve ticaret politikalarıyla devletin ekonomiye müdahalesi ilk akla gelen örnektir. Öte yandan, refah devletinin gelişmesi işçilerin, kadınların orta ve alt-sınıfların hayat tarzını ve beklentilerini biçimlendirme politikalarıyla toplumun dolaysız olarak etkilenmesi, devlet ve toplumun içiçeliğinin önemli ve açık göstergeleridir.⁽³⁰⁾

Bu çerçevede, devlet-toplum ilişkisini bir karşıtlık olarak değil, bir içiçelik olarak algııyoruz ve bu içiçelikte iki alanın birbiri içine ne kadar girdiğinin, yani birbiri karşısındaki özerklik derecelerinin ne olduğunun daha önemli olduğuna inanıyoruz.

Devletle toplumun içiçeliği şu iki özelliği içermektedir:

1. Toplumda kontrolü ifa eden topluluklar, hem şeklen (örneğin küçük aile veya büyük kabile gibi) hem de kuralların uygulanmasında (örneğin kişisel sadakate dayanma veya kâr maksimizasyonunu esas alma gibi) farklılıklar gösterebilirler.

2. Toplumda kontrolün dağılımı devlete ilişkin kurumlardan çok, çeşitli başka özerk grupların/topluluklar arasında gerçekleşmiş olabilir. Bir başka deyişle, toplumdaki otorite total olarak yüksek düzeyde görünebilir ama, bu otoritenin kullanımı bir bölünmüşlüğü içerebilir.

Bu iki özellik göz önüne alındığında, devletin toplumdaki bir çok organizasyondan (etnik gruplar, sosyal sınıflar, vd.) biri olduğu anlaşılır.⁽³¹⁾

Bununla beraber, bu organizasyonlar oyunun farklı kurallarını belirlemede birbiriyle çatışma halinde olabilir. Bu çatışmada temel problem, uygun insan davranışının ne olduğu veya toplumun nasıl düzenlenmesi gerektiğidir. Sözkonu-

su çatışmanın bu bağlamda yönelik olduğu amaç ise bellidir: Çeşitli topluluklara mensup insanlar üzerinde kontrol sağlamak. Devlet gelişimi ve örgütlenmesi itibariyle çatışmada üstün avantajlara sahip bir kurumdur.⁽³²⁾

Bu özelliği dolayısıyla devlet, eğitim ve toplumsallaşma kurallarına ilişkin olarak aileyle; toprak bütünlüğüne ilişkin olarak etnik gruplarla; toplumsal hayata yön veren yaptırımlara ilişkin olarak da dinsel topluluklarla çatışmaya girebilir⁽³³⁾. İşte devletin diğer organizasyonlar, dolayısıyla toplum karşısındaki özerklik derecesi de bu noktada ortaya çıkmaktadır: Bir devlet, kendi tercihlerini otoriteye dayanan uygulamalara ne kadar çok dönüştürebiliyorsa, o kadar özerktir⁽³⁴⁾. Aşağıdaki şekil 19, devlet-toplum içiçeliğinde devletin sahip olabileceği özerklik derecelerini tasvir etmektedir:

Şekil 19:

Devletin Toplum Karşısındaki Özerklik Dereceleri⁽³⁵⁾

Devletin özerkliği

	Yüksek	Orta	Düşük
Yüksek	Güçlü Devletler		Mukabeleci Devletler
Orta			
Düşük	Bağımsız Devletler		Zayıf Devletler

Devlete
gösterilen
toplumsal
destek

Şekilden de anlaşılacağı gibi, güçlü devletler yüksek özerkliğe ve toplumsal desteğe sahip olanlardır. Bunlar hem kendi tercihlerini uygulamaya dönüştürme yeteneğine sahiptirler, hem de bunu yaparken toplumdan destek görmektedirler. Bağımsız devletler özerklik dereceleri yüksek, ama toplumsal destekleri zayıf devletlerdir. Toplumsal tercihlerin farklılığına rağmen, bu devletler kendi tercihlerini kamu politikalarına dönüştürme yeteneğine sahiptirler. Toplumsal tercihlerin zorlamasına göre eylemde bulunan mukabeleci devletler, düşük özerkliği, yüksek toplumsal desteği olan devletlerdir. Zayıf devletler ise, hem özerklik hem destek bakımından düşük düzeyde olan devletlerdir. Bu devletler toplumsal tercihlerin farklılığına rağmen özerk davranmaya gayret ederler, fakat bunu başaramazlar.⁽³⁶⁾

Devletin yüksek derecede özerk olması, dolayısıyla kontrolü tesis etmesi şüphesiz her şeyden önce yüksek düzeyde bir toplumsal desteğe sahip olmasına bağlıdır. Ama devlet bu desteği hangi yollardan sağlayabilir? Devlet diğer sosyal organizasyonlar üzerinde kontrol tesis etmeyi şu üç yoldan sağlayabilir: 1. Rıza, 2. Katılma, 3. Meşruluk⁽³⁷⁾.

Rıza'yı temin etmede devletin uygulayacağı en basit yaptırım, güç kullanmaktır. Devleti toplumdaki diğer sosyal organizasyonlardan ayıran bir özellik de bu noktada kendini gösterir: Devlet, toplumda güç kullanması meşru addedilen tek organizasyondur. Şüphesiz sadece güç kullanarak kontrolü tesis etmek mümkün olmadığından, devletin toplumun tüm kesimlerinin geniş onayına/kabulüne dayanması, yani meşru görülmesi şarttır. Devletin meşruiyetini sağlayan mekanizma ise, toplum kesimlerinin kolektif karar alma sürecine katılmasının gerçekleşmesidir.

Bu itibarla, rıza, katılma ve meşruluk ne kadar yüksek ise, devletin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik kontrolün tesisi de o kadar mümkün olur. Bununla beraber, diğer organizasyonlar devletin toplumun her alanını kontrol etmesini istemeyecekleri için, aynı ögelere (rıza, katılma, meşruluk)

dayanarak kendi kontrol alanlarını korumaya ve/veya genişletmeye yönelecekler; onlar da sosyal/siyasal hayatın ne şekilde düzenlenmesi ve oyunun kurallarının neler olması gerektiğini belirlemeye girişeceklerdir.⁽³⁸⁾ Bunun doğuracağı çatışmadan kontrolü nihai olarak tesis eden "güçlü" çıkmış olacaktır.

Nitekim, tarihsel ölgular bazen devletin toplum karşısında güçlü, büzen de toplumun devlet karşısında güçlü olduğunu bize göstermektedir. Migdal'ın bu açıdan yaptığı inceleme, şekil 20'de somutlaşmaktadır.

Şekil 20:

Kontrolün Tesisi Bakımından Devlet Toplum İlişkisi⁽³⁹⁾

Devlet	
Güçlü	Güçlü
Zayıf	Zayıf
Güçlü	Yaygın (Sierra Leone)
Toplum	
Zayıf	Piramitsel (Fransa, İsrail)
	Anarşik (Çin, 1939-1945 - Meksika, 1919, 1920)

Şekil 20'deki tipoloji açısından Türkiye'de devlet-toplum ilişkisine baktığımızda; ülkemizi Fransa ve İsrail'in bulunduğu kategoriye dahil edebiliriz, Çünkü, Türkiye'de devletin toplum karşısındaki özerkliği hâlâ son derecede yüksektir veya devlet topluma göre son derece güçlüdür. O kadar ki, devlet Türkiye'de toplum kesimlerinin somut çıkarlarından daha çok bazen de ne olduğu belli olmayan soyut genel çıkarlara önem verir. Bunu yaparken de, devlet yöneticileri (askeri ve bürokratik elitler) için yönlendirici düşünce, çıkar gruplarının uzlaştırılması gereği değildir; onlar açısın-

dan bunun yerine ülke için neyin en hayırlı olduğunu araştırmak daha elzemdir.⁽⁴⁰⁾ Sözkonusu düşüncenin formüle edilmesi şöyledir: "Toplum yönetilmelidir, bunu yapacak olan devlettir, devleti temsil eden de bürokrattır"⁽⁴¹⁾.

Buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde klasik Siyasal Sosyolojiyi meşgul etmiş olan devlet mi toplumdan, toplum mu devletten önce gelir sorusuna verilecek cevabın aslında herhangi bir problemi çözmeyeceği açık olsa gerektir. Çünkü, esas sorun devlet veya toplumdan birine öncelik tanımak değil, her ikisini bütünsel bir karşılıklı ilişki ağı içinde düşündürmektir. Bu noktadan hareketle de, hangisinin diğerinin içine daha fazla girmiş olduğunun toplumdan topluma değişen sosyolojik sebeplerini saptamaktır.

IV. Farklı Devlet Kavramlaştırmaları

Devletin farklı kavramlaştırmaları, aslında yukarıda açıklamaya çalıştığımız devlet-toplum ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, sözkonusu ilişkinin niteliğinin algılanışı devletin tanımını da belirleyici niteliktedir. Şüphesiz bu kavramlaştırmaların çok çeşitlilik göstereceği kaçınılmazdır. Bizim burada üzerinde duracağımız kavramlaştırmalar, Rockman'ın belirtmiş olduğu üç temel kategoriye kapsamaktadır⁽⁴²⁾. Bu kategoriler; 1.devletin Otoriteye dayanan karar alıcı rolünü vurgulayan *karar alan devlet* (decision-making state) kavramlaştırmasını; 2. devletin kolektif mal ve hizmetleri sağlayıcı rolünü ön plana çıkaran *üretim yapan devlet* (production state) kavramlaştırmasını; nihayet 3. Devletin toplumsal çıkarları birleştirici, yaratıcı ve aracı rolünü esas alan *aracı devlet* (intermediary state) kavramlaştırmasını kapsar.

Karar alan devlet, devletin unsurları ile karar alma yeteneği arasındaki otorite ilişkilerinin toplum içindeki görünümünü ifade eden bir kavramlaştırmadır. Karar alma yeteneği, aslında devletin siyasal yeteneğidir ve kendini en açık şekilde anayasal düzende ve kurumların organizasyonunda

gösterir. Karar almayla ilgili devlet mekanizmalarındaki yapısal birlik ne kadar fazlaysa, toplum yararına karar almada etkinlik o kadar fazla olacaktır. Buradaki mantık, esasen birliği güçlü olan devletin karar almada hızlı hareket edeceği anlayışına dayanmaktadır. Öte yandan, birliği güçlü devlet, rakip karar odaklarını bertaraf edici bir özelliğe sahiptir, diye düşünülmektedir. Aksi takdirde, yani karar almada devletin unsurları arasında bir birliğin olmaması durumunda, alternatif karar alma odaklarının güç kazanmasına paralel olarak bir kriz söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla, devletin unsurları ile karar alma yeteneği arasındaki otorite ilişkisi toplum tarafından ne kadar çok birleşmiş olarak algılanıyorsa, bu kararlara uyma da o kadar sorunsuz olacaktır.

Üretim yapan devlet kavramlaştırması, devletin alanı, işlevleri, hacmi, faaliyetleri ve bütün bunların ne şekilde organize olduğu üzerinde yoğunlaşır. Bu kavramlaştırma açısından önemli olan, devletin toplumsal mal ve hizmet üretirken ulaşabileceği üst sınırın ne olduğuna bakmaktır. Bu bağlamda, örneğin serbest pazar taraftarı liberaller, devletin toplumsal mal ve hizmet üretiminin genişlemesinin aslında devletin topluma sinsice tecavüzü olduğunu ileri sürerler. Öte yandan, komuta ekonomisi taraftarlarına göre, toplumsal mal ve hizmetleri üretmede devlet en üst sınıra ulaşmalı, hatta toplumu tamamen yönlendirmelidir. Fakat, devletin varabileceği en üst sınıra kadar genişlemesi onun "güçlü" olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Tam tersine bu tipler, karar alma yeteneği olmayan "şişirilmiş" devletler şeklinde nitelenmektedir. Buna karşılık, kendisi "küçük" olup karar alma yeteneği büyük devletler de bulunmaktadır.

Aracı devlet kavramlaştırması ise, devlet-toplum ilişkisini çevreleyen pazarlık ve kontrol ortamını tanımlar. Siyasal otorite ile toplumsal çıkarları temsil eden geniş organizasyonlar arasında kontrolün tesis edilme şekline yönelik bir pazarlık aslında her zaman gündemdedir. Söz konusu pazarlık devletin üretim işlevlerinin niteliğini etkileyerek, ör-

neğin sosyal politikaların nasıl uygulanacağına, bunlar için hangi araçların daha uygun olduğuna, ve nihai olarak ekonominin nasıl yönetileceğine dair bir tartışmayı davet edebilir. Bu tartışmalar, esasen mevcut devlet-toplum ilişkisinden kökenlenmesine rağmen, daha sonra devlet-toplum ilişkisini yeniden şekillendirir, hatta bazen devletin karar alma ve üretim yapma işlevlerini yeniden yaratır. Bu itibarla, devlet bir anlamda kendi işlevlerini çerçeveleyen pazarlık ve kontrol ortamını şekillendirmeye yönelir, ama aynı zamanda işlevleri itibarıyla bu ortamdan etkilenir, kendisi de yeniden şekillenir.

Görüldüğü gibi, devleti kavramlaştırmamızı veya onu tanımlamamızı, ancak devlet-toplum ilişkisinin niteliğine bakarak yapmak; devleti soyut, dolayısıyla herhangi bir bağlamdan kopuk tanımlamaktan daha uygundur. Böylece, kavramlaştırdığımız devletten hareketle nasıl bir devlet-toplum ilişkisi tesis edildiğini; veya devlet-toplum ilişkisinin niteliğinden hareketle nasıl bir devlete sahip olduğumuzu daha iyi anlayabiliriz.

V. Devlet ve Katılımcı Demokrasi

Devlet-toplum ilişkisinin ortaya çıkardığı önemli bir gerçek, devletin kendiliğinden bir meşruiyetinin olamayacağıdır. Toplumun kabulüne veya onayına dayanmayan bir devlet meşru olamaz.

Devletin toplumun onayını almasını ne sağlar? Sorunun cevabı Batı toplumlarının tarihsel gelişim sürecinde yatmaktadır. Yurttaşlıkla ilgili açıklamalarda bulunurken; Batı'da hukuk sisteminin pekişmesine paralel olarak toplumdaki farklılıkların merkezi iktidar karşısında güvence altına alındığını; böylece katılma hakkının herkese eşit şekilde tanınmasıyla da siyasal yurttaşlığın yerleştiğini ve demokrasinin kurumlaştığını belirtmiştik. Bu noktadan hareketle, Batı'da bütün farklı ve çoğulcu yapısıyla toplumu güvence altı-

na alan hukuk kurallarına riayet ettiği sürece devletin meşru addedildiğini ileri sürebiliriz.

Batı'nın bu bağlamda verdiği ders hukuka riayette duyarlı bir devlet için her şeyden önce, temel hak ve özgürlükler bakımından "devlet" çıkarlarının ön planda olamayacağıdır.

Öte yandan, soyut bir "toplum çıkarı" da sözkonusu değildir. Bunun yerine devlet ile toplum arasında köprü niteliği gören çeşitli örgütlerde temsil edilen her topluluğun birbirinden farklı somut çıkarları vardır. Çoğulcu bir yapı içinde çıkarların birbirine önceliği demokrasinin mantığına aykırı olduğundan, bunların eşit olduğunun telakki edilmesi gerekir. Fakat, bir de topluluklar arasında fiili bir çıkar çatışması vardır ve bunun sonunda bir topluluğun çıkarı "üstün" konuma girebilir. Hukuk sisteminin işlevi de tam bu noktada belirir: Bu "üstünlüğü" geçici kılacak, diğer topluluk çıkarlarına aynı şansı tanıyacak yolları açmak, bu yollarda ilerlemeyi onlar için güvence altına almak.

O halde, toplulukların örgütlenmesi, nihai olarak toplumsal örgütlenme ne kadar çok güvence altına alınmışsa, farklılıkları potansiyel olarak eşitleme o kadar hayatta geçirilmiş demektir. Çünkü, demokrasi, her şeyden önce, "haklara sahip olma hakkının tanındığı yerde vardır"⁽⁴³⁾.

Özetle, bir formül şeklinde belirtirsek: Haklara sahip olma hakkı katılma ile elde edilir. Katılmanın herkese eşit olması hukukun güvencesini gerektirir. Hukuk güvencesinin varlığı devleti toplum karşısında duyarlı kılar ve onun meşruluğunu pekiştirir. Meşruluğu pekişmiş bir devlet ise, toplumla yatay bir ilişki içinde olur. Yurttaşların kendilerini etkileyen tüm kararların alınmasına etkin olarak katılmaları ve bunun toplumun tüm sektörlerinde oldukça yüksek bir adem-i merkezîyetçi şekilde gerçekleşmesi ancak böyle mümkün olur.

BÖLÜM 6'NİN DİPNOTLARI:

- (1) G.A.Almond, "The Return to the State" *APSR*, 82/3 (1988), s.855
- (2) J.P.Nettl, "The State as a Conceptual Variable", *World Politics*, 20 (2968), s.561
- (3) Almond, *a.g.m.*, S.855
- (4) Bk., P.B., Evans-D.Rueschemeyer-T.Skocpol, *Birining the State Back In*, New York, 1985.
- (5) B.A.Rockman, "Minding the State-or a State of Mind?", *CPS*, 23/1 (1990) s.25-26.
- (6) Zikreden: Almond, *a.g.m.*, S.868
- (7) D.S.King, *The New Right*, Chicago, 1987, s.12-13.
- (8) P.Abrams, "Notes on the Difficulty of Studying the State", *Journal of Historical Sociology*, 1/1 (12988), s.64.
- (9) Marksist teorideki devlet tartışması için bk.: R.Miliband N.Poulantzas-E.Laclau, *Kapitalist Devlet Sorunu*, (Çev.: Y.Berkman) İstanbul, 1977
Ayrıca Marksist yaklaşıma göre devleti inceleyen Türkçe çalışma için bk.: C.Eroğlu, *Devlet nedir?*. Ankara, 1990
- (10) Bk., M.Rakovski, "Capitalist and Socialist States: A. Critique of the Convergence Thesis" *States and Societies*, Ed., D.Held et al, New York, 1983.
- (11) Bu konuda bk., T.C.Lewellen, *Political Anthropology*, South Halley, 1983, Böl.3
- (12) J.A.Hall-G.J. Ikenberry, *The State*, Minneapolis, 189, s.16
- (13) F.Openheimer, *Devlet*, (çev.: A.Şenel-Y.Sabuncu), İstanbul 1984, s.40
- (14) *Aynı eser*, s.46
- (15) Hall-Ikenberry, *a.g.e.*, S.17
- (16) B.Badie-P.Brinbaum, *The Sociology of the State*, (Fransızca'dan çev.: A. Goldhammer), Chicago, 1983, s.61
- (17) Hall-Ikenberry, *a.g.e.*, S.18
- (18) İlk devlet üzerine önemli bir çalışma H.Claessen Ve P.Skalnik'in Derlemeleridir. *The Early State*, The Hague, 1978.
Bu derlemenin bir değerlendirmesi için bk.: Ü.Hassan, "İlk Devlet' Neye yarar?", *Yapıt*, 49/4 (1984), s.84-98
- (19) Hall-Ikenberry, *a.g.e.*, S.19
- (20) Feodal yönetimin özelliklerinin devletin kurumsallaşmasına olan etkileri için bk.: G.Poggi, *The Development of the Modern State*, Stanford, 19878, Bölüm II.
- (21) Güç (force), iktidar (power) ve otorite (authority) arasındaki organik bağ ve bunun devletle olan ilişkisi için bk.: A.P.d.Entreves, *The Notion of the State*, Oxford, 1969 (düzeltilmiş yeni baskı). S.9

- (22) G.Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi*, İstanbul, 1987, s.141
- (23) K.Bumin, *Sivil Toplum ve Devlet*, İstanbul, 1981, s.33-34
- (24) Savran, *a.g.e.*, S.182
- (25) Gramsci'nin tartışmaya getirdiği yeni boyut, sivil toplumun sadece maddi ilişkilerin değil, ideolojik ve kültürel alanın da tümünü kapsamıyla ilgilidir. Gramsci'ye göre, devlet, güç ve baskı alanını temsil eden "siyasal toplum"dur. "Sivil toplum" ise, karmaşık bir eğitsel ve ideolojik işlevler ağıdır.
Bk.: M.A.Macciocchi, "Hegemonya, Tarihi Blok, Devlet" (Çev.: Ş.Tekeli) *Birikim*, 26(1977) s.47 Gramsci'de sivil toplum kavramı için ayrıca şu iki çalışmaya bk.:
N.bobbio-J.Texier, *Gramsci ve Sivil Toplum*. (Çev.: A.İpek-K.Somer). Ankara, 1982; H.Portelli, Gramsci ve tarihsel Blok, (Çev.: K.Somer), Ankara, 1982.
- (26) S.M.Lipset-W.Schneider, "Political Sociology", *Sociology: An Introduction*, Ed., N.J.Smelser. new York, 1973, s.401.
- (27) P.G.Cerny, *The Changing Architecture of Politics*, London 1990 s.188
- (28) J.Habermas, "Kamusal Alanın Yapısal dönüşümü", (Çev.: T.Borra), *Defter* 16(1991), s.55
- (29) *Aynı Makale*, s.62.
- (30) Cerny, *a.g.e.*, S.187-188
- (31) J.S. Migdal, *Strong Societies and Weak States*, Princeton, 1988, s.28-29.
- (32) *Aynı eser*, 29
- (33) *Aynı eser*, 30
- (34) E.A.Nordlinger, "Takin the State Seriously", *Understanding Political Development*, Eds., M.Weiner S.P.Hungtington, Boston, 1987, s. 361.
- (35) *Aynı eser*, 370
- (36) *Aynı eser*, 369.
- (37) Migdal, *a.g.e.*, S.32
- (38) Migdal, *a.g.e.*, S.33
- (39) Migdal, *a.g.e.*, S.35
- (40) Türkiye'de devletin bu niteliği için bak.: M.Heper, *State Tradition in Turkey*, North HumberSide, 1985, Bölüm 5.
- (41) Ş.Mardin, "'Kontrol Felsefesi' ve Geleceğimiz", *Siyasal ve Sosyal Bilimler (Makaleler 2)*, İstanbul, 1990, s.112
- (42) Geniş ölçüde yararlandığımız bu kavramlaştırmalar için bk.: Rockman, *a.g.m.*, S.30-47.
- (43) B.Çağlar, *Anayasa Bilimi*, İstanbul, 1989, s.126.

7. SİYASAL DEĞİŞME

I. Kavramlaştırma: Siyasal Gelişme mi, Değişme mi?

A. Yerleşik Kavram: Siyasal Gelişme

"Siyasal Gelişme" (Political development) kavramı Siyaset Biliminde nispeten yeni bir kavram olmakla beraber; bu kavram altında tanımlanabilecek çalışmaların kökleri 1950'lere uzanır. Bir başka deyişle, kökleri 1950'lere kadar uzanan bu araştırmaların bilinçli olarak kavramlaştırılmaları daha sonra, özellikle 1960'larda olmuş; nihayet 1970'lerde siyasal gelişme kavramı Siyaset Bilimi sözlüğüne girmiş ve çok sayıda yeni yayınlara sebep olmuştur⁽¹⁾.

Huntington ve Dominguez'in belirttiklerine göre, bu yeni yayınları teşvik eden iki bilimsel faaliyet akımının bir araya gelişi olmuştur.⁽²⁾ Birincisi, '1940'ların son yıllarında ve 1950'lerde bölge araştırmalarının (area studies) gelişmesiydi. İkinci Dünya Savaşından önce, Siyaset Bilimcileri, o günün koşullarının etkisiyle, dikkatlerini daha çok Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumları üzerine yoğunlaştırmışlardı. Savaştan sonra ise, bu kez genişleyen Amerikan nüfuzunun etkisiyle, Asya, Ortadoğu, Latin Amerika ve Afrika toplumları bilimsel merak konusu oldu. Belli başlı üniversitelerde, bu toplumlar hakkında Amerikalıların bilgi ve anlayışını artırmaya yönelik bölgesel araştırma programları beliverdi.

Siyasal gelişme araştırmalarını teşvik eden ikinci bilimsel faaliyet, daha önce de değinmiş olduğumuz, davranış-

çılık akımıdır. Akıma yön veren, "teorik sağlamlıkla ampirik araştırmayı birleştirme" anlayışı bölge araştırmalarına da yansdı. Özellikle Sosyolojiden yararlanmanın getirdiği kuramsal olanaklar yeni kavramlar (işlev, girdi, çıktı, sistem, yapı, geri besleme) takımıyla Siyaset Bilimcileri farklı ülkelerin siyasal rejimlerinin tahliline ve karşılaştırmasına yöneldiler. Bu yönde G.Almond Ve J.Coleman'ın Editörlüğünü yaptıkları ve 1960'da yayınlanan *The Politics of Developing Areas* (Azgelişmiş Ülkelerin Siyasal Süreçleri) adlı kitap ilk kapsamlı araştırma oldu.

Almond ve Coleman'ın kitaplarının Siyasal bilim çevrelerinde yarattığı ilgi, siyasal gelişme olgusunun ne olduğuna dair tanımların "ürkütücü hızla çoğalmasına" yol açtı. Bunun böyle olmasının en başta gelen sebebi ise, "siyasal gelişme" denildiğinde olumlu anlamların akla gelmesi, dolayısıyla siyaset bilimcilerinin özellikle istenilir gördükleri şeylere bu kavramı uygulama eğiliminde olmalarıydı⁽³⁾. Çünkü, onlara göre, esas itibarıyla istenen Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının içinde bulunduğu ve "modernleşme" olarak adlandırılan duruma; bu durumda bulunmayan ve "geleneksel" (veya azgelişmiş) toplumların ulaşmasıydı. Siyasal gelişme ise, bu isteğin/hedefin siyasal alana yansımasıydı. Nitekim ilk araştırmalara baktığımızda bunu net olarak görebiliyoruz: Bunların çoğu, siyasal gelişmeyi siyasal modernleşme ile özdeşleştirmekte ve hemen hepsi, siyasal gelişmeye, geleneksel-kırsal-tarımsal toplumdan, modern-kentsel-endüstriyel topluma geçiş çerçevesinde bakmaktaydılar.⁽⁴⁾

Siyasal gelişmenin ilk araştırmalarda bu şekilde algılanışı birbirine bağlı şu iki sonucu doğurmuştur: 1. Tarafllık, 2. Muğlaklık.

Kavramın tarafllığı, analitik bir işlevden çok, meşrulaştırıcı bir işlev görmesinde belirmiştir. Değindiği üzere, siyasal gelişme çalışmaları için, önemli olan genel olarak "modern" toplum olmayı azgelişmiş toplumlar için hedef ola-

rak gerekçelendirmek, özel olarak da bir siyasal hayat modeli olarak demokrasiyi o toplumların gözünde meşrulaştırmaktı. Gerçekten de 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında siyasal gelişme çalışmalarının ilgilendiği temel konular, Batı tipi demokrasilerin öngerekleri ve gelişme koşullarıydı.⁽⁵⁾ Bunlar ise, azgelişmiş toplumların gelişmeleri için alınacak dersler niteliğindeydi ve böylece meşrulaştırılmak istenen de şuydu: siyasal gelişmeyi sağlamak için modernleşmek gerekir; modernleşmenin yolu ise Batı toplumları gibi olmaktır.

Siyasal gelişmeden anlaşılanın normatif olarak temellendirilmesi, onu kavramlaştırmada muğlaklığa da sebep olmuştur. Nitekim Huntington ve Dominguez kavramın dört farklı olgusal kategoriye tanımlamada kullanıldığını belirtmektedirler. Yazarlara göre, siyasal gelişme kavramı, herşeyden önce, *coğrafi* bir olguyu tanımlamakta kullanılmaktadır. Bu anlamda kavram, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki gelişmekte olan ülkelerin siyasal süreçlerini anlatmaktadır. Modernleşme sürecinin siyasal yönlerini ve sonuçlarını anlatmaya giriştiğimizde ise, siyasal gelişmeyle *türevsel* olgulara işaret etmiş oluyoruz. Eğer siyasal sistemin amaç ve durumlarından birine veya bazısına doğru bir değişimi kastediyorsak, kavramı *amaçsal* olgular için kullanmaktayız. Nihayet, siyasal gelişme kavramlaştırması olguları *işlevsel* olarak tanımlamakta da kullanılmakta; bu bağlamda modern bir sanayi toplumuna özgü bir siyasal süreç yönündeki değişim anlamına gelmektedir⁽⁶⁾.

Bütün bu kategoriler bağlamında siyasal gelişme, "belli bir toplum tipinde görülen, belli bir sebepten kaynaklanan, belli amaçlara yönelen, veya belli sosyal ve ekonomik şartların fonksiyonel açıdan gerekli kıldığı bir değişim örüntüsü gibi, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır"⁽⁷⁾.

Uygulamada çeşitli şekillerde beliren tanımlara baktığımızda ise, siyasal gelişme kavramlaştırmasına hâkim olan muğlaklık daha da göze çarpmaktadır. Bu kavramlaştırma-

lardan bir kısmı, siyasal gelişme olgusunun kendinden çok onun öğelerine veya belirtilerine dayanarak yapılmaktadır. Örneğin, Huntington'un kavramlaştırması⁽⁸⁾ böyledir. Ona göre, siyasal gelişme, siyasal örgütlerin ve usullerin kurumsallaşmasıdır. Benzer bir kavramlaştırma K.Deutsch'da⁽⁹⁾ da görülmektedir. Deutsch'a göre, siyasal gelişme, belli başlı eski toplumsal, ekonomik, ve psikolojik bağılıkların erimesi veya kırılması ve insanların yeni bir toplumsallaşma ve davranış örüntüleri için uygun hale gelmesidir. Görüldüğü gibi, her iki kavramlaştırmada sözkonusu olan siyasal gelişmenin kendisi değil, onun kurumsallaşma ve yeni toplumsallaşma/davranış öğeleri veya belirtileridir.

Öte yandan, bir kısım kavramlaştırmalar da siyasal gelişmenin sonuçlarına dayandırılmaktadır. D. Apter'in⁽¹⁰⁾ ve D.Goulet'in⁽¹¹⁾ yaptıkları bu türe örnektir. Apter'a göre, siyasal gelişme, "tercih" yapmayı etkileyen bir süreçtir. Goulet'ye göre ise siyasal gelişme, "iyi hayatı" sağlamanın en önemli aracıdır. Her iki tanımda da kavramlaştırılan, kavramın kendisi olmamakta, onun sonuçları tanımlanmaktadır. Buna göre, "tercih yapma" olgusunun olduğu toplumu veya "iyi hayat"ın sağlanmış olduğu toplumu siyasal bakımdan gelişmiş saymamız gerekmektedir.

Görülmektedir ki, yukarıdaki kavramlaştırmaların tümü hem muğlak, hem de keyfi niteliktedir⁽¹²⁾. Nitekim, L.Pye'in saptamış olduğu kavramlaştırmaları sadece başlık olarak belirtmek bile, bu muğlaklığı ve keyfiliği daha net olarak göstermeye yetecektir. Pye'a göre Siyaset bilimcilerinin "siyasal gelişme" kavramı altında yaptıkları tanımlar başlıkları itibariyle şunlardır⁽¹³⁾: 1. İktisadi kalkınmanın siyasal öngereği, 2. Sanayileşmiş toplumlara özgü siyaset tipi, 3. Siyasal modernleşme, 4. Bir ulus-devletin işleyişi, 5. İdari ve hukuki gelişme, 6. Kitle seferberliği ve katılımı, 7. Demokrasinin kurulması, 8. İstikrar ve düzenli değişme, 9. Seferber olma ve iktidar kullanımı, 10. Çok boyutlu sosyal değişme sürecinin boyutu.

Pye'ın kendisi ise, Huntington ve Deutsch gibi, siyasal gelişmenin *eşitlik*, *kapasite* ve *farklılaşma* gibi üç önemli belirtisi üzerinde durmakta ve bunların gelişmenin kalbinde yattığını vurgulamakta ve kavramlaştırmasını bu anlayışa dayandırmaktadır⁽¹⁴⁾.

Siyasal gelişme kavramının içerdiği muğlaklık, belki Siyaset bilimi sözlüğünde bulunan diğer kavramlar için de az veya çok söz konusu olabilir. Fakat asıl sorun kavramın muğlaklığından çok, normatif olarak temellendirilmiş olmasıdır. Bu çerçevede az-gelişmiş veya geleneksel toplumlar için Batı toplumlarının benimsenmesi gereken modeller olarak dayatırılması, şüphesiz siyasal gelişme kavramını teleolojik kılmaktadır: Batı-dışı toplumların varacakları son aşamanın da belli olduğu bir yol izlemesinin açık veya örtük kabul edilmiş olması, E.Kalaycıoğlu'nun yerinde olarak dikkatimizi çektiği gibi, böyle bir kabulün yarattığı en önemli sakınca, siyasal gelişme olarak nitelenebilecek olan olayların türünü ve biçimini sınırlandırmasıdır. Bir başka deyişle, Batı gibi olmayan toplum siyasal bakımdan gelişmiş sayılmayacaktır. Dahası, tüm yeni siyasal sistemlerin eski ve yerleşik siyasal sistemler gibi ve/veya onların geçmiş olduğu yollara benzer yollardan geçerek gelişmek zorunda kalacaklarıdır.⁽¹⁵⁾

Vurgulayalım ki, yukarıdaki mantıkta söz konusu olan düz-çizgisel (unilinear) bir gelişme anlayışıdır. Oysa bu anlayış, özellikle 1960'lardan sonra iki sebepten dolayı değişmeye başlamıştır. Birinci sebep, gelişme sürecinin tersine de işleyebileceğinin dikkate alınmasıdır. Buna göre, siyasal gelişmenin, örneğin halkın siyasete katılması olarak anlaşılması, tersi bir durumu gözardı etmiştir: bu, halkın siyasetten uzaklaştırılabileceğidir. Aynı şekilde, bir siyasal sistemde yapısal farklılaşma görülebileceği gibi, yapısal türdeşleşme de (structural homogenization) görülebilir. Ulusal parçalanma, ulusal bütünleşme kadar gerçek bir olgu olabilir. Dolayısıyla, siyasal gelişme kavramının düz çizgisel olarak görülmesi yanlıştır ve toplumlar için siyasal bozulma (political decay)

da sözkonusudur. Bu konuda Huntington şöyle yazmaktadır:

"Gerçekten de, çoğu zaman 'siyasal gelişim' kavramı içine sokulan eğilimlerden ancak bir kısmının, 'gelişme halindeki bölgelere özgü nitelikler olduğu' görülüyor. Bu bölgelerde, yarışmacılık ve demokrasiye doğru bir gelişme yerine, 'demokrasi-nin aşınması', otokratik askeri rejimler ve tek-parti rejimleri yönünde bir eğilim göze çarpıyor. İstikrar yerine, birbirini izleyen hükümet darbeleri ve isyanlar müşahade ediliyor. Birleştirici bir milliyetçilik ve millet kurma yerine, tekrarlı etnik çatışmalara ve iç savaşlara tesadüf olunuyor. Kurumsal farklılaşma ve rasyonelleşme yerine, çoğu zaman, sömürge döneminden miras klan yönetim örgütlerinin bozulması ve bağımsızlık mücadelesi sırasında gelişmiş siyasal örgütlerin zayıflayıp parçalanması olayına rastlanılıyor".

Siyasal gelişme kavramlaştırmalarında düzcizgisel anlayışın değişmesinde ikinci sebep, Batı toplumlarının batı dışı toplumlara model olarak dayattırılmasının bizzat bu toplumlar tarafından reddedilmesinin yaygınlaşması, dolayısıyla giderek Batılılaşmadan uzaklaşma (de-Westernization) olgusudur⁽¹⁷⁾. Bu bağlamda önemli bir başka husus da, toplumların modernleştikçe geleneklerin zayıflayacağına dair varsayımın ampirik olarak yanlışlanması, dolayısıyla "geleneksel modern" dikotomisinde içkin katı ayırımdan vazgeçilmesi-dir.

Buraya kadar anlatılan yeni anlayışların doğrultusunda, dikkatler siyasal gelişme kavramının işlevselsizliği üzerine çevrilmiş, hatta onu ikame edecek kavramlar ortaya atmaya girişilmiştir.

B.Seçenek Kavram: Siyasal Değişme

Belirttiğimiz gibi, siyasal gelişme kavramının normatif niteliğinin siyasal çözümleme açısından sorunlara yol açması; normatif nitelikli olmayan, veya taraflılıktan arınmış seçenek bir kavrama gereksinim duyurması yeni tartışmaları gündeme getirmiştir.

Bu tartışmada bir kısım Siyaset Bilimcileri, kavramı olduğu gibi koruyup içeriğini değiştirmeyi ve bunu evrensel olarak temellendirmeyi önermektedir. H.S.Park'ın çalışması buna örnek gösterilebilir. Park'a göre, "gelişmiş" olsun, "az gelişmiş" olsun tüm toplumlar için esas ve evrensel olan insan ve insanın ihtiyaçlarıdır. Her rejimin amacı bu ihtiyaçları karşılamaktır ve ihtiyaçları karşılayabildiği ölçüde o rejim siyasal olarak gelişmiştir. İnsan ihtiyaçları ise, yazara göre, şu kategorilerde toplanabilir: 1. Hayatı devam ettirmek, 2. Aidiyet (belongingness) duymak, 3. Boş zaman ve 4. Kontrol etmek. Park'a göre, insanlar bu ihtiyaçlarını optimum olarak tatmin etme yönünde hareket ettikleri gibi; bir toplumun gelişme amaçları da insanların hakim nitelikteki ihtiyaçlarının bir işlevi olarak belirlenecektir. Öte yandan, bir hükümetin meşruluğu ise halkın ihtiyaçlarını tatmin etmesine yapacağı katkıya bağlı olacaktır. Buna göre, ihtiyaçlarının optimum düzeyde sağlandığı ve bunu sağladığı için meşru olan bir hükümetin bulunduğu toplum siyasal bakımdan gelişmiş addedilecektir.⁽¹⁸⁾

Park'ın önerisinin siyasal gelişme kavramını ne muğlaklıktan ne de taraflılıktan kurtardığı söylenebilir. Bir kere ihtiyaçların optimum noktası nedir, bunu kim saptayacaktır, ve toplumdaki her sınıf veya grup için bu aynı mıdır? sorularına cevap vermek zordur. İkincisi, Park, bu ihtiyaçların hiyerarşik olduğunu söylemekle beraber, bu hiyerarşinin mahiyetinin azgelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş toplumlara göre değişeceğini şematik olarak göstermektedir.⁽¹⁹⁾ Dolayısıyla, Park'a göre de siyasal gelişme teleolojik ve düzçizgisel bir nitelik arz etmektedir: Gelişmiş sayılmak, mevcut ihtiyaçlar hiyerarşisini bu niteliği haiz toplumlara göre değiştirmekle mümkün olacaktır.

P.A.Corning ve S.M. Hines, Jr. Gibi, bir kısım siyaset Bilimcisi ise, siyasal gelişme kavramının terkedilerek, yerine siyasal evrim (*Political evolution*) gibi başka bir kavram kullanılmasını önermektedirler. Corning ve Hines, Jr. Bir

benzetme yaparak, siyasal gelişme ile siyasal evrim arasındaki farkın, *ontogeny* (canlının meydana gelişi) ile *phylogeny* (canlının gelişmesi) arasındaki fark olduğunu söylemektedirler: canlının meydana gelişini siyasal gelişme, onun gelişmesini ise siyasal evrim simgelemektedir. Bu açıdan, siyasal gelişme durumaözgü bir olgu; siyasal evrim ise, tarihsel ve evrensel bir olgu sayılmaktadır. Yazarlara göre, siyasal evrim şu durumlarda vuku bulabilir: 1. Yeni bir işlev (amaç) kabul edildiğinde ve uygun yeni siyasal pratikler, mekanizmalar veya yapılar yaratıldığında; 2. Varolan bir işlevin tümünü veya bir kısmını ifa etmek için yeni bir pratiğin veya yapının yaratıldığında; 3. Gerileme olduğunda-varolan bir siyasal pratiğin veya yapının uyarlayıcı nitelikteki basitleştirilmesi veya çözülmesi durumu. Bu bağlamda, siyasal evrim çeşitli siyasal süreçlerde ve kurumlarda zaman içinde işlevsel olarak anlamlı yapısal yenilenmelerden ibaret sayılmaktadır. Öte yandan, yazarlara göre, siyasal gelişme, örgütsel yetenekleri veya sosyal amaçları gerçekleştirme yeteneklerini kapsamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, siyasal gelişmenin daha fazla karmaşıklığı, moderleşmeyi, demokratik kurumları çağrıştırması gerekli değildir. Bu itibarla, siyasal gelişme sadece sibernetik bir üst yapının kurulmasına işaret eden bir kavram olmaktadır.⁽²⁰⁾

Corning ve Hines, Jr.'ın önerileri, kavramsal muğlaklığı gidermek bir yana bize kalırsa daha da artırmaktadır. Kendileri gerçi siyasal evrimin düzçizgisel olmadığını, yani belirli bir ilerleme veya büyümeye doğru yönelmenin sözkonusu edilmeyeceğini vurgulamaktadırlar. Bunu da Darwin'ci evrim anlayışına dayandırarak; anormal gelişmiş canlılarda gelişmemiş beden bölümlerine de rastlanır (descent with modification) diye tanımlamaktadırlar.⁽²¹⁾ Bununla beraber, önerdikleri kavram tanım itibariyle ilerlemeyi çağrıştırmaktadır: bir canlının evrimi, hele Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabındaki tezleri hatırlandığında kelimenin tam anlamıyla *ilerlemeyi* anlatmaktadır. Üstelik Darwin'in canlıların evriminin doğal seçme yoluyla, yani yaşam savaşını kazan-

manın varolacağı ve çevreye uyum sağlayacağı tezi, evrimin esas itibarıyla azgelişmişlik-gelişmişlik dikotomisini ve dolaşısıyla çatışmasını içerdiğini aşikar kılar.

Yazarların tüm evrimlerin zorunlu olarak daha iyiye yönelik değişimleri içermesi gerekmez demeleri kavramları siyasal evrimi, siyasal gelişmeden daha az muğlak ve keyfi kılmaya yetmemektedir. Üstelik siyasal evrimi daha geniş bir biyolojik evrim sürecinin bir boyutu olduğunu ısrarla vurgularken. Nitekim, yazarların makalesi üzerine aynı dergide R.H.Chilcote, R.A. Packenham ve F.W.Riggs tarafından yapılan yorumlarda da siyasal evrim kavramının siyasal gelişmenin yerine önerilmesiyle hiç bir şeyin halledilemediği belirtilmektedir⁽²²⁾.

Siyasal gelişme çalışmalarında önde gelen otoritelerden olan S.P. Huntington, siyasal gelişme kavramının normatif yanını bertaraf etmek amacıyla siyasal değişim (*political change*) gibi başka bir kavram daha kullanılmasını önermektedir. Ancak, Huntington, literatürdeki yerleşikliği gözönüne alındığında siyasal gelişme kavramının yine de tamamen terkedilmesinden yana değildir⁽²³⁾.

Gerçekten de, Huntington, siyasal gelişme kavramının düzcizgisel ve teleolojik oluşuna ilk dikkati çeken siyaset bilimcisi olmuş; siyasal olarak sadece ilerlemenin değil, bozulmanın da sözkonusu olabileceğini vurgulamıştır. Bu itibarla, ona göre, siyasal değişim dediğimizde, hem gelişmeden hem de bozulma veya gerilemeden söz etmemiz mümkün olabilecek; böylece belirli bir yön tayin etmemiz de gündemden çıkacaktır.

Somut bir örnek vermek gerekirse, şunu belirtebiliriz: Türkiye'nin 1945'te çok partili hayata geçmesi de, 12 Eylül 1980'de partisiz siyasal hayatı yaşaması da siyasal değişimdir. Bu örnekte siyasal değişim kavramı, genel olarak bir durum farklılaşmasını ifade etmekte kullanılmakta, ama değer yargısı içermemektedir. Kavramın normatif özellik kazanması, o dönemde duruma maruz kalan toplum bireylerinin

kendi siyasal kültürlerinin yönlendirdiği çizemlerinin (Bk. Bölüm 2) dünya toplumlarının kültürel birikimlerinden ve dünya konjonktüründen etkilenme dereceleri tarafından belirlenecektir (aşağıda bu hususa yeniden döneceğiz).

Bu bakımdan belki daha çarpıcı bir örnek eski Sovyetler Birliği'nin durumudur. 1917 Sovyet devrimi olduğunda bir siyasal değişme yaşandı. O günkü dünya konjonktüründe bu değişme Ruslar tarafından kendi tarihlerinde çok ileri bir aşama olarak algılandı ve dünya toplumlarına da insanlık idealleri bakımından ilerlemenin tek ve kaçınılmaz yolu olarak sunuldu. Günümüzde Sovyetler Birliği'nin dağılması da çok büyük bir siyasal değişimdir ve dünya konjonktürüne bağlı olarak gene ilerleme diye algılanıyor. O kadar ki; 1917 değişiminin kurumları, değerleri ve sembolleri büyük çoğunluk tarafından lânet okunarak yerle bir edilebiliyor. O halde, 1917'de mevcut siyasal kültürün biçimlendirmiş olduğu çizeme sahip olanlar için, bugün Rusya'da olup bitenler bir gelişme değil, bozulma sayılacaktır. Ama, 1917 çizimine sahip olmayanlar da, günü ilerleme, geçmişi bozulma olarak niteleyeceklerdir. Dolayısıyla, burada görüldüğü üzere, normatif olan değişimin kendisi değil, onun yorumlanışı veya ona yüklenen anlamdır.

Özetle belirtmek gerekirse, siyasal gelişmenin içerdiği normatif boyut; toplumları birbirleriyle kıyaslayarak, onları bir hiyerarşi içine yerleştirip alt sırada olanlara bir yön belirlemek veya hedef göstermekle ortaya çıkmaktadır. Oysa bu hedefi tayin eden dünya konjonktürüdür. Toplumlar bu konjonktürün dayatmasıyla siyasal olarak mevcut durumlarından başka bir duruma geçmek isteyebilirler. Bu siyasal durum farklılaşmasına, "siyasal değişme" diyoruz ve belli bir hedefi veya yönü işaret etmediği için (çünkü sözkonusu durum farklılaşması gene konjonktürel olarak "ilerleme" şeklinde de, "bozulma" şeklinde de algılanabilir) siyasal gelişme kavramına tercih ediyoruz.

Şimdi bu kavramla neyi anlatmak istediğimizi açıklamaya girişelim.

II. Siyasal Değişmenin Niteliği

Siyasal değişme kavramı, siyasal çözümlemelerde aslında, siyasal gelişme sürecine girmiş olan toplumların siyasal sistemlerinde meydana gelen değişimleri anlatmak üzere zaman zaman kullanılan bir kavramdır. Söz konusu değişimler daha yaygın olarak siyasal modernleşme (*political modernization*) kavramı ile ifade edilmektedir.

"Siyasal değişme", dendiğinde siyasal çözümlemede bir siyasal sisteme özgü iki tür değişme kastedilmektedir: sistem ya kendi içinde değişmektedir, ya da o sistemin yerini başka bir sistem almaktadır. Eğer bir siyasal sistemin lider kadrosu ve kamu politikalarının içeriği değişmiş olsa bile, o sistemin yapıları, inanç sistemi ve temel politika (policy) meselelerine yaklaşımı özünde aynı kalıyorsa sistem-içi değişme söz konusudur. Buna karşılık bir sistemin yapılarında, inanç sisteminde ve temel politika meselelerine yaklaşımda köklü bir değişim varsa, sistemler-arası değişim gündemdedir. Zaten asıl siyasal değişme ve siyasal araştırmacıların ilgi odağı da bu ikinci tür değişmedir. Örneğin D.Apter, tercihte bulunma (choice) olgusunu esas alarak, sanayi toplumlarının siyasal yapısının buna dayandığını, dolayısıyla bu toplumların tercih seçenekleri yaratan toplumlar olduğunu söylemektedir. Buna karşılık, gelişen veya modernleşen toplumlar böyle bir yapısal olgudan yoksundurlar. Dolayısıyla, her iki toplum tipinin siyasal sorunları ayrıdır ve bunlar farklı inanç sistemlerini ve politika yaklaşımlarını gerekli kılarlar. Örneğin, Apter'a göre, modernleşen toplumların inanç sistemleri anlatımsal (*consummatory*)dır, yani davranış örüntülerinin çoğuna dinsel bir anlam ve değer atfedilir. Buna karşılık, sanayileşmiş toplumların inanç sistemleri araçsal (*instrumental*)dır, yani davranış örüntülerine aşkın anlamlar açısından değil, daha dar, özgül ve pratik anlamlar açısından bakışa dayanır. Öte yandan, modernleşen ülkelerin yapıları, genel olarak hiyerarşik nitelik gösterirken, sanayile-

yileşmiş ülkelerin yapıları pramidal özellikler içerir. Apter, bu çerçevede siyasal değişimin inanç sisteminde veya normatif yapıda meydana gelecek köklü değişim ile siyasal yapıda meydana gelecek köklü bir değişimin kombinasyonu sonucu ortaya çıkacağını belirtmektedir. Buna göre, örneğin bir toplumun inanç sisteminin sabit kalmasına rağmen, siyasal yapısı değiştiğinde veya tersi olduğunda siyasal değişme meydana gelmiş sayılacaktır. Şüphesiz, bu değişme bir sistem tipinden diğerine olacaktır ve Apter sistem tiplerini dörde ayırmaktadır: hareketlendirici sistem, bürokratik sistem, teokratik sistem, uzlaşmacı sistem⁽²⁴⁾.

Burada sözkonusu sistemlerin ayrıntılarına girmeyeceğiz. Sadece şunu söylemek istiyoruz: Apter, değişme kavramını kullanmakla beraber, aslında teleolojik bir açıklama örneğini vermektedir. Bir kere, onun da değişimden anladığı, modernleşmeye/sanayileşmeye doğru gidiştir. İkincisi, bu anlamda bir toplumun değişimini kaçınılmaz olarak düzçizgisel şekilde görmekte ve çizginin doğrultusunu da önceden belirlenmiş bir hedefe (modern toplumun ideal sistemi olan uzlaşmacı tip) göre saptamaktadır. Nitekim, Apter'ın sistem tiplerini sıralarken yaptığı derecelendirme, onun siyasal değişmeden esasen düzçizgisel bir gelişmeyi anladığını bize net olarak göstermektedir: Apter'a göre teokratik sistem geleneksel toplumlara; hareketlendirici sistem, sanayileşme aşamasına girmiş modernleşmenin geç aşamasındaki toplumlara; nihayet uzlaşmacı sistem, ileri sanayileşmiş toplumlara tekabül etmektedir.⁽²⁵⁾

Apter'ın siyasal değişme anlayışına sahip başka araştırmacılar da vardır. Bunlardan biri A.F.Andrian'dır. Andrian de esas itibarıyla sistemler-arası değişimle ilgilenmekte ve bir sistemin yapısında, inanç sisteminde ve temel politika meselelerine yaklaşımındaki köklü değişimlerin bir sistem tipinden diğerine geçişe yol açacağını ifade etmektedir. Nitekim, Vietnam, Küba, Şili, Nijerya ve İran örnek olaylarını irdeleyerek bu değişimlerin hem sistem-içinde, fakat esasen

sistemlerarası ne şekilde meydana geldiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Andrain'ın çalışması üzerinde ayrıntılı olarak durmamız gerekmemektedir. Çalışmanın bizi asıl ilgilendiren yönü, onun da Apter gibi, önceden belirli sistem tiplerini (Folk, bürokratik-Otoriter, Uzlaşmacı, Hareketlendirici) saptaması ve bunlar arasındaki geçişi gene teleolojik olarak değişme diye açıklamasıdır. Bu açıdan, modeli, analitik olarak Apter'inkinden daha kapsamlı olsa bile, son tahlilde önermelerinin onun yaklaşımındaki yanılırlarla malul olduğu söylenebilir⁽²⁶⁾.

Buraya kadar Apter'in ve Andrain'ın çalışmalarıyla kısaca örneklemeye çalıştığımız husus; geçmişte siyasal gelişme kavramının normatifliğinin sebep olduğu yaygın şikayetlerden hareketle, daha sonraki çalışmalarda ikame edilen siyasal değişme kavramının da aslında siyasal gelişmeden başka bir şeyi ifade etmediği ve aynı normatifliği içerdiğidir: Zarf değişmiş, ama mazruf aynı kalmıştır.

Oysa, bizim bu çalışmada siyasal değişme ile kastedtiğimiz başka bir olgudur: daha önce de belirttiğimiz gibi, siyasal değişme, her şeyden önce, bir toplumun içinde bulunduğu *siyasal durumdan* (buna *siyasal hayat* da diyebiliriz) dünya konjoktürünün de dayatmasıyla, başka bir siyasal duruma geçmesi veya buna yönelik bir sürece girmesidir. Değişmeyi gerekli kılan faktör, o toplumun siyasal kültürünün dünya toplumları siyasal kültürleriyle temasa gelmesidir⁽²⁷⁾.

Siyasal durumu o toplumun *siyasal etkileşim* örüntüsünün somut görünümü olarak algılıyoruz. Hatırlanacağı gibi (Bk. Bölüm 2), siyasal etkileşim tüm somut biçimleri ile (iktidar, otorite, patronaj) veya bunlardan biri yoluyla bir şahsın/topluluğun diğer bir şahıs/topluluk üzerinde kontrol kurma mücadelesi olup; bu mücadeleyi ve sonuçlarını topluma meşru kabul ettirmesi sürecidir. Kontrol sağlamak, aslında kendi çizemimizi başkalarına kabul ettirebilmektir. Çizemimizin ise siyasal kültürümüz tarafından biçimlendiğini biliyoruz. Bu bağlamda, belirli bir kontrol yapısına dayanan

mevcut siyasal durum ile siyasal kültür arasında bir uyumsuzluk varsa, o toplumda siyasal değişme belirir. Siyasal durum ile siyasal kültürün uyumsuzluğa düşmesine asıl sebep, o toplumun diğer toplumların kültürleri ile temas gelmesi ("dünya konjoktürünün dayatması" diye buna diyoruz) ve bu temas aracılığıyla toplum bireylerinin çizemlerinin değişmesidir.

O halde, "siyasal değişme" dediğimizde, bir toplumun siyasal kültürünün diğer toplumlarla temas sonucu değişimi aracılığıyla toplum bireylerinin çizemlerinin değişimini; bu değişim sonucunda da mevcut kontrol yapısının artık meşru görülmeyerek alternatif bir yapının tesisine yönelmeyi anlıyoruz.

Burada hemen somut bir örneği Türkiye'den verebiliriz: 1930'larda kontrolün en üst kapsamlı kurumu olarak devlete atfedilen önem ve tanınan rol had safhadaydı. 1980'lerin sonuna doğru, toplumumuzda hemen her kesimin üzerinde anlaştığı husus, "devletin küçültülmesi" gerektiridir. Otuz yıl zarfında dünya konjonktürünün türk siyasal kültürüne dayattığı çizem değişimi, sonunda kontrol yapısının değişimini de böylece gündeme getirmiş oluyor. Bu siyasal değişimin ortaya çıkmasından başka bir şey değildir.

Siyasal değişimin iki yönünden sözedebiliriz: 1. Değişme hak ve faydaların daha geniş çapta dağılımına yol açan yönde olabilir. Böylece kontrol araçları daha geniş şekilde paylaşılır ve kitlelerin siyasete katılımı artar. 2. Değişme statükonun rijid bir şekilde pekişmesini sağlayacak bir yönelim içerebilir. Bu bir anlamda ne pahasına olursa olsun tamamiyle istikrarı⁽²⁸⁾ sağlamaya yönelik bir değişimdir ve faşizan yönelimler bu türe örnektir. Siyasal değişimin bu özelliği, onun siyasal gelişme gibi önceden belirlenmiş bir hedefe yönelik bir süreç olarak algılanmasını da önlemektedir.

III. Siyasal değişme ve Kontrolün Kurumsallaşması

Siyasal değişme toplum bireylerinin çizemlerinin değişmesi aracılığıyla gerçekleştiğine göre, gerek değişme sürecinin, gerek değişme sonucu ortaya çıkan yeni siyasal durumun meşru kabul edilmesi nasıl gerçekleşebilecek, dolayısıyla *ortak* bir çizem nasıl oluşacaktır?

Soruya cevap ararken, daha önce seçkinler ile kitle arasında siyasal kültür bağlamındaki ayırımı hatırlamamız gerekecektir. Seçkinlerin sembollerin manipülasyonu yoluyla kitleye kendi yorumlarını veya çizemlerini empoze ettiklerini ve böylece onlar üzerinde kontrol tesis ettiklerini biliyoruz. Bunu yaparken de seçkinlerin sembollere kutsanmış ve ek bir güç vermeyi amaçlayan içsel ve dışsal *çerçeveleme* yaptıklarını hatırlıyoruz. Öte yandan, ideolojinin kolektif olarak paylaşılmış anlamların ifade edilmesine ve aktarılmasına araç olarak gördüğü hizmet de aklımızdadır. (Bk.Bölüm 3).

Şimdi, bu bağlamda düşünecek olursak, hem siyasal değişimin gerekliliğinin kabul ettirilmesinde, hem de ortaya çıkan yeni siyasal durumun meşruluğunun sağlanmasında seçkinlerin en etkili araç olarak ideolojiyi kullanacaklarını söyleyebiliriz. Apter, seçkinlerin başvurduğu ideolojik aracı siyasal din olarak adlandırmaktadır⁽²⁹⁾. Bu kavramla Apter, seçkinlerin ideolojiyi sembolik bir güç olarak; 1. Devleti ve rejimi kutsal/dokunulmaz özelliklere dayandırmakta, 2. Bu kutsal niteliklerin topluluk dayanışmasını sürdürmeye esas teşkil etmede kullandıklarını vurgulamaktadır⁽³⁰⁾. Seçkinler bu sayede topluluğu birarada tutmayı başardıkları ölçüde, kontrolün kurumsallaşmasını da gerçekleştirmiş bulunuyorlar. Çünkü, Huntington'un da belirttiği gibi, topluluk sadece biraraya gelmek demek değildir: düzenlenmiş olarak, sürekli ve dengeli olarak biraraya gelmedir ve bunun bir moral oydaşmaya ve karşılıklı çıkara dayanması şarttır⁽³¹⁾.

Siyasal dinin rolü bu noktada da belirir: Mōral oydaş-

mayı sağlar ve bunun için *iyi* ve *kötü*, *dost* ve *düşman* ayırımı yaparak⁽³²⁾ topluluğu ortak sembollere yöneltir ve ortak çizemi tesis etmelerine yardımcı olur. Bu bağlamda, kontrolün kurumsallaşmasının, eski siyasal durumun meşruluğunun bozulma, yeni siyasal durumun meşruluğun sağlanma derecelerine bağlı olduğu söylenebilir. Bu bakımdan siyasal değişmeyi gerçekleştirenler kontrollerini kurumsallaştırmada ortak çizem oluşturmada yeni semboller yaratma zorunluluğunu hissedeceklerdir.

IV. Siyasal Değişme ve Kontrol Mücadelesi

Siyasal değişme *temel* ve *marjinal* niteliklerde olabilir⁽³³⁾. Temel siyasal değişmenin özelliği, kontrol yapısını bütünsel olarak dönüştürerek, mevcut meşruluğu bozmasıdır. Buna karşılık marjinal siyasal değişme, yeniden meşrulaştırıcı bir süreçtir: Yeni toplulukların siyasal etkileşime katılarak kontrol kurumlarında kısmi yeniden yapılanmaya yol açmalarıdır. Örneğin, kadınlara oy hakkı tanınması veya oy verme yaşının indirilmesi marjinal nitelikte bir siyasal değişmedir. Ama, kontrol kurumu olarak iktidar veya otorite yapısının bütünsel olarak dönüşmesi, temel nitelikte bir siyasal değişmeye tekabül eder.

Bu iki tür siyasal değişme de konjonktürel olarak hem barışçı yollardan, hem de şiddete dayanarak gerçekleşebilir. Çünkü, gerek mevcut meşruluğun bozulması, gerek yeniden meşrulaştırma; siyasal süreçten dışlanan eski topluluklar ile siyasal sürece yeni katılan topluluklar arasında bütünsel veya kısmi çatışmaları, dolayısıyla kontrolü ele geçirme mücadelesini doğuracaktır.

Eğer kontrol mücadelesinde bir topluluğun fayda ve haklara ilişkin açık bir talepte bulunması karşısında, diğer toplulukların veya yerleşik kontrol kurumlarının (örneğin hükümetin) duyarsız kalması veya söz konusu talebe direnmesi durumunda kolektif şiddete başvurma olasılığı vardır⁽³⁴⁾. Bu itibarla, kontrol mücadelesine dahil olan topluluk-

ların ne tür kaynakları seferber ederek nasıl kolektif siyasal eyleme geçecekleri, başvuracakları eylem türü, içinde bulundukları kontrol mücadelesinin niteliği tarafından belirlenecektir. Aynı şekilde barışçı yolları mı, yoksa siyasal şiddeti mi tercih edecekleri de, girişecekleri siyasal eylem biçimine ve hükümetten görecekları tepkilere bağılı olacaktır⁽³⁵⁾.

Buna somut örnek 26 Aralık 1991 genel seçimlerinin ilk turundan sonra Cezayir'in içine düştüğü durumdur. Seçimlerin ilk turunun sonuçlarında İslâmi Selâmet Partisi (FIS)'nin tek başına iktidar olma olasılığının belirmesi üzerine, mevcut hükümet ikinci turu iptal etmiş, ordunun siyasal hayata müdahalesi gündeme gelmiştir. Hemen ardından FIS'ın halkı derinmeye çağırması kontrol mücadelesini barışçı yollardan saptırmış ve kolektif şiddet olasılığını doğurmuştur. Yalnız hemen belirtmek gerekir ki, şiddet olasılığını doğuran sadece hükümetin, İslâmcıların taleplerine karşı durması değildir. Seçimlerin sonucunda kontrolü ele geçirdiklerinde İslâmcıların, kendileri dışındaki toplulukların varlıklarını tehdit etmiş olmalarıdır. Ama, hükümetten seçimlerin iptal edilmesi yoluyla gördükleri tepki, İslâmcıları şiddetle başvurarak direnme gibi bir siyasal eylem seçeneği ile karşı karşıya bırakmıştır.

Tekrar soyut çözümlemelere dönecek olursak: siyasal değişimin kontrol mücadelesini hangi koşullarda daha çok barışçı yollara kanallize edebileceği sorusu da önem kazanmaktadır.

Bugün dünya konjonktürünün dayatmasıyla, toplumların siyasal gündemlerindeki en önemli mesele, önceki bölümlerde de sık sık değindiğimiz gibi, katılımcı demokrasidir. Dolayısıyla, siyasal değişimin çapı, yönü, niteliği ve gerçekleşme yolları ne olursa olsun; insanların kontrolü paylaşımları ve kendilerini ifade etme özgürlüğüne ve olanaklarına sahip olmak taleplerinin kontrol mücadelesi sonucunda hayata geçirilme şekli önemlidir: Her topluluğun kendini ifade etme ve kontrole katılma özgürlüğünü elde etmesi kon-

trolu *tekelleşme* riskinden kurtaracaktır. Hiçbir topluluğun tekelinde olmayan kontrolün ifa edilmesine gösterilen meşruluk şüphesiz yaygın olacaktır. Bununla beraber, kontrol-dan pay almada gene bir mücadele olacaktır ama, toplumdaki yaygın sosyolojik meşruluk bu mücadelenin barışçı yollarla yapılmasını sağlayacaktır.

Yeni durumda, meşruluğun bozulması; ne kadar kontrolün bir topluluk tekeline alınmış olmasından kaynaklanıyorsa, dolayısıyla diğer toplulukları ne kadar çok siyasal süreçten dışlıyorsa, kontrol mücadelesinde barışçı yollara itibar etmeme olasılığını davet edecek, kolektif şiddete başvurma gündeme gelecektir. Böylece değişimin doğuracağı yeni siyasal durum da fiili güç dengesine dayanacaktır.

BÖLÜM 7'NİN DİPNOTLARI:

- (1) S.P.Huntington-J.I. Dominguez, *Siyasal Gelişme*, (Çev.: E.Özbudun), Ankara (1986), s.1.
- (2) *Aynı eser*, s.1-3.
- (3) *Aynı eser*, s.4
- (4) *Aynı eser*, s.123
- (5) S.P.Huntington, "The Goals of Development", *Understanding Political Development*, Eds., M.Weiner-S.P.Huntington, Boston, 1987 s.5
- (6) Huntington-Dominguez, *a.g.e.*, S.5-6
- (7) Huntington-Dominguez, *a.g.e.*, S.6
- (8) S.P.Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven 1975, 9th Printing
- (9) K.W.Deutsch, "Social Mobilization and political development", *Political Development and Social Change*, Eds., J.L.Finkle-R.W.Gable, New York, 1971
- (10) D.Apter, *The Politics of Modernization*, Chicago, 1965.
- (11) D.Goulet, "Development for What?" *Comparative Political Studies*, 1 (1968)
- (12) Siyasal gelişme kavramının muğlaklığını ve keyfiliğini dipnot 8,9,10,11'deki çalışmalara atıfta bulunarak yaptığımız değerlendirmeye çerçevesinde ele alan bir çalışma için bk.: S.Chilton, *Defining Political Development*, Boulder, 1988, s.4-10.
- (13) L.W.Pye, *Aspects of Political Development*, Boston, 1966, 3rd Printing, s.33-44
- (14) *Aynı eser*, s.45-48
- (15) E.Kalaycıoğlu, "Siyasal Gelişme Çalışmalarının Az Gelişmişliği" *Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan*, İstanbul, 1982, s.513.
- (16) S.P.Huntington, "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", (Çev.: E.Özbudun), *AHFD* 1/4 (1967), s.62-63.
- (17) Huntington, "The goals of Development", *a.g.m.*, S.26-27
- (18) H.S.Park, *Human Needs and Political Development*, Cambridge, 1984, bölüm III.
- (19) *Aynı eser*, s.66
- (20) P.A.Corning-S.m.Hines, Jr. "Political development and political Evolution", *Politics and the Life Sciences*, 6/2 (1988).
- (21) *Aynı makale*, s.145
- (22) Bk., *Politics and the Life Science*, 6/8 (1988), s.157-163.

- (23) Zikreden: Chilton, *a.g.e.*, S.6
- (24) D.E.Apter, "Why Political Systems Change", *Government and Opposition*, 3/4 81968) s.414-415.
- (25) *Aynı makale*, s.416
- (26) C.F. Andrain, *Political Change in the Third World*, Boston, 1988, özellikle Bölüm 1,2,3,4.
- (27) Bu konuda bk:
J.S.Migdal, "Why Change? Toward a New Theory of Change Among Individuals in the Process of Modernization", *World Politics*, 26/2 (19749).
- (28) "İstikrar"dan neyin anlaşılacağı konjonktürel olarak ve o toplumun siyasal çizemine göre değişik olabilir. Kavramın zaten yeterince muğlaklığı konusunda bk.: B.Hekimoğlu, "Modernleşme ve Siyasal istikrarsızlık", *Toplum ve Bilim*, 46/47 (1989).
- (29) O.E. Apter, "Political Religion in the New Nations", *Old Societies and New States*, Ed., G.Geertz, New York, 1963, s.61.
- (30) *Aynı makale*, s.87.
- (31) Huntington, *Political Order ...a.g.e.*, S.10.
- (32) Apter, "Political religion", *a.g.m.*, S.99
- (33) Bu ayırım için bk.: K.M. Dolbeare, *Political Change in the United States*, new York, 1974, s.6-7.
- (34) Kolektif şiddetin belirme koşulları için C.Tilly'nin Düşüncelerinden yararlanıyoruz. Bu düşünceler daha önce E.kalaycıoğlu'nun Aşağıdaki kitabında tartışıldığı ve eleştirildiği için; göndermeleri bu kitaba yapıyoruz: Bk.; E.Kalaycıoğlu, *Çağdaş Siyasal Bilim*, İstanbul, 1984, s.305-313.
- (35) Kalaycıoğlu, *aynı eser*, s.308.

SONUÇ

Bu çalışmamızda, siyaset olgusunu belirli bir çerçevede çözümlemeye tâbi tutmuş bulunuyoruz. Çözümlemelerimize yön veren kavram kontrol olmuştur.

Önerdiğimiz çözümleme çerçevesi, bir toplumda topluluklar arasındaki siyasal etkileşimin kontrol amaçları, araçları ve kurumları tarafından nasıl biçimlendirildiğinin açıklamalarına dayanmaktadır. Açıklamalarımızın dayandığı temel öncül ise: kontrolü tesis etmenin doğurduğu fiili siyasal durumun ne olduğunun saptanmasından daha önemlisinin, o fiili duruma her topluluğun kendi çizemi dahilinde yüklediği anlam şeklinde formüle edilebilir. Bunda siyasal kültürün oynadığı rolün önemine ayrıca sık sık dikkat çekilmiştir. Çünkü yukarıda belirtilen öncülün yönlendirmesiyle, gerek kontrolün yöneldiği amaçların, gerek kullandığı araçların son tahlilde birer kültürel kurgulanma olduğu anlayışı açıklamalarımızı belirlemiştir. Bu anlayış, aynı zamanda, "sosyolojik" olanın içinin doldurulmasında da işlev görmüştür. Böylece, siyaseti sosyolojik olarak çözümlemenin öncelikle ne tür bir sosyoloji yapıldığıyla ilgili olduğunu göstermeye girişilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. : *1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara, 1966.
- Abrams, P.: "*Notes On The Difficulty Of Studying The State*", Journal Of Historical Sociology, 1/1, 1988.
- Almond, G-Verba, S.: *The Civic Culture*, Princeton, 1963.
- Almond, G. *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston, 1966.
- Almond, G.-Powell, Jr., B.: *Comparative Politics: System, Process And Policy*, Boston, 1978, Second Edition.
- Almond, G.-Powell, Jr., B.(E-ds.): *Comparative Politics Today: A World View*, Boston, 1980.
- Almond, G.A.: "*The return To The State*", APSR, 82/3, 1988.
- Andrain, C.F.: *Political Change In The Third World*, Boston, 1988.
- Apter, D.E.: "*Political Religion In The New Nations*", Old societies And New States, Ed.G.Geertz, New York, 1963.
- Apter, D. : *The Politics Of Modernization*, Chicago, 1965.
- Apter, D.E.: "*Why Political Systems Change*", Government And Opposition, 3/4, 1968.
- Aron, R.: *Main Currents In Sociological Thought*, I. New York, 1968.
- Badie, B.-Brinbaum, P.: *The Sociology Of The State*, (Fransızca'dan Çev.: A.Goldhammer), Chicago, 1983.
- Barbalet, J.M.: *Citizenship*, Minneapolis, 1988.
- Belanger, A.J.: *Framework For A Political Sociology*, Toronto, 1985.

- Bendix, R.,-Lipset, S.M.: *"The Field Of Political Sociology"*, Political Sociology: *Selected Essays*, Ed.L.A.Coser, New York, 1966.
- Bendix, R.: *Nation-Building And Citizenship*, Garden City, 1969, (Anchor Books Edition). Bendix, R.: *Nation-Building And Citizenship*, Garden City, 1969, (Anchor Books Edition).
- Bendix, R.: *"Introduction"*, *State And Society: A Reader In Comparative Political Sociology*, Ed.R.Bendix Ve Diğerleri, Berkeley, 1973.
- Berger, P.: *Invitation to Sociology*, Harmondsworth, 1978.
- Berger, P.-Luckmann, T.: *The Social Construction Of Reality*, Harmondsworth, 1981.
- Bernstein, B.: *Class, Codes And Control*, Vol.1, London, 1971.
- Beyme, K.von: *Political Parties In Western Democracies*, Aldershot, 1985.
- Bobbio, N.-Texier, J.: *Gramsci ve Sivil Toplum*, (Çev.: A.İpek-K.somer), Ankara, 1982.
- Boggs, C.: *Social Movements And Political Power*, Philadelphia, 1986.
- Braungart, R.G.: *"Political sociology: history And scope"*, *Handbook Of Political Behavior*, Vol.5, S.Lond, New York, 1981.
- Bumin, K.: *Sivil Toplum ve Devlet*, İstanbul, 1981.
- Canbolat, S. Canbolat, B.: *Seçim Kanunları ve Siyasi Partiler Kanunu*, Ankara, 1987.
- Cassirer, E.: *İnsan üstüne Bir Deneme*, (Çev.: N.Arat), İstanbul, 1980.
- Cerny, P.G.: *The Changing Architecture Of Politics*, London, 1990.
- Charon, J.M.: *Symbolic Interactionism*, Englewood Cliffs, 1989, Third Edition.
- Chilton, S.: *Defining Political Development*, Boulder, 1988.
- Claessen, H.-Skalnik, P.: *The Early State*, The Hague, 1978.

- Cohen, A.P.: *The Symbolic Construction Of Community*, London, 1985.
- Converse, P.E.: *"The Nature Of Belief Systems In Mass Publics"*, Ideology And Discontent, Ed. D.Apter, New York, 1964.
- Corning, P.A.-Hines, Jr., S.M.: *"Political development And Political Evolution"*, Politics And The Life sciences, 6/2, 1988.
- Coser, L.A.: *"Introduction", political sociology: Selected Essays*, Ed.L.A.Coser, New York, 1966.
- Çağlar, B.: *Anayasa Bilimi*, İstanbul, 1989.
- Dhal, R.A.: *"The Behavioral Approach In Political Science"*, Contemporary Political Thought, Ed. J. A. Gould - V. V. Thursby, New York, 1966.
- Deutsch, K.W.: *"Social Mobilization And Political Development"*, Political development And Social Change, Eds. J. L. Finkle, K. W. Gable, New York, 1971.
- Dittmer, L.: *"Political Culture And Political Symbolism"*, World-Politics, 29/4, 1977.
- Delbeare, K.M.: *Political Change In The United States*, New York, 1974.
- Duverger, M.: *Sosyal Bilimlere Giriş*. (Çev.: Ü.Oskay), 1973.
- Duverger, M.: *Siyasi Partiler*, (Çev.: E.Özbudun), Ankara, 1974, İkinci Baskı.
- Duverger, M.: *Siyaset Sosyolojisi*, (çev.: Ş.Tekeli), İstanbul, 1975.
- Easton, D.: *A Framework For Political Analysis*, Chicago, 1979, (Phoenix Edition).
- Easton, D.: *A Systems Analysis Of Political Life*, Chicago, 1979, (Phoenix Edition).
- Edelman, M. : *Politics As Symbolic Action*, New York, 1971.
- Effart, A.: *"Power To The Paradigms: An Editorial Introduction"*, Perspectives In Political Sociology: A Reader, Ed.S.N.Eisenstadt, New York, 1971.

- Elder, C.D.-Cobb, R.W.: *The Political Uses Of Symbols*, New York, 1983.
- Elkins, D.J.-Simeon, R.E.B.: *"A Cause İn search Of Effect, On What Does Political Culture Explain?"*, Comparative Politics, 11/2, 1969.
- Entreves, A.P.: *The Notion of The State*, Oxford, 1969, (Düzeltilmiş Yeni Baskı).
- Eroğlu, C.: *Devlet Nedir?*, Ankara, 1990.
- Evans, P.B.-Rueschemeyer, D.-Skocpol, T.: *Bringing the State Back In*, New York, 1985.
- Fagen, R.P.: *The Transformation Of Political Culture In Cuba*, Stanford, 1969.
- Fiske, S.T.-Taylor, S.E.: *Social Cognition*, New York, 1987.
- Frey, F.W.: *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965.
- Frey, F.W. *"Patterns Of Elite Politics In Turkey"* Political Elite In The Middle East, Ed.G.Lenczowski, Washington, 1975.
- Frisby, D.-Sayer, D. : *Society*, London, 1986.
- Geertz, c.: *"Thick Description: Toward an Interpretive theory Of Culture"*, The Interpretation Of Cultures, New York, 1973.
- Goulet, D.: *"Development For What?"*, Comparative Political Studies, I, 1968.
- Greer, S.: *"Sociology And Political science"*, Politics And The Social Sciences, Ed.S.M.Lipset, New York, 1969.
- Gunnell, J.: *"Social science And Political Reality: The Problem Of Explanation"*, Social Research, 35/1, 1968.
- Habermas, J.: *"Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü"*, (Çev.: T.Bora), Defer, 16,1991.
- Hall, J.A.-Ikenberry, G.J.: *The State*, Minneapolis, 1989.
- Hall, P.M.: *"A Symbolic Interactionist Analysis Of Politics"* Perspectives In Political Sociology, Ed.A. Effrat, New York, t.y.
- Hamilton, R.F.-Wright, J.: *New Directions In Political Sociology*, Indianapolis, 1975.

- Hassan, Ü.: *"İlk Devlet neye Yarar?"*, Yapıt, 49/4, 1984.
- Hekimoğlu, B.: *"Modernleşme ve siyasal İstikrarsızlık"*, Toplum ve Bilim, 46/47, 1989.
- Held, D.: *Models Of Democracy*, Stamford, 1987.
- Heper, M.: *State Tradition In Turkey*, North HumberSide, 1985.
- Hertzler, O.: *A Sociology Of Language*, y.y., 1965.
- Huntington, S.P.: *"Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma"*, (Çev.: E.Özbudun), HFD, 22-23/1-4 1967.
- Huntington, S.P.: *Political Order In Changing Societies*, New Haven, 1975, g.b.
- Huntington, S.P.-Dominguez, J.L.: *Siyasal Gelişme*, (Çev.: E.Özbudun), Ankara, 1986.
- Huntington, S.P.: *"The Goals Of Development"*, Understanding Political Development, Eds. M. Weiner - S. P. Huntington, Boston. 1987.
- Janda, K.: *A Conceptual Framework For The Comparative Analysis Of Political Parties*, Beverly Hills, 1970.
- Janowitz, M.: *"Political sociology"*, International Encyclopedia Of The Social sciences, Vol.1112, Reprint Edition, 1972,
- Jung, H.Y.: *"A critique Of The Behavioral persuasion In Politics: A Phenomenological View"*, Phenomenology And The social sciences, Ed.M.Natanson, Vol.2, Evanston, 1973.
- Kalaycıoğlu, E.: *"Siyasal Gelişme Çalışmalarının az Gelişmişliği"*, Prof. Dr.Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan 2, İstanbul, 1982.
- Kalaycıoğlu, E.: *Çağdaş Siyasal Bilim*, İstanbul, 1984.
- Kalaycıoğlu, E.: *"Siyaset Biliminde Davranışsal Yaklaşım ve Nicel Araştırma: Türkiye Örneği"*, "Atatürk Türkiye'si'nde Çağdaşlaşma ve Siyasal Bilim Konferansı"na sunulan tebliğ, İstanbul, 1984.
- Kalaycıoğlu, E.: *"Political Culture And Regime Stability: The Case Of Turkey"*, Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi, 2/3, 1988.

- Karpas, K.: *"Siyasal ilimler Araştırmaları"*, Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi, Ankara, 1971.
- Kelly, G.A.: *"Who Needs A Theory Of Citizenship"*, Daedalus, 108/4, 1979.
- Key, V.O.: *Politics, Parties And Pressure Groups*, New York, 1964, Fifth Edition.
- Kıray, M.: *"Sosyal Değişme ve sosyal Bilimler"*, Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi, Ankara, 1971.
- Kışlalı, A.T.: *"Rejim Açışından Araştırılması Gereken İki Sorun: Gençlik Hareketleri ve Sandık başına Gitmeyen seçmenler"*, Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi, Ankara, 1971.
- King, D.S. : *The New Right*, Chicago, 1987.
- Klatch, R.E.: *"Of Meanings And Masters: political symbolism and Symbolic Action"*, Polity, 21/1, 1988.
- Kress, G.-Hodge, R.: *Language And Ideology*, London, 1979.
- Khun, T.: *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev.: N.Kuyaş), İstanbul 1982.
- Langer, S.K.: *Philosophy In A New Key*, Cambridge, 1971, Third Edition.
- LaPalombara, J.: *Politics Within Nations*, New Jersey, 1974.
- Leiserson, A.: *"The Place Of Parties In The Study Of politics"*, Political parties: *Contemporary Trends And Ideas*, Ed.R.C.Macridis, New York, 1967
- Lewellen, T.C.: *Political Anthropology*, South Hadley, 1983.
- Lipset, S.M.: *"Political Sociology"*, *Sociology Today*, Vol.1, Ed.R.K.Merton ve diğerleri, New York, 1959.
- Lipset S.M.: *"Political Cleavages In ‘Developed’ And ‘Emerging’ polities"*, *Cleavages, Ideologies And Party Systems*, Ed.e.Allardt Y.Littunen, Turku, 1964.
- Lipset, S.M.-Rokkan, S.: *"Cleavages Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction"*, Eds, S.M.Lipset-S.Rokkan, Party Sytems And Voter Algnments, New York, 1967.

- Lipset, S.M.-Schneider, W.: *"Political Sociology", Sociology: An Introduction*, Ed.N.J.Smelser, New York, 1973.
- Macciocchi, M.A.: *"Hegemony, Tarihi Blok, Devlet"*, (çev.: Ş.Tekeli), Birikim, 26, 1977.
- Macpherson, C.B.: *The Life And The Times Of Liberal Democracy*, Oxford, 1977.
- Mardin, Ş. : *İdeoloji*, Ankara, 1982, İkinci Baskı.
- Mardin, Ş. : *"Kontrol Felsefesi ve Geleceğimiz"*, Siyasal ve Sosyal Bilimler (makaleler 2), İstanbul, 1990.
- Mardin, Ş.: *"Türkiye'de muhalefet ve Kontrol"*, *Türk Modernleşmesi: makaleler 4*, İstanbul, 1991.
- Marshall, T.H.: *Class, citizenship And Social development*, Garden City, 1965, Anchor books Edition.
- Michels, R.: *Political parties: A Sociological study Of The Oligarchical tendencies Of Modern Democracy*, Glence, 1958.
- Migdal, J.S.: *"Why Change? Toward A New Theory Of Change Among Individuals In The Process Of Modernization"*, *World Politics*, 26/2, 1974.
- Migdal, J.S.: *Strong societies and Weak States*, Princeton, 1988.
- Miliband, R.-Poulantzas, N.-Laclau, E.: *Kapitalist Devlet Sorunu*, (Çev.: Y.Berkman), İstanbul, 1977.
- Miliband, R. : *Marxism and Politics*, London, 1977.
- Nettl, J.P. *"The State as A Conceptual Variable"*, *World Politics*, 20, 1968.
- Neumann, S.: *"Toward a Comparative Study Of Political Parties"*, Ed.S.Neumann, *Modern Political Parties*, Chicago, 1975, (Midway Reprint).
- Nordlinger, E.A.: *"Taking The State Seriously"*, *Understanding Political Development*, Eds, M. Weiner -S. P. Huntington, Boston, 1987.
- Olsen, M.E. : *Participatory Pluralism*, Chicago, 1982.
- Openheimer, F. : *Devlet* (Çev.. A.Şenel-Y.Sabuncu), İstanbul 1984.

- Ostrogorski, M. *Democracy And Organization Of Political Parties*, Garden City, 1964.
- Özbudun, E. "*M.Duverger'nin 'Siyasi Partiler'i ve Siyasi Partilerin İncelenmesinde Bazı metodolojik Problemler*", HFD, 21/1-4, 1964.
- Özbudun, E.: *Parti Disiplini*, Ankara, 1968.
- Özbudun, E.: *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1975.
- Özbudun, E.: *Siyasal Partiler*, Ankara, 1979, 3.b.
- Özbudun, E.: "*Turkey: Politics Of Political Clientelism*", Eds. S. N. Eisenstadt - R. Lemarchad, *Political Clientelism, Patronage and development*, London, 1981.
- Özbudun, E.: *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, 1986.
- Park, H.S.: *Human Needs And political Development*, Cambridge, 1984.
- Patrick, G.M.: "*Political Culture*", *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*, Ed., G.Sartori, Beverly Hills, 1984.
- Pekonen, K.: "*Symbols And Politics As Culture in The Modern Situation: The Problem And Prospects Of The 'New'*", *Contemporary Political Culture*, Ed.J.R.Gibbins, London, 1989.
- Poggi, G.: *The Development Of The Modern State*, Stanford, 1978.
- Portelli, H. *Gramsci ve tarihsel Blok*, (Çev.: K.Somer), Ankara, 1982.
- Pranger, R.J.: *The Eclipse Of Citizenship*, New York 1968.
- Psathas, G.: "*Introduction*", *Phenomenological Sociology*, Ed.g.Psathas, New York, 1973.
- Pye, L.W. : *Politics, Personality and Nation Building: Burma's Search For Identity*, New Haven, 1962.
- Pye, L.W. "*Introduction: political Culture And Political Development*" *Political Culture And Political development*, Eds. L.W. Pye S. Verba, Princeton, 1965.

- Pye, L.W. : *Aspects Of Political Development*, Boston, 1966, Third Printing.
- Pye, L.W. : *The Spirit of Chinese Politics*, Cambridge, 1968.
- Rakovski, M. "Capitalist and Socialist States: a Critique Of The Convergence Thesis", *States And Societies*, Ed. D. Held Et al, New York, 1983.
- Ramirez, F.D.: "Comparative social movements", *Institutional Structure: Constituting State, Society, And Individual*, eds, G.M.Thomas, Newbury Park, 1987.
- Randall, V.: "Introduction", *Political parties In The Third World*, Ed.V.Randall, London, 1988.
- Ranney, A. "The Concept Of 'Party', "Political research and Political Theory, Ed. O. Garceau, Cambridge, 1968.
- Rockmann, B.A. : "Minding The State-or A State Of Mind?", CPS, 23/1, 1990.
- Rokkan, S. : "International Cooperation In political Sociology", *Mass Politics: Studies In Political Sociology*, Ed. E. Alladt -S. Rokkan, New York, 1970.
- Rokkan, S. "Dimensions Of Stase Formation And National Building: A Possible Paradigm For research On Variations Within Europe", *The Formation Of National States In Western Europe*, Ed.c.Tilly, New Jersey, 1975.
- Rosenberg, S.-World, D.-Chilton, S. "Taking A Piagetian Point Of View", *Political Reasoning And Cognition: A Piagetian View*, S.Rosenberg D.Ward - S.Chilton, Durhan, 1988.
- Runciman, W.G. *Social Science And Political Theory*, Cambridge, 1969, Second Edition.
- Sabine, G.H. - Tharson, T.L. : *A History Of Political Theory*, Hinsdale, 1973, Fourth Edition.
- Sarıbay, A.Y. "Siyaset(in) Sosyolojisi, Siyaset(in) Bilimi, Siyasal Sosyoloji", *iktisat ve sosyal bilimler*, c.2, S.2, 1981.
- Sartori, G. : "Politics, Ideology And Belief Systems", *American Political Science review*, 63, 1969.

- Sartori, G. *"From The Sociology Of Politics to Political Sociology"*, Politics And The Social Sciences, Ed. S.M.Lipset, 1969.
- Sartori, G. : *Parties And Party Systems*, New York, 1976.
- Sartori, G. : *Demokrasi Kuramı*, (Çev.: D.Baykal), Ankara, t.y.
- Savran, G. : *Sivil Toplum ve Ötesi*, İstanbul, 1978.
- Sayar, S. : *"Political Patronage In Turkey"*, Eds. E. Gellner - J.Waterbury, Patrons And Clients In Mediterranean Societies, London, 1977.
- Schwartzenberg, R.G. : *Sociologie Politique*, Paris, 1974.
- Scott, J. *"Patronage Or Exploitation?"*, *Patrons And Clients In Mediterranean Societies*, Eds. E. Gellner J. Waterbury, London, 1977.
- Seiler, D.L. : *Parties et Families Politiques*, Paris, 1980.
- Sunar, İ. : *Düşün ve Toplum*, Ankara, 1979.
- Tekeli, Ş. : *David Easton'un siyaset teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1976.
- Thomas, G. M. *"Revivalism, Nation Building And Institutional Change"*, *Institutional Structure: Constituting State, Society And Individual*, Ed. G. M. Thomas, Newbury Park, 1987.
- Thompson, D.F. *The Democratic Citizen*, Cambridge, 1970.
- Thompson, J.B. : *Studies In theory Of Ideology*, Cambridge, 1984.
- Touraine, a. *Return Of The Actor*, (Çev.: M. Godzich), Minneapolis, 1988.
- Tucker, R.C. *"Culture, political Culture, communism"*, Political Culture And communist studies konferansı'nda Sunulan tebliğ, 19-21 Kasım 1971.
- Tunaya, T.Z. : *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952.
- Turan, İ. *"Türkiye'de Siyasal kültürün Oluşumu"*, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Eds. E.Kalaycıoğlu A.Y.Sarıbay. İstanbul, 1986.

- Turan İ. : *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul, t.y., İkinci Basım.
- Turner, B.S. : *Citezenship and Capitalism*, London, 1986.
- Vergin, N. : *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, t.y.
- Walzer, M. "Citizenship", *Political Innovation And Conceptual Change*, Ed.T.Ballot, New York, 1989.
- Weiner, M. : *"Changing Conception Of Citizenship In A Multi Ethnic Society", The Citezen And Politics: A Comparative Perspective*, Ed. S. Verba - L. W. Pye, Stanford, 1978. .
- Wuthnow, R. : *Meaning And Moral Order: Explorations In Cultural Analysis*, Berkeley, 1987.
- Yıldırım, C. : *Bilim Felsefesi*, İstanbul, 1972, İkinci Basım.

EK KAYNAKÇA

Türkiye’de Siyasal Sosyolojinin İlgili Alanlarına İlişkin Yapılan Bazı Çalışmalar

- Abadan, Y. : *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Ankara, 1952.
- Abadan, Y. "Türkiye’de Siyasi Partiler ve Tazyik Grupları", SBF. 100’üncü Yıldönümü Armağanı, Ankara 1959, SBF. Yayını 97-79. Sh. 77-118.
- Abadan, Y. : *"Das Türkische Parteingesetz" (Türk Siyasi Partiler Kanunu)* Hrgb. K.B. Bracher, c. Dawson, W.Geiger, R.Smend, Die Moderne demokratie und ihr. Recht. (Modern demokrasi ve Hukuku), Tübingen 1966, Sh. 283-304.
- Abadan-Unat, N. : *"Devlet İdaresinde Menfaat Grupların Rolü"*, SBFD, 1 (1959).
- Abadan-Unat. n. : *"Ankara Şehir Nüfusunun Siyasi Eğilimlerinden Bazı Örnekler"*, SBFD, 2 (1965)a
- Abadan-Unat, N. : *"Türk Gençliğinin Değer Yargıları ve Siyasi Davranışı"* SBFD, 1 (1965)b
- Abadan-Unat, N. : *"Turkish Elections 1965 "Government and Opposition. 3 (1966) b*
- Abadan-Unat, N. : *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara, 1966 a
- Abadan-Unat, N.-Yücekök, A.N. : *"1961-1965 Seçimlerinde Oy Verme Davranışlarıyla İlgili Bazı Yorumlar"* SBFD 4 (1967)

- Abadan-Unat, N.-Yücekök, A.N.: *"Religious Pluralism In Turkey"* Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, 1969-1970
- Abadan-Unat, N. : *"Türk Üniversite Öğrencileriyle Genç İşçilerin Siyasal Eğilimleri"* SBFD, 1 (1971)
- Abadan-Unat, N. (Derleyen): *Türk toplumunda Kadın*, Ankara, 1979 a
- Abadan-Unat, N. *"Patterns of Modernization and Turkish Democracy"* Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, XVIII (1979)b
- Abadan-Unat, N. *"Women in Government as Poliycmakers and Bureucrats: The Turkish Case"*, women, power and political Systems Ed.M.Rendel, London, 1981.
- Ağaoğulları, M.A. : *L'Islam Dans La Vie Politique De La Turquie*, Ankara, 1982
- Akad, M. : *Baskı Gruplarının siyasal iktidarla İlişkileri*, İstanbul, 1976
- Akarlı, E.D. *"The State as a Socio-Cultural phenemenon and Political Participation in turkey"*, "Political participation in Turkey, Ed.E.D. Akarlı-G.Ben-Dor, İstanbul, 1975
- Alkan, T. : *Aydınlar Ve Siyaset*, Ankara, 1977
- Alkan, T. : *Siyasal Toplumsallaşma*, Ankara, 1979
- Alkan, T. : *Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı*, İstanbul, 1983
- Akşit, B. : *"Türkiye'de Siyasal ve İdeolojik Görüşlerin toplumsal ve Sınıfsal Belirleyicileri: İller ve Mahalleler Düzeyinde Bir İnceleme"*, Gelişme Dergisi, 13 (1976)
- Akşin, S. *"Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan"*, SBFD, 1 (1970)a
- Akşin, S. *"Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'nın Ele Aldığı Başlıca Sorunlar-II"* SBFD, 2 (1970)b
- Akşin, S. : *"İttihat ve Terakki Üzerine"*, SBFD, 1 (1971)
- Akşin, S. : *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1980

- Arat, Y. : *Women in Turkish Politics*, Princeton University 1983, yayınlanmamış doktora tezi
- Armağan, S. : *"Memleketimizde ilk Parlamento Seçimleri" Armanağa: Kanun-u Esasi'nin 100.Yılı*, Ankara, 1978
- Ateş, T. : *"İ.Ü.İ.F. Öğrencilerinin Demokrasi Anlayışı Üzerine Bir Araştırma Değerlendirmesi"*, İFM L/4 (1976-1977)
- Aybay, R. : *The Role and Position of political science in Turkey*, The Turkish Yearbook of International Relations, 1977, Sh. 13-20
- Aybay, R. *"The Constituion and Judical review in Turkey"*, SBF. Yayını, Armağan, Kanunu Esasinin 100. Yılı, Ankara, 1978, Sh. 331-351.
- Baykal, d. : *Siyasal katılma: Bir Davranış İncelemesi*, Ankara 1970, SBF yayını
- Berkes, N. : *Siyasi Partiler*, Ankara, 1946
- Berkes, N. : *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, İstanbul, 1964a
- Berkes, N. *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal 1964 b
- Berkes, N. : *Batıcılık Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler*, Ankara, 1965
- Berkes, N. : *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973
- Bozdemir, M. *"Terör(mü) ve Terörrizm(mi)?"* Yıllık (SBF, BYYO), C.V1, 1981
- Bozdemir, M. : *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara, 1982
- Bulutay, T.Yıldırım, N. *"Türk Seçmenlerin Oy Verme Eğilimlerinde iktisadi Sebepler"* SBFD, 23 (1968)
- Bulutay, T. *"Türk Toplumsal hayatında İktisadi ve Siyasi Gelişmeler"*, SBFD, 2 (1970)
- Çam, E. : *Devlet Sistemleri*, İstanbul, 1976
- Daver, B. : *Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik*, Ankara, 1955
- Daver, B. : *"Az Gelişmiş ülkelerde Siyasal Elit"*, SBFD, 2 (1965)
- Daver, B. : *"Secularism in Turkey: A Dilemma in Turkish Politics"*, SBFD, 1 (1967)

- Ergil, D. *Yabancılaşma ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1980
a
- Ergil, D. : *Türkiye’de Terör ve Şiddet*, Ankara, 1980 b
- Ergüder, Ü. "Changing patterns of Electoral Behavior in Turkey" Boğaziçi Üniversitesi dergisi, VII/IX (1980-1981)
- Ergüder, Ü. . *Türkiye’de Tarım Fiyat Destek Siyaseti ve Siyaset*, İstanbul, 1981
- Eroğlu, C. *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, 1970
- Geyikdağ, M.Y. : *Political Parties in Turkey-The Role of Islam*, New York 1984, Praeger Special Studies
- Gülmen, Y. : *Türk seçmen davranışında ekonomik ve Sosyal Faktörlerin Rolü*, İstanbul, 1979
- Güneş, T. : *Parlamenter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi*, İstanbul, 1956
- Gürbüz, Y. : *Siyasal Sistemler*, İstanbul, 1980
- Heper, M. : *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara, 1974
- Heper, m. "The recalcitrance of the Turkish Public bureaucracy to 'Bourgeois Politics in Turkey: A Multi-Factor political Stratification Analysis", The Middle East Journal, Autumn 1976 a
- Heper, M. : "Political modernization as Reflected in Bureaucracy and a 'Historical bureaucratic empire' Tradition", *IJMES*, 7 (1976) b
- Heper, M. : "Atatürkçülük: karizmanın emredice siyasal Çerçeveye dönüşümü", Prof.Dr. Bülent N.Esen’e Armağan, Ankara, 1977
- Heper, M. : "Osmanlı Siyasi Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi" Toplum ve Bilim, 9/10 (1980)
- Heper, M. : "Islam, Polity and Society in Turkey: a Middle Eastern Perspective", The middle East Journal, 3 (1981)
- Heper, M.-Tachau, F. : "The State, Politics, and the Military in Turkey" Comparative Politics, October, 1983

- İsen, G.B. *"Terörizm: Değişik Boyutlarıyla Çağdaş Bir sorun"* Dicle Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi, 1 (1983)
- Kalaycıoğlu, E. *"Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış,"* İFM, C.37, 1979
- Kalaycıoğlu, E. *"Why Legislatures Persist in Developing Countries: The Case Of Turkey"* Legislative Studies Quarterly, (1980)
- Kalaycıoğlu, E.-Turan, İ. *"Measuring Political Participation: A Cross Cultural Application", Comparative Political Studies, 1 (1981)*
- Kalaycıoğlu, E. : *Karşılaştırmalı Siyasal katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1983
- Kapani, M. *"Demokratik Teori alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar", Prof.Dr.Bülent N.Esen'e armağan*, Ankara, 1977
- Karamustafaoğlu, T. *Yasama Meclisinde Komisyonlar*, Ankara 1965
- Karpas, K.H. *Turkey's Politics*, Princeton, 1959
- Karpas, K. *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967
- Karpas, K.H. *"Structural Change, Historical stages of Modernization and the Role of Social Groups in Turkish Politics"* Social Change and Politics in Turkey, Ed.K.H.Karpas, Leiden, 1973
- Karpas, K.H. *"The Politics of Transition: Political Attitudes and Party Affiliation in Turkish Shantytowns", Political Participation in Turkey*, Ed.E.D.Akarlı-G.Ben-Dor, İstanbul, 1975
- Karpas, K.H. *"Turkish Democracy at Impasse: Ideology, Party Politics, and the Third Military Intervention"* International Journal of Turkish Studies, 2/1 (1981)
- Keleş, R.-Ünsal, A. *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara, 1982 SBF Yayını
- Kıslalı, A.T. *Forces Politiques dans la Turquie Moderne*, Ankara, 1967
- Kıslalı, A.T. : *Öğrenci Ayaklanmaları*, Ankara, 1974 a

- Kışlalı, A.T. *"Türk Ordusunun toplumsal Kökeni Üzerine bir Araştırma"*, SBFD, 3/4 (1974) b
- Kili, S. : *Turkey: Case of Political Development* İstanbul, 1968
- Kili, S. : *Kemalism*, İstanbul, 1969
- Kili, S. : *1960-1975 döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, 1976
- Kili, S. : *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, İstanbul-1981.
- Kongar, E. : *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, 1976
- Kongar, E. : *Atatürk ve Devrim kurumları*, İstanbul, 1981
- Mardin, Ş. : *"Historical Determinants of Social Stratification: Class and class Consciousness in Turkey"* SBFD, 4 (1967)
- Mardin, Ş. *"Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire"* *Comparative Studies in Society and History*, 1 (1969)a
- Mardin, Ş. : *Din ve İdeoloji*, Ankara, 1969 b
- Mardin, Ş. : *"Ideology and Religion in the Turkish Religion"*, IJMES, 2/3 (1971)
- Mardin, Ş. : *"Center-Periphery relations: A Key to Turkish Politics"*, Daedalus, Winter, 1973
- Mardin, Ş. *"Laiklik İdeali ve Gerçekler"*, Atatürk Dönemi-nin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu, İstanbul, 1977 a
- Mardin, Ş. *"Religion in modern Turkey"*, *International Social Science Journal*, 24 (1977) b
- Mardin, Ş. *"Youth and Violence in Turkey"*, *Archives Européennes de Sociologie*, 2 (1978)
- Mardin, Ş. : *"Religion and Secularism in Turkey, Atatürk: Founder of a Modern State"*, Ed.A Kazancıgil E.Özbudun, London, 1981
- Mardin, Ş. : *"Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci"* (Çev.: N.Yavuz) *Felsefe Yazıları*. 5. kitap 1983 a

- Mardin, Ş. *"Religion and Politics in Modern Turkey", Islam and Political Process*, Ed.J.P.Pascotori, London, 1984
- Mardin, Ş. : *"Merkez-çevre İlişkileri: Türk siyasasını Açıklayabilecek Anahtar"*, (Çev.:Ş. Gönen), *Dün ve Bugün Felsefe*, Kitap 1. 1985
- Nuhurat, c. *"Türkiye Köylerinde Olağandışı Oy Verme"*, SBFD, 1 (1971)
- Oktay, C. *Yükselen İstemler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*, İstanbul, 1983
- Onulduran, İ. : *Political development and Political Parties in Turkey*, Ankara, 1974
- Ortaylı, İ. *"İlk Osmanlı parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Rolü"*, *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüz Yılı*, Ankara, 1976
- Ortaylı, İ. *"İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili"*, *Armağan: kanun-u Esasinin 100. Yılı*, Ankara, 1978
- Ozankaya, Ö. *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara, 1966
- Ozankaya, Ö. : *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür*, Ankara, 1971
- Ozankaya, Ö. *"Türkiye'de Terörün Etkenleri ve Çözüm Yolları"*, SBF, 1/4 (1979)
- Özbudun, E. : *Parlamente rejiminde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları*, Ankara, 1962
- Özbudun, E. : *The role of The Military in recent Turkish Politics*, (Harward Occasional paper, No.14), 1966
- Özbudun, E. : *Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini*, Ankara, 1968
- Özbudun, E. *"Sosyal Değişme ve Oy Verme Davranışları: 1973 Seçimleri"*, *Özgür İnsan*, 15 (1974) a
- Özbudun, E. *Türkiye'de Sosyal Değişme Ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1974 b
- Özbudun, E.F.Tachau : *"Social Change and Electoral Behavior in Turkey: Toward a 'Critical realignment'?"*, *International Middle East Studies*, 6 (1975)

- Özbudun, E. : *Siyasal Partiler*, Ankara, 1976 a
- Özbudun, E. : *Social Change and Political participation in Turkey*, New Jersey, 1976 b
- Özbudun, E. "1973 seçimleri Üzerinde Bir İnceleme", Prof.Dr.Bülent N.Esen'e Armağan, Ankara, 1977 a
- Özbudun, E. "İzmirde Siyasal Parti.Yöneticilerinin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri", Prof.Dr. Osman F.Berki'ye Armağan, Ankara, 1977 b
- Özbudun, E.-Uluslan, A. (Eds) *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, New York, 1980
- Özbudun,E. "Turkey: The Politics of Political Clientelism" *Political Clientelism, Patronage and development*, Ed.S.N.Eisenstadt-R.Lemarchand, London, 1981
- Payashioğlu, A. : *Siyasi Partiler*, Ankara, 1952
- Perinçek, D. : *Türkiye'de Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi*, Ankara, 1968
- Sarıbay, A.Y. *Türkiye'de Modernleşme din ve Parti politika-sı*, İstanbul, 1985
- Sayarı, S. "Some Notes on the Beginnings of mass Political Participation", *Political participation in Turkey*, Ed.E.D.Akarlı-G.Ben-Dor, İstanbul, 1975
- Sayarı, S. "Aspects of Party Organization in Turkey", *The Middle East Journal*, 30(1976)
- Sayarı, S. "The Turkish Party System in Transition", *Government and Opposition*, 1 8(1978)
- Savcı, B. "Partilerimizde Tabaklaşmanın Gerçek mahiyeti ve Sosyal muhtevalı siyaset meylî" SBFD, 13 (1958)
- Savcı, B. "Cumhuriyetin Tehlikede Kurumu: Laiklik", SBF Yüzyüncü Yıl Armağanı, Ankara, 1959
- Savcı, B. "Türkiye'de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin ve tesirin seyrine Bir Bakış", SBFD, 3 (1961)
- Savcı, B. : "Siyasi Partiler Kanun tasarısı Dolayısıyla Bazı Mü-telâalar," SBFD, 1(1964)
- Savcı, B. "Türkiye'nin Şartları Açısından Siyasal Partiler Re-jimine Bakış", SBFD, 1 (1965) a

- Savcı, B. *"Türkiye'de Reform Hareketlerinin Bir Analizi"*, SBFD, 4 (1965) b
- Savcı, B. *1966 Kısmi Senato Seçimleri Tahlili*", SBFD, 3 (1966) a
- Savcı, B. *"Osmanlı Türk Reformlarının (Türk İslâhat Hareketlerinin) Bir Batı Demokrasisi Doğurma Çabaları"*, SBFD, 1966 b
- Sencer, M. : *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul, 1968
- Sencer, M. : *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, 1971
- Sencer, M. *Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve siyasal davranışlar*, İstanbul, 1974
- Sunar, İ. : *State and Society in the Politics of Turkey's Development*, Ankara, 1974
- Sunar, İ.-Toprak, B. *"Islam in Politics", Government and Opposition*, 4 (1983)
- Şaylan, G. : *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasisi ve Siyasal İdeoloji*, Ankara, 1974
- Şaylan, G. *"Parlamentonun Mesleki Açısından Kuruluş Biçimi"*, *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüz Yılı*, Ankara, 1976
- Şaylan, G. *"Ordu ve Siyaset", Armağan: Kanunu-u Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara, 1978
- Şaylan, G. : *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Ankara, 1981
- Tekeli, Ş. : *"Ekonomik Bunalımların Siyasal Sistemler Üzerinde Yaratabileceği Bazı Etkiler"*, *Prof.Dr.Bülent N.Esen'e Armağan*, Ankara, 1977
- Tekeli, Ş. *"Türkiye'de kadının siyasal Hayattaki Yeri, Çözüm Yolları ve Öneriler"*, *Türk Toplumunda Kadın, Derl. N.Abadan-Unat*, Ankara, 1979
- Tekeli, Ş. : *Kadınlar ve Siyasal/Toplumsal Hayat*, İstanbul, 1982
- Timur, T. *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Ankara, 1971
- Tokgöz, O. : *Siyasal Haberleşme ve Kadın*, Ankara, 1979

- Toprak, B. *"Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi"*, SBFD, 1/2 (1978)
- Toprak, B. : *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden, 1981
- Tunaya, T.Z. : *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952
- Tunaya, T.Z. : *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960
- Tunaya, T.Z. : *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul, 1962
- Tunaya, T.Z. : *Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri*, İstanbul, 1970
- Tunçay, M. *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981
- Turan, İ. : *"Parti Disiplini: Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler"*, İFM- 1/4 (1968-1969)
- Turan, İ. : *"Osmanlı İmparatorluğunun Son döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti"*, İFM, 1/4 (1969-1970) a
- Turan, İ. : *Cumhuriyet Tarihimiz*, İstanbul, 1969 b
- Turan, İ. *"Silahlı Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri"*, İFM, 1/4 (1974-1975)
- Turan, İ. : *"The Development of Violence as a Future of Turkish Political Life", The Revaluation of Existing Values and the Search for Absolute Values*, ICUS, Boston, 1978 a
- Turan, İ. : *"Parlamentar Demokraside Denetim İşlevi ve Türkiye"*, SBFD, 1/2 (1978)b
- Turan, İ. *"Continuity and Change in Turkish Bureaucracy: The Kemalist Period and After"*, Atatürk and the Modernization of Turkey, Ed.J.M.Landau. Colorado, 1984
- Turan, İ. *"Changing Horses in Midstream: Party Changers in the Turkish National Assembly"*, Legislative Studies Quarterly 1 (1985)
- Turhan, M. : *"Siyasal Elit Değişim Kuramı"*, Dicle Üniv.Hukuk Fakültesi Dergisi, 2 (1984)
- Uysal, S. : *Siyasal katılma Davranışına Ailenin Etkisi*, Ankara, 1984 TODAİE yayını

- Ünsal, A. : *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi*, Ankara, 1980
- Ünsal, A. : "*Orgines Professionelles Des Elites Politiques Turques: Les Elus de 1977*" S.L.Meray'a Armağan, C.11, Ankara, 1982
- Vaner, S. "*Etat, Societe et Violence Politique en Turquie (1975-1980)*", Bulletin de Liaison, 2 (1985)
- Vergin, N. : "*Toplumsal Protesto ve Dinsel Hareketler*", İFM; 1/4 (1977-1978)
- Vergin, N.: *Siyaset Sosyolojisi (Ders notları)*, istanbul, 1980, Filiz Y.
- Yetkin, Ç. *Serbest Cumhuriyet Fıkrası Olayı*, İstanbul, 1982
- Yücekök, A.N. "*The Process Of Political development in Turkey*", Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, IX (1968)
- Yücekök, A.N. : *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara, 1971
- Yücekök, A.N. : *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Yeri*, Ankara, 1983
- Zabunoğlu, Y.K. : *Baskı Grupları, Baskı Grupları Siyasi Partiler İlişkisi*, Ankara, 1969.

SİYASAL SOSYOLOJİ

Siyaseti sosyolojik olarak çözümlemek, sadece sosyal değişkenlere dayanarak yapılamaz. Şüphesiz "sosyal" olanın görüngeleri önemlidir.; ama ondan daha önemli olanı, "sosyal"ın nasıl inşa edildiğidir. Genel olarak bu inşa etmede siyaseti oturtabileceğimiz yeri saptamamız; sosyolojik olarak onu çözülmeye gidecek asıl yolu da açacaktır. Sosyal'in nasıl inşa edildiğine bakarken, kalkış noktamız onun en önemli görüngüsü saydığımız kültür olmalıdır. Çünkü, inceleme konumuz ister devlet, ister siyasal parti veya bir başka şey olsun; nesne son tahlilde bizzatı bir kültürel inşa etmedir. Yani bizim ona verdiğimiz anlama tabidir; dolayısıyla farklı şekilde yorumlanabilirliğe açıktır. Kitap, bu anlayışa dayanan bir çözümleme çerçevesi önermektedir. Çözümleme çerçevemiz; bir toplumda topluluklar arasındaki siyasal etkileşimin kontrol amaçları, araçları ve kurumları tarafından nasıl biçimlendirildiğinin açıklamalarına dayanmaktadır. Açıklamalarımızın dayandığı temel öncül ise şudur: Kontrolü tesis etmenin doğurduğu fiili siyasal durumdan daha çok, o fiili duruma her topluluğun kendi zihinsel algılamaları dahilinde yüklediği anlam önemlidir. Bu bağlamda kitapta siyaset belli bir doğrultuda çözümlenmeye tabi tutulurken, fenomenolojik sosyoloji ile bilişsel psikoloji arasında bir sentez denemesi de yapılmaktadır.